

A KALOTASZEGI HÍMZÉSEK

A népi hímzés fogalomkörének leírása előtt meg kell vonnunk a népi és a nem népi hímzés határát, és el kell különítenünk a hímzést a vele rokon díszítőművészeti ágaktól, a Kalotaszegen *szédettesnek* nevezett szőttesektől meg a csipke- és recemintáktól, amelyek újabban egyre inkább terjednek egyes falvakban.

A népi díszítőművészet legfőbb ismerve Palotay Gertrúd megállapítása szerint: „a közös hagyomány és a hagyományban megnyilvánuló közös ízlés“ (Palotay 1948a. 2—4). Föltétlenül népi művészeti alkotásnak számít tehát az a díszített használati tárgy, amelyet saját részükre vagy rokonaiknak, ismerőseiknek készítenek a falusiak. De ide vonhatók a kismesteremberektől falusi megrendelőiknek, azok ízlése szerint létrehozott tárgyak, így pl. a kalotaszegi szücsmunkák. „A nép számára dolgozó kismesterember (szücs, szürszabó, fazekas, asztalos stb.) termékei még kétségtelenül ide, a népművészet körébe tartoznak, a fogyasztó népi hovatartozására való tekintettel is, de legfőképpen a népművészet stílusbélyegei szerint megnyilvánuló díszítésmódjuk miatt“ (Palotay 1948a. 3). A mai hímzések ebből a szempontból megoszlást mutatnak: egy részük még mindig a falusiak saját használatára készül, de sokat és egyre többet varrnak városi megrendelőiknek, alkalmi vásárlóiknak is. A kivitelezésben ez a két csoport elég határozottan elkülönül, mivel az előbbi több olyan jellegzetességet mutat, amely minden darabot egyszeri alkotássá, művészi értékűvé avat. Az eladásra szánt darabok, különösen azok, amelyek szálszámolással készülnek, teljesen sablonosak, színezésben, alapanyagban is gyakran a vásárlók ízlését követik. A terminológia is tükrözi ezt a kettősséget, hiszen a *bécsikendős* (Kf), a *milijő* (Fsz), a *rëkaméteritő* (Mv) stb., akárcsak a *zöld* színű hímzés, mind újabb fejlődés eredménye. A népi hímzés témaköréből nem zárjuk ki az eladásra készülő varrottasokat sem, mivel vizsgálatukkal a két hímzéstípusnak a szókincsben is megmutatkozó viszonyára nézve értékes megállapításokra juthatunk. A „népi“ jelzőt tehát tágabban értelmezzük: olyan hímzésekre vonatkoztatjuk, amelyeket a nép készít saját magának vagy eladásra. Nyilvánvaló viszont, hogy az intencionális (csak a szóhagyományban élő) adatok kizárólag a közös hagyományból a közösség ízlése szerint készült hímzésekre vonatkoznak, vizsgálatukról éppen ezért nem lehet lemondani. A funkcionális (közvetlen) nyelvi adatok híven tükrözik azt a kettősséget, amely ma, az iparművészetté, sőt iparrá válás korában a népi díszítőművészetre jellemző (vö. Vajda L.: Ethn. LXV, 13; Vargyas L.: Ethn. LXV, 244).

A hímzésnek a vele rokon díszítőművészeti ágaktól való elhatárolására a következő megoldás kínálkozik. A szőttesek és a varrottasok csupán genetikailag függenek össze (vö. Fél 1953. 5). Az előállítási technikában azonban már elkülönülnek egymástól. S mivel a szőttesek nem is jellemzők Kalotaszeg egész területére, úgy vélem, nem önkényes eljárás tőlük függetlenül vizsgálni a hímzés terminológiáját. A vagdalásos hímzés a csipkével és a recemunkával mutat kapcsolatot. Bár több kalotaszegi faluban a recemunka terjedőben van, nem tartottam feladatommak, hogy ennek a technikának is vizsgáljam a nyelvi anyagát. A csipkék egy

része egészen régi, kötések formájában régóta alkalmazzák vászonszélek összefogására. A kötésminta-elnevezéseket mindig feljegyeztem, mert kötések funkciójuk szerint szervesen hozzátartoznak a hímzéshez. Ebben a tekintetben Ferencz Kornélia és Palotay Gertrúd álláspontját tartottam irányadónak: „Mi a hímzés határaként az összevarrást tekintjük, amelyben a hímzés még nem hagyta el az ősi alapot, hanem hozzá rögzítődik (Ferencz—Palotay 1940. 11). A továbbiakban mi is eddig a határig beszélünk hímzésről.

AZ ALAPANYAG

1. A kalotaszegi hímzés, mint a népi hímzés általában, az alapanyag szerint két nagy csoportra oszlik: vászon- és bőrhímzésre. A két típus élesen elkülönül egymástól a díszítmények és az alkalmazott technika tekintetében is, ezért a továbbiakban előbb csak a vászónhímzés alapanyagát, tehát a különféle vászonszöveteket írjuk le, a bőrhímzés alapanyagának bemutatására az ezt követő részben kerítünk sort.

2. A hímzéshez szükséges vásznat a kalotaszegiek maguk állították elő. Az egyes falvak között kialakult bizonyos differenciálódás, olyan értelemben, hogy egyes helyeken inkább kendertermesztéssel és szövással foglalkoztak (pl. Damoson, Jákótelkén), máshol pedig inkább vagy szinte kizárólagosan csak hímzéssel. Az utóbbi időben mindenütt háttérbe szorult a kender termesztése, így azok, akik hímzéssel foglalkoznak, kénytelenek a szomszédos vidékeken, pl. a Szilágyságban megvásárolni a vásznat. Ennek a következménye részben az is, hogy egyre általánosabban használják varrásra a gyárilag előállított gyolcs- és vászonszöveteket.

A kalotaszegi kendermunkával Bátky Zsigmond és Nagy Jenő foglalkozott behatóan (Bátky 1905; Nagy J. 1938b). Mi — témánknak megfelelően — csak a hímzéshez felhasznált vászonszövetek leírására szorítkozunk.

3. Az egyes vászonszövetek megkülönböztetése több, egymást kiegészítő szempont szerint történik, s ezt az elnevezések is jól tükrözik. Az elkészítés *módja* szerinti megkülönböztetésben fontos szerepe van a nyüstök számának: a durvább *nígynyüstöst* hímzésre nem használják (It), csak a finomabb *kényüstöst* (Kal). Különösen a szálszámolásos technikával készülő hímzések szempontjából lényeges, hogy *tömött-e* vagy *ritka* a vászon szála. Ha szövés után a vászon felületét valamilyen eljárással hullámossá teszik, *fodórvásznat* kapnak, ha nem, akkor *simavásznat* nevezik (Bh).

Aszerint, hogy miből készül a vászon, elkülönül a *kendérvásznat* (B), a *gyapotvásznat*, az *egyelésvásznat* (It), a *míszérvásznat* (Gyv), a *lémvásznat* (Bh) és a *szösvásznat* (Kal).

A vászon színe szerint beszélnek *szürke*, *fehér* (K) vagy *fehértűt* vászonnáról (Va), a minősége szerint *vastag-* (M) és *vékonyvásznorról* (Kp).

Az elnevezés sokszor arra utal, hogy milyen célra használható fel: *súrgyévásznat*, *lepedővásznat* (M), *váróvásznat* (Sz), *szálámvásznat* (Gym) ('olyan, amelyre szálszámolással lehet varrni') stb.

A kender- vagy sárgavászon (4. térképlap). A többféle kendervászon közül leginkább a kétnyüstösre varrnak, a négynyüstösre csak nagyon ritkán, ha vékony kenderfonalból szőtték.

A kétnyüstösnek a nyújtója vékony kenderfonal, a beverője kender- vagy pedig a legfinomabb szöszből, a *pátyaszösz*ből font fonal (Np, B, Va). Szövés után rendszerint fehérítik oly módon, hogy többszöri beáztatás után kiterítik a napra. Régebben előfordult, hogy kékítették is. Nemcsak házbeli holminak: lepedőnek, abrosznak varrták ki, de ruhane-műként is felhasználták.

Az esetek többségében a *sárgavászon* (M) elnevezést a *kendèrvászony* (B) szinonimájaként használják. Egyetlen ponton, Vistán figyeltem meg, hogy sárgavászonnak mondják azt a vásznat is, amelynek a nyújtója kenderfonal, a beverője pedig sárgás színű gyapotfonal. Egyéb-ként a vászon sárgás színe a szapulás, illetve a fehérítés mértékétől, mód-jától függ. A fonalat a szapulócseber aljába tett zabszalmával sárgítják.

A gyapotvászon. Az jellemző rá, hogy a beverőszál olyan gyapot, amely nincs túlságosan megsodorva. Egyik zsoboki adatközlőm szerint az szőtt ilyen vásznat, aki jobb módú volt. Használták lepedőnek, nász-nagykendőnek, törülközőnek, abrosznak, vállfősingnek.

Váralmásan ismerik a *gyapottasvásznat* is, amely az előbbitől abban különbözik, hogy a nyújtónak is gyapot az egyik szála.

Ha a beverőként használt gyapot meg van sodorva, a belőle készült vászon a vízben fodrossá válik.

Itt kell megemlítenünk a *míszèrvásznat* is (Gym). Ennek a nyújtója cérna vagy pedig vegyesen egy szál fonal és egy szál *míszèr* (Bh, Mv), a beverője gyapot.

Az elegendős vászon (6. térképlap). Ennek a nyújtója egy szál kender-fonal és egy szál gyapot, vegyesen. A beverője lehet pátyaszösz-, ecselet-szösz- vagy kenderfonal. Elkészítésének ez a legáltalánosabb módja, de itt-ott eltérések is megfigyelhetők. Néhány helyen említették, hogy az egyik szál nyújtó cérna is lehet, nemcsak gyapot. Bábonyban a gyapotot beverőként is használják. Kalotaszentkirályon azt a vásznat is *egyeeles*-nek mondják, amelynek a nyújtója gyapot, a beverője pedig kender.

Ide, a vegyesszálú vásznak közé tartozik a *hármavászon* (F, Ny, Zs), amelynek nyújtója két szál gyapot egy szál kenderfonallal keverve. Inaktelkén ezt nevezik *kétszálásnak*.

Mérán úgy okolták meg az *egyeelesvászon* készítését, hogy erre akkor kényszerültek, amikor kevesebb kender termett. A kenderfonalat ilyenkor gyapotszállal pótolták, szaporították. Nagypetriben említették az *egyeelesvásznat*, amelyet ők *műrostosnak* is neveznek. Ezt is akkor szőtték, ha kevés volt a kender. Nagyon gyenge vászon volt ez, minden nyüst-fogba egyetlen szál fonalat húztak.

A fodorvászon (5. térképlap). Ellentéte az ún. *símavászon*nak (Bh), amelynek a felülete nem hullámos, fodros. Készítéséről többen írtak, szinte mindenki, aki a kalotaszegi hímzéssel vagy népviselettel foglal-

kozott, mivel mint alapanyag legalább annyira jellemző erre a vidékre, mint az írásos hímzés.

Az előbbieken bemutatott vászonfélék közül bármelyiket fodrossá tudták tenni. A kendervászon akkor vált fodrossá, ha fonáskor a szokásosnál jobban megsodorták a fonalat. A gyapotvásznat, amelyet fodrossá szándékoztak verni, *fodörgyapottal* — erősen megsodort szálú gyapottal — szótték. Ennek két fajtáját lehetett vásárolni: a *hatost* meg a *nyócast* (Zs). Ez utóbbi volt a vékonyabb, ezt vették szívesebben. A fodorgyapotot nemcsak nyújtónak használták, hanem néha beverőnek is. Ha varrni akartak rá, akkor ezt a beverés előtt kellett elvégezni, még mielőtt fodrossá tették volna. A szálszámolós hímzést ugyanis teljesen lehetetlen lett volna erre a vászonra alkalmazni, annyira tömötté váltak beverés után a szálai. De még az írásos vállfőt is a vízbe való verés előtt varrták ki (vö. Nagy J. 1939. 123).

A beverés abból állott, hogy a meleg, sós vízbe áztatott vásznat egy deszkához vagy egy kőhöz verték, esetleg a patakon sulykolták. Néha a vászonra lúgos, szódás vizet öntöttek. A nedves vásznat összetűrik rétegesen, s előbb egyik, majd a másik végét verik be. Ez a művelet néha egy-két óráig is eltart. Bogártelkén le is forrázták, miután vízbe verték, hogy fodros maradjon. Mákóban felváltva áztatták hideg és meleg vízbe. A vízbe való verés hatására az erősebben megsodort szálak összehúzódtak, a vászon felülete így hullámossá: fodrossá vált. Ezen a vászonfelületen aztán jobban érvényesült a hímzés plasztikája. Első látásra az így kialakult hullámok szabálytalanoknak tűnnek. Néha azonban olyan meszerien készítik a vásznat, hogy maguk a hullámok is mintásan helyezkednek el. Így különböztetik meg Inaktelkén többek között a *barackmágos* vagy a *szarufás* mintát a fodorvászon felületén.

A lenvászon. Lentermesztéssel alig egy-két kalotaszegi faluban foglalkoztak, így Magyarbikalon, Bánffyhunyadon, Damoson. A szürkés színű lenvásznat is kevés helyen szótték, azért a hímzés alapanyagaként nincs különösebb jelentősége.

4. Újabban sokat varrnak — főként eladásra — az üzletből vásárolt gyolcs- és vászonfélékre. Szálszámolós munkához vásárolják a *panamagyócsot* (Kf) vagy a *sárgagyócsot* (Bh). Írásost is varrnak a *buzijás vászonra* (Mb), sőt *dokk* anyagra is (Bh).

A HÍMZŐFONAL

1. Szinte minden hímzéstechika sajátos hímzőfonalat kíván, hogy a megfelelő díszítőhatást el lehessen érni. Nem csoda hát, hogy az idők folyamán sokféle hímzőcérnát kellett megismerniük a kalotaszegi asszonyoknak is. Kezdetben az általános hímzőanyag a *hárász* volt, azaz gyapjúfonal. A múlt század végén és e század elején ezzel varrták a kötények, a női ingek, a mellrevalók mintáit, még a vállfőmintákat is. S nemcsak hímzéshez használták fel, hanem szöttesek készítéséhez is. Az üzletben vásárolt hárászfélesek közül az idősebbek emlékeznek még a *gubics-hárászra* (It) és a *bèrkára* (Jt, D, Ny).

A *cérna* egyrészt összefoglaló neve a hímzőfonal-féleségeknek, másrészt azt a vékonyabb fehér pamutszálat jelenti, amelyet főként a vagdalásos hímzéshez használtak. Ennek egyik fajtája a gombolyagos *harankcérna* volt (B, Bt). A kötény derékrészének hímzéséhez, az ún. *darázs*hoz Zsobokon *stoppolócérnát* is felhasználtak.

2. A hárászt részben a többszálú, jól mosható pamutcérna, a *fejtő* váltotta föl, részben pedig a fényes szálú, színes *sejëm*. A fejtőt mindenütt használják, szövéshez is, a szöttes egyik formáját *fejtősnek* is nevezik. A Nádas mentén a szövésen kívül a gazdag és színes ruhahímzés fontos anyaga. Fejtővel varrták ki például a kötényen a darázs alapját, a kötetést, az asszonyosing bizonyos mintaelemeit. A Felszegen, s ahol még foglalkoznak írásos hímzéssel, még nagyobb szerepe van a fejtőnek. Ehhez a sajátos technikához többszálú fejtő szükséges, és az is nagyon fontos, hogy mosni lehessen, szintartó legyen. A régebbi fejtőmárkák közül a *bíkásra* emlékeznek (Kf), a ma használatosak közül általánosan elterjedt a *volga*.

A pamutféleségek közül régebben általános használatú volt a *déemcé* (DMC) elnevezésű fénypamut. Különösen a vagdalásos hímzés térkitöltő elemein, a *fogazáson*, és a *sújtázáson* érvényesült jól fényes színével. Nem volt fényes, de rendkívül erős, tartós volt a *kirájpgapot*, amelyre Bábonban és Zsobokon emlékeznek. Ezt leginkább arra használták, hogy díszes *kötéssel* összefogják vele a vagdalásos lepedőhöz szükséges vászonszéleket.

A ruhahímzéseken a hárászt és a déemcét a *sejëm* váltotta fel. A kötény, a szoknya, a muszuj hímzéseit ma már nem varrják más hímzőcérnával, csak selyemmel, de ebből készül a díszes bojt is, és ezt használja hímzéseikhez a szücs is. Újabban a kötények kötéséről a matyóhímzéshez hasonló technika kisebb terítőkre, futókra is rákerül. Ezt a színes, fényes, a hagyományhoz egyáltalán nem kapcsolódó hímzésfajtát szintén selyemmel varrják.

A HÍMZÉSEK SZÍNE

1. Az eddigi néprajzi leírások a kalotaszegi népi hímzések színének két nagyon fontos sajátosságát emelik ki, nevezetesen azt, hogy a varráshím eredetileg, a szöttesekhez hasonlóan, *étyszínű*, és hogy a *fehír* vagdalásos mellett a *piros*, a *kík* és a *fekete* színű hímzés az általános, tehát a tiszta színeket kedvelik¹⁹. Az első jellegzetességgel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy nemcsak a különböző házbeli holmik hímzése volt egyszínű, hanem a ruhahímzés is. Nem olyan értelemben, hogy a teljes ruházat hímzése lett volna egyszínű, hanem hogy egy bizonyos ruhahímzés, tehát például a kötény, a szoknya darázsolása, az ing kötése vagy vállfője, a kötény kötése stb. eredetileg nem *tárka*, *cifra*, mint ma nevezik, hanem csak fekete, kék vagy piros.

2. *Fehír* színű, mint említettük, a vagdalásos hímzés. A többi hímzéstípusnak fehér a *főgye*, a *parasztya*, ahogy a vászon hímzés nélküli

¹⁹ Ez általában jellemző a magyar népi díszítőművészetre. Vö. *Magyar népi díszítőművészet*. Bp., 1954. Bevezető rész.

részét nevezik (8., 9. térképlap). *Sárgás* vagy *szürkés* alapra írásos hímzést is varrnak fehér színű fejtővel (Bh).

A hagyományos népi öltözet darabjai közül fehér a *gyócsfërsing* (Kf, M, Nk) meg a különféle *ingek* vászna. Mérán, a szomszéd falvaktól, eltérően, teljesen fehér a párta: Általában a fiatalabbak öltözetén dominál a fehér szín, de szinte falvanként eltérő hagyománya van annak, hogy milyen más színnel lehet kombinálni. Amint az egyik vistai adatközlő mondta a kötények kötésével kapcsolatban: „*Ki hoty kéri a színëket, összerakjuk, ahoty tanál jobban ... Feketivël, kikkël vâj zöddel, ez a barnább. Fijataloknak pirossâl, zöddel, fehérel.*“ Egyetlen ponton, Kiskapuson mondták azt, hogy a fehér *gyászosnak* számít, ezért a menyasszony is ilyen színű köténnyel gyászol. Szokásként, anélkül, hogy megindokolták volna, hasonló jelenségről számoltak be Farnason is, ahol a menyasszonynak a szoknyája fehér és hasonló színű a kötényén lévő pántlika is.

3. A hímzések színe közül talán legáltalánosabb a *piros*. Ezzel a színnel készülhet írásos és keresztszemes egyaránt, sőt újabban vagdalásos is. A ruhadarabok közül leginkább pirossal varrták a *válfüt*, a kötények *kötísit*, a *darázsolást*, a *dulándlét* stb.

A pirosnak többféle árnyalatát is megkülönböztetik. Mérán például *virítósnak* mondják a rikító pirosat, Türen a kötény hímzésében előfordul a *barnapiros* és a *tűszpiros*. Bogártelkén említették a *sütőtpirosat*. Ha egy többféle színnel hímzett ruhadarabon a piros dominál, Körösfőn *vërestàrkának* nevezik. Hasonló jelentése van a *pirossas* szónak is.

A *rózsaszín* inkább bizonyos ruhadarabok alapszínéként fordul elő. Különösen a fiatalabbak kötényét készítik szívesen ilyen színű anyagból.

4. Az írásost és a keresztszemest *feketével* is varrják²⁰. Ennek a színnek azonban nem a dekorativitása fontos, hanem a kultikus szerepe, az, hogy jelzi egyrészt a gyászt, másrészt a kort. Említettük, hogy egészen szórványosan fehérrel is gyászolnak, de ez ma már inkább kivétel. Az idősebb asszonyok ruhája fekete, így a muszujon, az ingen, a vállfőn, a kötényen lévő hímzés is, valamint a *bújka* rátétdíszé. Ketesden a gyász jeleként esküvőre is fekete szoknyát vettek s ehhez illő fekete kötényt és inget.

5. A *kék* is azok közé a színek közé tartozik, amelyek a hagyományos népi hímzésre jellemzők. A mai írásos és keresztszemes varrottások között sem ritka a kék. A viseletben nagyünnepi ruhadarabnak számít a kék szoknya fekete darázsolással (D, F), a kék muszuj fekete pántlikás-köténnyel (K). A kötények bokros kötéséből sem maradhat el ez a szín. Ezenkívül kék a férfi- és a női *bújka* színe is egész Kalotaszegen. Mindenütt megkülönböztetik színárnyalatként a *sütőkiket* és az *ékszínkiket*.

6. A *gyászos* mint színnév összefoglaló neve a feketének, a kéknek, a zöldnek, illetve alkalmilag bármelyiket jelölheti ezek közül. A gyászosnak, mint a neve is mutatja, s mint a feketével kapcsolatban is említettük, kultikus jelentősége van. Temetésre a fiatalok is csak gyászos hímzésű öltözetben mehetnek. A menyasszony is általában *barna*, azaz sötét színű ruhába öltözött (B).

²⁰ Palotay Gertrúd román hatásnak tulajdonítja a fekete szín elterjedését Kalotaszegen: Ethn. LVIII, 19—40, 173—86.

7. A többi színek közül, amelyeknek már nincs vagy legalábbis hagyományosan nem volt akkora jelentőségük, mint az előbbieknél, megemlítettük a *zöldet*. A ruhahímzésben hamarabb megjelenik mint a gyászos színek egyike. A kötének például az alapszíne is lehet zöld, a hímzett kötése is vagy a bokorkötésnek valamely eleme. Jankó János az idősebbek muszujának a zöld posztóját említi (Jankó 1892. 92), ma azonban már az írásos színeként is felbukkan több ponton (Bh, Kf, Gyv, Kk, Nk). A zöld árnyalatai közül a *sütőzöldet* tartják számon.

Újabb szín a *sárga* is²¹, amelynek árnyalatai közül kötének hímzéseként említhető a *citromsárga* (T), írásos színeként (!) a *narancssárga* (Kp, Mb). A hagyományos viseletben szinte egész Kalotaszegen sárga a muszuj posztójának színe, nem ritkaság az ilyen színű *keszkenő*, *kézbevaló kendő* sem. A sárga Kiskapuson felbukkan 'korallszín' jelentésben is.

A *bördő* (Bt, Kf, Kp, Va) is a ruhahímzéseken jelentkezik, így az idősebb asszonyok szoknyáján, kötének kötésében vagy mellrevalón. Mákón figyeltük meg a *lilát* kötének kötésében, Váralmásán a *bárnát* kötének színeként. *Téglaszín* vagy *tégla* a legalsó pártapántlika színe Bánffyhunyadon. A *korallszín*, amely nagyon hasonlít a régi, hárással hímzett vállfők, ingkötések színéhez, újabban előfordul írásos darabokon.

A hímzések színe bizonyos idő elteltével *mékfakul* (Mv), *megőszül* (Bt), *mékahyúl* (B, Mé). Azt is mondják az ilyenre, hogy *mékcsúful*. Ez a minősítés igazolja Malonyaynak azt a megállapítását, hogy a kalotaszegiek „A fakult színt nem szeretik. Például az ingvállon, amikor a téglapiros fejtő a mosások után színt vált s lilásba játszva a nyakon lévő gránáttal modernül szép harmóniába jut, azt ők már nem kedvelik“ (Malonyay 1907. 38).

A HÍMZÉS ESZKÖZEI

A népi mesterségek és foglalkozások körében alig van még egy, amelynek olyan kevés eszköze volna, mint a hímzés. A hímzésnek is vannak fajtái, amelyekhez rámat használnak vagy valamilyen segédeszközt, a kalotaszegiek egyedüli eszköze azonban csak a *tű* és a *gyűszű*. *Várótű*ként (Bh) *acéltűt* használnak, a *dróttű* nem jó, mert hajlik (Kf). Régebben vándorcigányoktól szereztek be, ma az üzletből vásárolják. A *foka* és a *hège* szerint válogatják meg. Hárással való varráshoz *hoszszufoku tűt* használtak, s ma is leginkább ilyennel hímezik az írásost. A szálánvarráshoz kicsi, hosszú fokú tűt használnak, a vagdalásos töltéséhez *vékonyap tűt*. A mákaiak szerint a *kerekfoku járja jól* a vásznat. Inaktelkén ilyen tűvel kötötték a *pókoskötést* a *penygyelbe*. Használnak *hège*s tűt is, Körösfőn azonban töltéshez inkább a kicsi, *buta* — azaz tompa — tűt tartják jónak. Meg kell még jegyeznünk, hogy tűvel nemcsak az alapanyagra varrnak, hanem *kötést* is kötnek vele két vászonszél közé, és csipkét is készítenek például a díványpárna szélére.

²¹ A sárgát a pirossal és a kézzel együtt Lükő Gábor a finnugor népek kedvelt színeként említi: NéprÉrt. XXXI, 14—35, 310—54.

A hímzéshez feltétlenül szükséges a *gyűszű* is, különösen, ha keményebb alapanyagra, vászonra varrnak. Aszerint, hogy miből készült, megkülönböztetik az *ezüzsgyűszűt*, a *vazsgyűszűt* és a *csonygyűszűt* (Kf). Ez utóbbi nem valami régifajta munkaeszköz neve, hanem a mai, műanyagból készült gyűszűt nevezik így egyes falvakban.

Végül megemlíjtük a *kisollót* is, amelynek állandóan kézügyben kell lennie. Fontos szerepe van a vagdalásos hímzések készítésekor, amikor az alapanyag bizonyos szálait ki kell vagdalni.

HÍMZETT HÁZBELI HOLMIK

A hímzett házbeli holmiknak négy csoportja különíthető el a gyakorlati használat szerint. Az első csoportban bemutatásra kerülő hímzések az ágy, részben az ún. kalotaszegi vetettágy felszereléséhez tartoznak, a másodikat a terítő-típusú varrottások alkotják, a harmadikat a falvédő és a hozzá hasonló, falra kerülő varrottások. Végül az utolsó részben az egyéb hímzéseket írjuk le, amelyek közül némelyeknek a használata alkalomhoz vagy szokáshoz kötött.

1. Az ágyhoz tartozó hímzett holmik közül mindenekelőtt a *lepödőt* (D, K, Mk, Mv) kell megemlítenünk, az ágy oldalát borító *cifralepödőt* (D). Véleményem szerint ez a legjellemzőbb hímzett holmi, nem az anyaga vagy az alkalmazott technika szerint, hanem abban a tekintetben, hogy a tájegység egész területén előfordul nagyjából hasonló formában és funkcióban (10. térképlap).

A lepedő szélessége három singnyi, a hossza pedig általában három vagy négy *vászonszílből* van összetoldva házi vagy gyári készítésű kötéssel. Egy-egy ilyen lepedőrésznek *lepödővíg* a neve (Kk). Aszerint, hogy hány lepedővégből készítették, *két-*, *három-* vagy *nútszíl* lepedőnek nevezik. A lecsüngő rész, amelyet kihímeznek, a lepedő *hajtása*.

A hímzés általában vagdalásos technikával készül, ez jellemző az egész területre (36. fénykép), de van keresztszemes (31. fénykép) és írásos lepedő is (4. fénykép). Ha egy ilyen vagdalásos hímzésű lepedővéget nézünk, anélkül hogy a kisebb mintaelemekre figyelnénk, megállapíthatjuk, hogy a hímzett rész kettős tagolású: alul van a főminta sávja, ez a *közzepe*, fölötte a *bokrétája*, amely a legtöbbször minden lepedővéget körbevesz (a 36. fénykép jól mutatja a kettős tagolást, a 64. a bokréta elhelyezkedését).

Mivel a *nyútószatóra* is ilyen lepedőt tesznek, *halottaslepödőnek* is nevezik (Mb). Ilyenkor kettőt-hármat szokás kitenni. Idősebb adatközlöim közül nem egy akadt, aki éppen azt a lepedőjét vette elő, amelyet temetésére tartogat.

A *vetettágyat* (2. színes fénykép), amelynek szintén fontos tartozéka a lepedő, úgy vetik, hogy előbb a *súrgyét*, azaz a szalmazsákot teszik az ágyra. Erre rakják a *lepödőket* úgy, hogy mindegyiknek látható legyen a varrása, egyiket lentebb, másikat fentebb, összesen négyet, ötöt, hatot, kinek hány van. A lepedőkre teszik a paplant, arra vetik a kilenc párnát. A párnákat úgy helyezik el, hogy mindegyiknek a hímzett vagy szöttes mintájú *csúpjá* legyen az ágy külső oldalánál. A *vetettágyat* a lakodalom

másnapjának reggelén *rakják fel* a nyoszolyó asszonyok (a szokásra nézve l. Nagy J. 1943. 14—5).

A *párnacsúp* a *párnahaj* (Gym) hímzett vége, amelyet valamilyen kötés fog a *párnaszár*hoz. Régen inkább szöttes minta díszítette, s a Nádas és Kapus mentén ma is ez a gyakoribb. A Felszezen sok a vagdalásos (42., 51. fénykép), de van írásos és keresztzemes is, egyes helyeken pedig (pl. Győrmonostoron) recemunkával készül. De nemcsak a párnavég volt hímzett, hanem néha a *surgyé* vége is, a *súrgyécsúp* (D).

A halottaságyra teszik, akárcsak a lepedőt, az *átyfűtülvalót* (Mv) is, de a használata nem szorítkozik csupán erre a kultikus jellegű alkalomra. Az ágy oldalára is felakasztják dísznek, a lepedőhöz hasonlóan, bár tagolása nem követi azt (3. színes fénykép).

A házbeli holmiknak ebből a csoportjából a legfiatalabb, de a leginkább ismert és elterjedt a *díványpárna* vagy *díszpárna*, amely mint használati tárgy nem tartozik hozzá a népi élethez, szinte kizárólag csak eladásra készül. Mégis díszítőmotívumai tagadhatatlanul a népi hagyományból erednek. Mai mérete általában 40×60 cm. A két része közötti nyílás bekötésére *csukor* (Kk, Nk, Mv), azaz bojt vagy *mékkötő* (Kf) szolgál. A hímzés technikája szerint lehet írásos (11. fénykép), vagdalásos (60. fénykép), vállfős (21. fénykép) és keresztzemes.

2. A *nagyabrosz* méretre is a legnagyobb és díszítésében is a legtöbb mintaelemet egyesítő varrottas. Az átlagos mérete 2×3 m körül van. A Nádas mentén ezt is inkább szövik, ritkább a hímzett darab.

A díszítőelemek az abrosz bizonyos pontjain tömörülnek, ezért szokás megnevezni a *sàrkát*, a *közzevét*, a *koszoruját* (amely a közepét veszi körül), a *szílit* és a *táblát* (ez a szél- és a középminta között foltokban helyezkedik el; 28. fénykép, 87., 92. kép). Egy *írásos nagyabrosz* például, magyarvalkói tulajdonosának leírása szerint a következő motívumokat egyesíti (9. fénykép): Az abroszt *gyapotvász*onra írta Vincze, Katalin helybeli íróasszony. A szélén tüvel varrt *csipke* van, ezt *csipkeláb* erősíti a vászonhoz. A *szílen*, amelyet *zsinór* határol körben, *kacskaringók* és bokkréták láthatók. A négy *sàrkában* *kosárból ágazik ki tulipánt, mízespogácsa* és *fenyőkörte*. A sarokminták közötti teret ehhez hasonló minta tölti ki: a *kosárból tulipánt* ágazik ki, oldalra a két *kacskaringó bokkrétával*. Ezek között az abrosz közepe felé kettős *tánygyérrózsa* ágazik el egy töről. A közép- és a szélminta közötti *pusztavásznat*, a vászon *fűggyét* kisebb minták töltik ki: a négyzet alakú *tánygyérrózsa* és az ovális alakú *hajó*. A középső *rózsa* kisebb *tánygyérrózsákból* és *tulipántokból* áll. Az üres részeket kitöltő pontszerű mintaelem a *tyúkszem*. Érdekes megfigyelni, hogy ez a kompozíció egyik, jelentéktelennek látszó motívumáról kapta a nevét, a *mízespogácsáról*: *mízespogácsás nagyabrosz*. Igaz, ez olyan mintaelem, amely nagyon ritkán fordul elő, ezért is szerepelhet „névadóként“.

A terminológia is jelzi, hogy a *kisteritőt* (Mb, Gyv, Gym), *kisabroszt* (Fsz, Km), *milijőt* (Fsz) csak a méret különbözteti meg az előbbtől. Ezt is varrják mindhárom szokásos technikával: írásossal, vagdalásossal (82. fénykép) és keresztzemesessel (34. fénykép).

A kisabroszéhoz hasonló szerepe van a *futónak* (Fsz): aszalterítőként, ágyterítőként használják. Nem is méretében elsősorban, hanem in-

kább alakjában különbözik a szokásos abroszoktól. Tőlük eltérően téglalap alakú, ezért az egyes mintaelemek elhelyezése is ehhez a formához igazodik (2. fénykép).

Méretében a legkisebb, formájában nagyon változatos a Felszegen *ületnek* nevezett varrottas. Azok közé a kicsi hímzések közé tartozik, amelyeken a kislányok varrni tanulnak. A Nádas mentén nevezik *kis-terítőnek*, *kancsóterítőnek*, Bánffyhunyadon *táccaterítőnek*. Ezek az elnevezések jól mutatják, hogy mire használatos tulajdonképpen. Az *ület* elnevezés magyarázatára néprajzi érdekessége miatt érdemes itt kitérni. Az eddigi viseletleírásokból ismeretes, hogy *ületnek* a bőgatya két szára közé betoldott négyzet alakú vásznat nevezik. Újabban egyre gyakoribbá vált, hogy a régi ruhadarabokat, így a gatyát is szétbontják, és ennek anyagára varrnak. Hogy ne menjen kárba, az *ületet* is felhasználták egészen kicsi terítők készítésére, és a felszegi falvakban lassan ezzel a névvel neveztek meg minden kis méretű hímzést.

3. A faldíszként használt varrottasoknak, a *falvédőknek* nincs olyan szerepük a szobabelső díszítésében, mint az előzőkben leírt lepedőknek, abroszoknak. Méretüket és díszítésüket tekintve azonban ezek is a legnagyobb hímzések közé tartoznak. Például egy körösfői *kancsós* írásos falvédő mérete 47×174 cm (18. fénykép), de nem ritka az ennél nagyobb sem.

A kislányok első varrottas munkái közé tartozik több olyan kisebb hímzés, amelyben valamilyen használati tárgyat tartottak, és egyben a falat is díszítette. Szinte kivétel nélkül keresztaszemes öltéssel készült a *laskanyútótartó* (D, Kp, Mb, Mv), *pulickatörő-tartó* (Kp), *kefetartó* (Bt, Kszt, Mb, Sz), *fűsütőtartó* (Ny). Az edényes polcokat díszíti a *tálastráf* (Ny).

A paraszti szobabelső díszítéséhez a múltban nem tartozott hozzá a hímzett ablakdísz. Csak újabban, inkább városi megrendelők igényeit utánozva jelent meg a falusi lakásban is a szőtt vagy kivarrt *firhang* (T) vagy *függöny* (Bh, Gym, Mb) és a *drapérija* (Bh, Kp).

4. A különféle *kendők*, *törülközők* eredeti rendeltetésüktől elszakadva szinte kizárólag díszítő funkciót töltenek be. Gyerőmonostoron és a többi felszegi faluban az írásos kendőkkel *rúdat terítettek*, azaz ugyanúgy a szoba díszje volt, mint a falvédő vagy az abrosz (vö. Malonyay 1907. 355. kép). A vagdalással készült bikali *nagyágas kendőről* (47. fénykép) például nem nehéz megállapítani, hogy voltaképpen csak díszítésre való.

A *násznatykendő*, *gazdakendő* (Bh) vagy *habékendő* (Kszt) használata meghatározott alkalomhoz kötött. Lakodalomban, amikor a násznagyok elmennek kikérni a menyasszonyt, tőle kapják ajándékba a násznagyperecre rákötve (vö. Nagy J. 1943. 6). Az első násznagyé rendszerint piros, a másodiké fekete. A díszítése ritkábban szöttes minta (30. fénykép), a Felszegen rendszerint inkább hímzett (74. fénykép). A *habé* tájzó használatát az magyarázza, hogy a násznagy a kendőt a jobb karján lévő perecre akasztja, és ugyancsak a jobb kar mozgásával szokták kísélni a *habé* terelőszót (vö. Gálffy — Márton 1965). — A *vőfélykendőt* a vőfélyek kapták (Va). A bábonyi szokás szerint botra akasztották, mellette pálinkát tettek, s a vőfélynak kellett levennie.

A *komaruha* (Asz, Fsz) vagy *komasszony-ruha* (Kszt) arra szolgál, hogy letakarják vele azt a kosarat, amelyben a gyermekágyas asszonynak ételt visznek (26. fénykép). Ezért nevezik *kosárruhanak* (Zs), *kosárravaló kendőnek* (V) vagy *kosártakarónak* (B) is. Van *fejtős* szöttes (elsősorban a Nádas mentén), szálánvarrott (43. fénykép) és írásos.

A VÁSZONSZÉLEK ÖSSZEKÖTÉSE

A nagyobb varrottasok fentebbi leírásából kitűnik, hogy a lepedőket, abroszokat nem lehet elkészíteni egyetlen szél vászonból, hanem gyakran hármat, sőt négyet kell összeerősíteni oly módon, hogy az összevarrás maga is szervesen beleépüljön a varrottas díszítőmotívumaiba. Az összevarrási módok, a *kötések* egyben azt is szépen példázzák, miként válik csupán esztétikai funkció hordozójává egy olyan elem, amelynek eredetileg közvetlen gyakorlati szerepe volt. Egyébként nem ez az egyetlen példája ennek a szerepváltásnak, amely a hímzések eredetére is rávilágít. Az elkerülhetetlenül szükséges összevarrások önként kínálkoztak díszül, s mihelyt cifrábbá, szélesebbé tették őket, kialakult belőlük a hímzés.

A kötések egy része, amely az eredeti formát képviseli, ma is gyakorlati funkciót tölt be: összefogja és egyben díszíti a két szomszédos vászonszél. A kötések másik csoportját előre elkészítik vagy vásárolják, s aztán varrják be, vagy az előbbi kötésmódok valamelyikével bekötik a két vászonszél közé.

1. Az első kategóriát a huroköltéssel varrt *lapiskötések* (Zs) alkotják, amelyeknek a mintázata ritmikusan megszakadhat, *bokrot* alkothat, ilyenkor *bokòrkötés* a neve. Legegyszerűbb, a vászon szálai közül alig észrevehető formájú a *víszfojás* (1. kép), amelyet egy, a vászonszélre merőleges vízfolyás és egy vele párhuzamos *nyak* alkot, a két vászonszélben felváltva. Vagdalásos (82. fénykép) és keresztszemes abroszok (28. fénykép) kötéseként egyaránt felhasználják, sőt még a horgolt kötések is rendszerint ezzel erősítik a vászonszélhez. A *símakötés* öltései (It, Kk, Nk; 2. kép) egy szinten állnak, mint az egyszerű összehurkolás általában. A fonal megerősítése után tetszés szerinti mélységben felváltva, hol a bal, hol a jobb oldalra öltve huroköltést varrnak. A mintás szélű összehurkolás úgy készül, hogy a sűrűn egymás mellé helyezett öltéseket váltakozó mélységben öltik az alapanyagba. Mintázott vonalú öltéssor keletkezik, amelynek számtalan változata készíthető (vö. Hege-düs 1962. 51—2). A *hëgyësbokòr* öltései (Kp, Mv; 3. kép) ritmikusan egy-egy csúcsban találkoznak a szimmetrikus varrat két oldalán. A *három-öltst* (V, Mv) aszimmetrikusan hol az egyik, hol a másik vászonszél oldalára öltik (4. kép). Ezeknél díszesebb a *libafogas kötés* (5. kép), amelyre az jellemző, hogy az egyik öltés kintebb, a másik bentebb van, de a varrat vonalára szimmetrikus. A *fëcskëfàrka*s (It; 7. kép) és a *rózsàskötés* (Bt, Sz, Kf; 6. kép) öltései ehhez hasonlóak, de nem két, hanem három szintben helyezkednek el.

2. A többi kötésmódot tulajdonképpen álkötésnek tekinthetjük, hiszen — mint említettük — kizárólag díszítő szerepe van a két vászonszél között. Ez abban is megnyilvánul, hogy nem az összevarrás eredménye-

1—7. kép. Összevarrási módok

1. kép.
Vízfojás

2. kép.
Símakötés

3. kép.
Hégyésbokor

4. kép.
Háromötös

5. kép.
Libafogas kötés

6. kép.
Rózsáskötés

7. kép.
Fecskefarkas

ként jön létre, hanem előre elkészítik, vagy üzletben vásárolják. De ahogy a hímzés szinte észrevétlenül alakult ki a varrásból és a szövésből, úgy megy át sok esetben a varrott vagy a csomózott csipkébe és a horgolásba. A varrott csipke lényege szerint nem más, mint az alapanyag-tól függetlenné tett hímzés. Ha az összehurkolás kissé elszélesedik, szövevényesebb lesz, szinte máris kész a varrott csipke. Ezért a hímzés és a varrott, sőt néha a horgolt csipke között alig lehet pontos határt vonni (vö. Ferencz — Palotay 1940. 11).

A vagdalásos mintaelemek között gyakori a csipkemintaként is ismert *X* alakú *asztallábas* (V, Sz, Nk; 196. kép) és az *S* alakú *foglalós* (T, Kk, M; 195. kép). Hasonlóképpen a hímzések ornamentikájától sem idegen a horgolt *rózsás* kötésminta (T; 32. fénykép), a *tulipános* (K; 31. fénykép), a *mákos* (D), a *hereleveles* (Bh). Elterjedt kötésminta még a *búbos* (M), a *pókos* (Bt, Kf), a *szőlőgérzsdés* (Kp), a *madaras* (Kk, Kszt, T; 35. fénykép) és a *lajtörjás* (B, K; 32. fénykép), ritkább a *virákcserépkötés* (Zs; 36. fénykép).

A különböző kötésformáknak az egyes ruharészek egymáshoz való rögzítésében is nagy szerepük van. Ezek azonban annyira változatosak, hogy nem célszerű együtt leírni őket, hanem az egyes ruhadarabok hímzésének leírásakor kerítünk sort a rájuk jellemző kötések bemutatására is.

A HÍMZÉS MENETE

1. A kalotaszegi asszony sohasem *hímez*, hanem *vār*, és a kész munkának sem *hímzés* a neve, hanem *vārottas*, *vāró*, *vārás* (2. térkép). A hímzés sajátos változatainak külön elnevezése van. Ilyen pl. a *leköt* 'hímzett kötéssel díszít' (Kp), *széd* 'úgy varr, hogy közben ráncol is' (K, Kp), *szálánvār* (Gyv, Mb, Ny, T) stb. A fontosabb mintaelemek hímzését is külön szó jelöli: *bòrsóz* 'borsót varr' (D, Sz), *fogaz* 'fogat varr' (Bt, Kf, Ny) stb. A varrást rendszerint középről kezdik. A szálánvarrott hímzéseket előbb négybe fogják, így keresik meg a közepét, hogy a minta teljesen egyforma legyen, bár gyakran a vászon szálait is megszámozzák, hogy be tudják osztani a mintaelemek elhelyezését. Általában előbb a nagyobb mintákat varrják és a mintákat elválasztó vonalas díszeket. A varrni készülő előveszi a vásznat, és *alája ül* (Mé, T), mert mint mondják: „a varrásnak csak úgy van szaporája, ha alatta ül az ember“. Ez a mondás a varrás módját is szemlélteti. A *vāróasszony* (Kf) maga alá tűri a vászon sarkát a jobb oldalán. Ha nagyon kicsi a *vāró* (Bt, Kf, S), a lába közé fogja. Bal kézzel megfeszíti egy kicsit, és kezdi *óteni*. Ha nagy a varrottas, akkor sokat kell *forgatni* (Kf, Sz), amíg elkészül, vagy külön hímzett darabokból később varrják össze. Utoljára hagyják a kisebb töltelékelemek varrását, így a *tyúkszemet* (15. térkép), valamint a szél *behányását* (Gyv), *csipkézését* (Kp). Erre azért van szükség, mert a vászon széle könnyen *bésuhad* (Kf), *kirostolódik*. A hímzésnek a *visszajára* (Kf, S) is vigyáznak, hogy ne maradjon eldolgozatlan *csög*.

A *minta* vagy *fõrma* (Bt, D, Nd, T) nem kerülhet át változatlanul egyik darabról a másikra. (A *forma* szó, bár ritkábban használatos, ma is természetesebbnek hat Kalotaszegen, mint a nyelvújítás korában felkapott, lapp eredetű *minta*.) Minden asszony a maga és a közösség ízlése szerint alakítja a hímzést. A keresztaszemes és a vagdalásos kötött technikának számít, de csak az egyes mintaelemek tekintetében, amelyeket szinte mindig egyéni módon kell kombinálni az adott vászonfelületen. Nyilvánvaló, hogy nem lehet változtatás nélkül átvinni egy lepedő vagdalásos mintáját abroszra vagy egy kisebb abroszról nagyobbra. Az írásos mintákat még inkább jellemzi az egyéni díszítési mód, bár ebben az esetben a mintaelemek kombinálását az íróasszony tehetsége és ízlése határozza meg. Nem ritka az a fajta tudatosság sem a minta egyéni alakításában, amelyről Vincze Katalin magyarvalkói íróasszony vallott: „*Én most hallottam, hogy úgy nyomtattyák* (ti. másolják). *De én āra nēm adok sēmmit. Mēr a szabatkézzel mindig újítja. Úgy mind ētyfõrma, de így osztán különbözik. Így akkor osztán lēvāgom mēgint a többit, mē az enyim mēgint szébb.*“ Varrás közben ügyelnek arra, hogy ne érje *rücskölís* (Kf) a vásznat, azaz ne törjön meg túlságosan. Így is *összemucskolódik* (Kf), mert sokszor egy évig is eltart egy-egy nagyobb darab hímzése. Éppen ezért elkészülte után még egyszer kimossák. A fodorvászonra hímzett vagdalásost ilyenkor *verik bé* (M), hogy fodros legyen.

A varrottas akkor szép, ha nem *tetves* (3. térkép). Így minősítik szinte egész Kalotaszegen az olyan hímzést, amelynek ritkás öltései között átüt a vászon színe. Ha valaki *fusërál* (Mv), azaz siet, kapkod varrás közben, elferdíti az eredeti mintát, arra azt mondják, hogy *èlnyomorította* (Nd, T). Annak sem örülnek, ha *pëcsét* (K) kerül a hímzésbe. A

szép varrottas *tömött* (Bt, Kf, Sz), *gazdag* (M), *dús* (Bh, Gym), *sűrű* (Bt), az egyik mintaelem jól *mönyén* (Mv), jól *tanál* a másikhöz.

2. A hímzés — mint a népi foglalkozások általában — nem számít mesterségnek. A legtöbb asszony ért hozzá, és a férfiak között is akad, aki szépen tud varrni, sőt rajzolni is. Elsősorban mégis az idősebb asszonyok a hímzés igazi értői. Ők ismerik a legtöbb mintát, Ők tanítják a fiatalokat. Az öt-hat éves kislányt már varrni tanítják, a kezébe adnak egy-egy *ületet* vagy más kisebb varrottast, hogy próbálkozzék meg a keresztszemessel (vö. Kresz 1949).

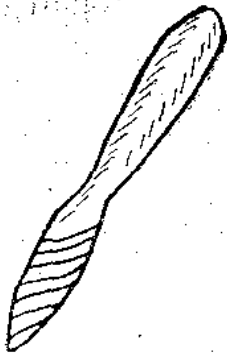
Van olyan asszony, aki nehéz fizikai munkára nem lévén alkalmas, egész életében varrással foglalkozik a háztartás mellett. Legtöbben azonban inkább csak télen tudnak időt szakítani rá. Nyáron, a mezei munka végzése közben legfeljebb egy-egy párnát varrnak ki. Néha még a mezőre is magukkal viszik a *várnivalót*, szénaszárítás közben varrni is lehet, ha jó idő van. Ha valamilyen okból szünetel a mezei munka, rögtön megjelennek a *kis székekkel* a kapuban.

A legtöbb faluban a lányok nem fonóba, hanem *vāróházba* (Bt, Kf, Nd) jártak a legutóbbi évekig. Novembertől ápriliséig szoktak esténként összegyűlni nyolc óra után, varrják a *stafírungot*, szórakoznak. Minden utcának külön *vāróháza* van, sorban két-három hétig egy leánynál, hogy *tējjen ki* a téli időszakban a *házhèj*. Odaülnek a lámpa köré a *cifraszék*re, úgy dolgoznak. Később megjelennek a legények. Ők az asztalhoz ülnek, egy ideig kártyáznak. Aztán félbehagyják a játékot, valamelyikük feláll, s azt mondja: „*Lányok, tűrjétek össze a vārást!*“ Összeszedi az összetűrt varrásokat, s kiosztja a legények között, vigyázva, hogy kinek-kinek azé a leányé jusson, akinek udvarol. Utána következik a *váltás*, amelyet rendszerint ez a mondóka vezet be: „*Add vissza a vārásom! — Mit adsz érte?*“ stb. Ez addig tart, amíg minden lányhoz visszakerül a hímzése. Ezt a játékot nevezik *tűretésnek* (Kf). Rendszerint éjfélig tart a varróház, szerda és szombat este éjfél utánig, olyankor ugyanis inkább mennek a legények. A rokonság általában segített a kelengyéhez szükséges abroszok, lepedők, falvédők varrásában. A szegényebbek pénzért is varrtak másoknak.

AZ ÍRÁSOS HÍMZÉS

Az előrajzolás (11. térkép). Szabad rajzú hímzésről lévén szó, a díszítőmotívumok alakításában, megőrzésében és újításában nagy szerepe van az *íróasszonynak*. Ma a következő kalotaszegi helységekben foglalkoznak *írással*: Bánffyhunyadon, Körösfőn, Kiskapuson, Nagykapuson, Gyerőmonostoron és Magyarvalkón. Nem számítjuk ide azokat a falvakat, ahol — mint Inaktelkén — másolópapírral rajzolják a mintát. A mai helyzet nyilvánvalóan nem azonos az ötven évvel ezelőttivel, amikor még szinte minden faluban az asszonyok többsége maga *írta* a vállfőjét (12. térkép).

1. Írás előtt a fodorvásznat *mögvasalták*, vagy pedig csak varrás után verték be, tették fodrossá. Az *íróasszony* mintakönyvet nem használ. Azok, akiknek mintagyűjteménye van, inkább azért őrzik papíron is a rajzaikat, hogy megrendelők válogathassanak. Ilyen gyűjteménye

8. kép. Üvegtoll írásos minták rajzolásához

volt pl. a magyarvalkói Vincze Katalinnak, aki Kónya Gyuláné több mintáját is őrizte, Bánffyhunyadon Búzás Mártonnének, aki Malonyay könyvét is ismeri, meg egy-két körösfői és kapusi asszonynak. Soha nem másolják a mintát, hanem az ismert motívumokból maguk alakítják, ahogy a vászon mérete és a varrottas rendeltetése megkívánja. Nem jelent másolást, ha valaki *lövészi* (Kf, Mv) a mintát cifraszúrról, kendőről, faragásos dobozról vagy cifraláda aljáról.

Bizonyos mintaelemek írásához mégis szükséges néhány segítő eszköz. A mintát szegélyező vonalat *lénijával* (Kf) húzzák meg, a rózsát *puhárral* (K) vagy kartonpapírból kivágott *karikóval* (Kf) rajzolják. Használhatnak még *szívförmát* (Kf), *patkóförmát* (Nk), *tulipántförmát* (Bh), de ez már az íróasszony ügyességétől is függ.

2. Az írásnak azok az eszközei, amelyeket Jankó János és Malonyay írt le, részben már az emlékezetből is kivesztek. Adatközlőim nem hallottak az öregektől sem arról, hogy valaha *varjutolluval* vagy *sastolluval* írtak volna. A bánffyhunyadi íróasszony nagyanyja-korabeliként említette a *lúdtollat*, körösfőiek is emlékeznek a *libatollu*, magyarvalkóiak a *tyúktollu* használatára. Ebben az időben a festékanyag a tejes vízben *felkevert kurom*, a *kuromlé* volt (Bh), amelyet ki sem lehetett áztatni a vászomból. Íróeszköznek később faorsót használtak, amelyet állandóan újra kellett hegyezni. Egyik kiskapusi adatközlőm most is vékony *fát* hegyezett meg erre a célra. Legáltalánosabb mégis az a csavaros végű *övektoll* (Kk; 8. kép), amely nagyon jól *felveszi* (Bh) és tartja a festéket, s a kemény vászonfelület a hegyének sem árt. A mai festékanyag a *kíkitő*, ritkábban a *tinta* (Bh). A hímzés nem takarja teljes mértékben az írást, mivel varrás közben is alakítanak néha a mintán, és az öltés szélessége is eltérhet a rajz vonalaitól. A kékítő hideg vízben *kiázik* (Bh), estétől reggelig a rajznak nyoma sem marad.

Az írásos öltésmódjai. Jellegzetes öltésmódjai a hurok- és láncöltések csoportjába tartoznak (vö. Ferencz — Palotay 1940. 22—3).

1. Legfontosabb ezek közül a *nagyírásos* (13. térkép). Ez az öltés voltaképpen széthúzott láncszem, amelynél nem a kiindulópontba öltenek fel, hanem attól pár milliméterre, vele egy vonalban. Ezáltal rövidebb, de szélesebbre széthúzott láncszemek keletkeznek. Sorokat varrának belőle a rajz vonalai mentén (16. kép). Az öltések nagyon sűrűn állnak egymás mellett, az alapból semmi nem látszik ki. A varrás ha-

ladhat távolodva a hímzőtől, tehát előre. Körösfőn s még néhány környező faluban visszafelé öltenek, hogy a varrás megcsavarodjék, s az öltés szálai feszesebben álljanak. Máshol, az Almás mentén, előre öltének, így a fejtő szála kicsavarodik, a hímzett sor kevésbé őrzi meg fonatos jellegét.

2. A *kisírásos* lényegét tekintve megegyezik az előbbivel, a különbség csak annyi, hogy keskenyebb, tágabb láncszemekkel készül. Az öltések lazábbak, s a minta is, amelyet vele varrnak, ritkább. Ma már a nyomát is alig lehet találni egész Kalotaszegen. Egyetlen sárvásári adatközlőm akadt, aki nem is tud nagyírással varrni, csak ezzel. Ismerni azonban mások is ismerik, de inkább csak emlékezetből.

3. Huroköltés a varrottások széleit erősítő *hányás* is (Kf; 14. kép), de csak az öltésnek az anyagszél felőli részén van hurok. Ebből az öltésből, amelyet *félzsinórnak* is neveznek (Kszt), alakítják a hímzések pontszerű mintaelemét, a *tyúkszömet*. Ez úgy készül, hogy a középpontból kiindulva sugárszerűen huroköltéseket varrnak, mígnem teljes kör keletkezik (33. kép). A *félzsinór* más mintaelemek (pl. rózsák, levelek) hímzésekor is használt, amikor csak az öltés külső szélét hurkolják.

4. Az írásos mintáinak vonalvezetése általában tömött volt, a sorok szorosan illeszkedtek egymáshoz. A mai hímzett darabok közül is azok a legszebbek, amelyeknek a mintaelemei részleteiben nem is látszanak, hanem foltszerűen hatnak. Újabban azonban megfigyelhető, hogy a hagyományosan szoros vonalvezetés fellazult, ezért a vonalak közötti részek kitöltésére szükségessé vált a *sújtának* nevezett egyszerű laposöltés használata (9. kép). A műveletet magát úgy is nevezik, hogy *bétőt* (Kszt), *béfogál* (Sz). Ilyen *fogassújta* látható a 23. fényképen egy ketesdi párna párhuzamosan haladó hullámvonalai között. A *sújta* öltései szorosan egymással párhuzamosan haladnak (vö. Ferencz — Palotay 1940. 22—3; Nagy J. 1939. 122—3).

5. A *szálőtis* (a néprajzi szakirodalomban: *száröltés*), amelyet más vidéken (pl. Torockón) a minta teljes kitöltésére használnak, Kalotaszegen bizonyos motívumokban jelentkeznek: gyöngyvirág vagy más növényi minta szárát varrják vele. Úgy készül, hogy egy sima laposöltés után az anyag visszajáról az öltés felehosszáig visszaöltenek, és úgy haladnak tovább (10. kép). Ehhez hasonló szerepe van a ritkábban jelentkező, szintén vonalhatású *láncőtisnek* (Bh). Ez hurkot alkot, amelynél a szálát a kiindulás helyére öltik vissza, de bal kézzel leszorítják a fonalat, s a hurok közepén kiöltenek (15. kép).

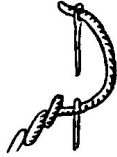
Írásos mintaelemek. Az írásos minták teljes leírása, számbavétele — éppen állandóan megújuló, változó jellegük miatt — lehetetlen. A mintaelemek azonban, amelyekből a minták felépülnek, nemcsak hogy véges, de nem is túlságosan nagy számúak. Ha figyelmesebben megnézzük a mellékelt írásos mintákat, azt látjuk, hogy egy-kettő kivételével szinte ugyanazok a motívumok fordulnak elő bennük más-más kombinációban.

1. A nagyírásos öltéssel varrható mintaelemek közül talán legegyszerűbb az *egyénös sinyór* (Kszt; 18. kép). A minták legfontosabb tagoló eleme, amely elhatárolja egymástól a fő- és a szélmintát, meghatározza a mintaelemek, mintacsoportok elhelyezkedését. Ehhez hasonló szerepe

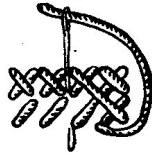
9—17. kép. Öltésmódok (Ferencz—Palotay 1940. nyomán)

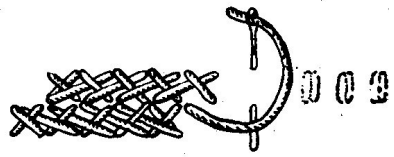
9. kép.
Sújta

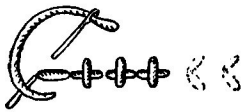
10. kép.
Szálőtis

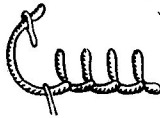
11. kép.
Kérészszem

12. kép. Sinyór

13. kép. Sor álló
keresztszemekből

14. kép. Hányás

15. kép.
Láncótis

16. kép.
Nagyírásos

17. kép. Szálvonásos sor szélén

van a *duplasinyórnak* is (Nk; 19. kép), de vele a tagolás még hangsúlyozottabb (megfigyelhető ez a 99.-kép *kapus* mintáján). A hullámvonal alakú *fojó* (Kf; 20. kép) is gyakori tagoló elem. A főmintát tagolja pl. a Nagypusrórl való *hòrgasbécsin* (115. kép), a szélmintát a *kétszívesen* (104. kép). A *horgassinyór* (It; 21. kép) rendszerint a *hosszusinyór* vagy *fojó* mellett fordul elő díszítőelemként (így a 99. és a 91. kép mintájának szélén).

A legegyszerűbb elemek közé tartozik a *karikó* (It, Mv; 22. kép): ennek egyik vége a szárból kiindulva csigavonalszerűen visszakanyarodik. Két, a szárukkal szimmetrikusan összekapcsolt karikóból jön létre a *pipa* (Jt, Kk, Kszt, Nk; 23. kép). A *kacsaringónak* mind a két vége visszahajlik ugyanazon az oldalon (Mv; 24. kép). A *hòrgas S* alakú mintaelem (Jt, Kk, Kp, Nk; 25. kép).

A növényi ornamentika alapeleme a *levél* (26. kép) és ennek szögletesebb formája, a *köröm* (D; 27. kép). Két egymáshoz kapcsolt levél a *símalevél* (It; 28. kép). Legismertebb talán a növényi jellegű motívumok közül a *majoránna* (29. kép). Hozzá hasonló, de jóval ritkább a *három makk* (Mv; 30. kép). A *majoránna* díszesebb formája a *duplamajoránna* (Kk, Nk; 31. kép) és az ennek változataként tekinthető *bokréta* (Kk, Mv; 32. kép).

A leggyakoribb töltelékelem a hímzéseken, még a vagdalásosakon is, az öltésmódok ismertetése rendjén említett *tyúkszém* (33. kép). Ennek kevésbé gyakori változata a *jukas tyúkszém* (Nk), amely úgy jön létre, hogy a sugárszerűen haladó hurokoltéseket kissé jobban meghúzzák (34. kép). A *mák* (Mv) kör vagy négyzet alakú mintaelem, amelynek a közepét átlósan átvarrják (35. kép).

Ismert díszítőeleme az írásos hímzéseknek a *rózsa* (36. kép). Tovább díszített változata a *tőtörözsa* (Kf, Kk, Nk; 37. kép) és a *naty tőtörözsa*

18. kép. *Égyenés zsinór*

19. kép. *Duplazsinór*

20. kép. *Fojó*

21. kép. *Horgaszsinór*

22. kép. *Karikó*

23. kép. *Pipa*

24. kép. *Kacsaringó*

25. kép. *Hörgas*

26. kép. *Levél*

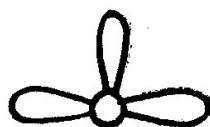
27. kép. *Köröm*

28. kép. *Símalevél*

29. kép. *Majoránna*

30. kép. *Három makk*

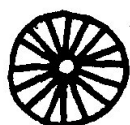
31. kép. *Duplamajoránna*

32. kép. *Bokréta*

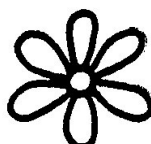
33. kép. *Tyúkszém*

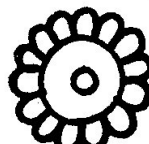
34. kép. *Jukas tyúkszém*

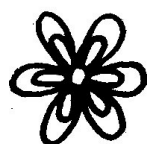
35. kép. *Mák*

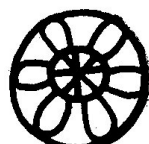
36. kép. *Rózsa*

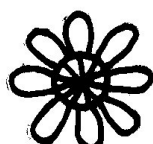
37. kép. *Tőtöt rózsa*

38. kép. *Hajlitot rózsa*

39. kép. *Mákos rózsa*

40. kép. *Tyúkszemes rózsa*

41. kép. *Tulipánt*

42. kép. *Majoránna karikóval*

43. kép. *Duplamajoránna horgassal*

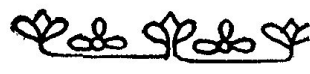
44. kép. *Majoránna*

45. kép. *Olló*

46. kép. *Ciframajoránna*

47. kép. *Majoránna három makkal*

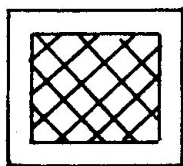
(Nk; 110. kép). A *tőtötörózsza* szíromleveleit teljesen kitölti a két öltéssor, amely éppen ezért csak félhurok, az öltés belső széle hurok nélküli. A fentebb említett kisebb elemeket és a rózsát kombinálja a *mákosrózsza* (Mv; 39. kép) és a *tyúkszemes rózsza* (40. kép). A *tőtötörózsával* ellentétben a *hajlítot rózsza* szíromleveleit nem tölti ki a visszahajló sinyór (38. kép). A további fontosabb rózsza-variációk: *nagyrózsza* (Mv, S) és a *tánygyérrózsza* (Mv), *csillagrózsza* (117. kép), *forgórózsza* (87. kép), *sarokrózsza* (92. kép).

A *tulipánt* is fontos eleme a növényi jellegű díszeknek (41. kép). Lényegében itt említhető a *kàrd* is (97. kép), amely kétségtelenül tulipánforma. Az elnevezés megtévesztő, és egy olyan szemléletből ered, amely a tulipán minta egyik, valóban kardhoz hasonló vonalát elvonatkoztatja a kép egészétől.

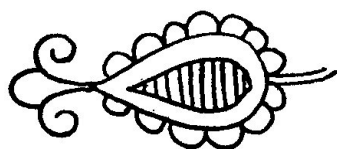
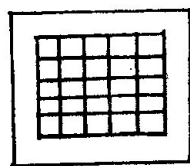
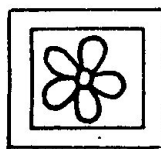
2. Az egyszerűbb motívumok összekapcsolásából újabb, összetettebb díszítőelemek hozhatók létre. Ilyen a *majoránna karikóvål* (42. kép), a *duplamajoránna hòrgassål* (43. kép). A *símalevél* és a *pipa* motívumait kombinálja a *majoránnás* (44. kép), a *majoránnát* és a *pipát* az *olló* (Mv; 45. kép). Többféle elem egymásra építéséből jött létre a *ciframajoránna* (46. kép). Láthatóan inkább szélmintaként használható a *majoránna három makkål* (47. kép) vagy a *majoránna hòrgassål* (48. kép).

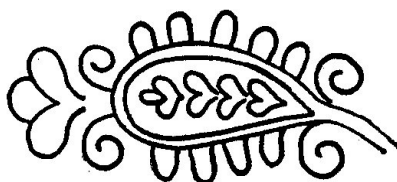
48. kép. Majoránna horgassal

49. kép. Lapicka

50. kép. Körti (Bh)

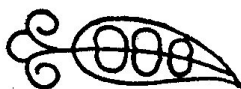
51. kép. Körti (Nk)

52. kép. Fenyőkörte

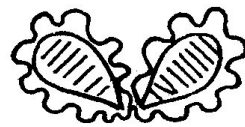
53. kép. Ág

54. kép. Rucás

55. kép. Gránátalmás

56. kép. Bokréta

57. kép. Fogazás

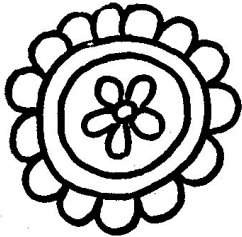

58. kép. Háromötis

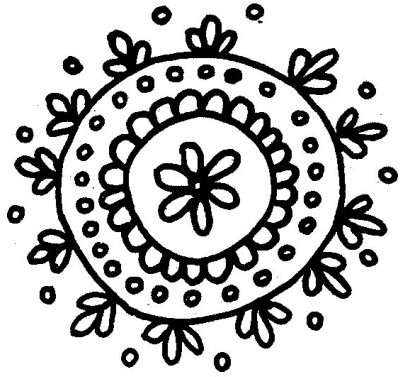
Inkább főmintaként szerepel a *szív* (103—4. kép), ritkább és kisebb fontosságú a hozzá hasonló *mízespogácsa* (9. fénykép). Négyzet alakúak, más-más belső díszítéssel, a *lapicka* különböző változatai (49. kép). A *koszorúnak* rendszerint abroszokon fontosabb a szerepe, mivel a középső mintát körben díszíti (92. kép), noha más formában párnán is megjelenhet (114. kép).

Az egyes motívumok falvanként egészen eltérő formában jelentkeznek. Jól megfigyelhető ez a bánffyhungyadi és a nagykapusi *körti* példáján (50, 51. kép), amelyen egészen eltérő a szár helyzete, a belső díszítése stb. A magyarvalkói *fenyőkörtének* kisebb szerepe van (52. kép). Nagyon sok változatban jelentkezik az *ág* is, amely a növényi jellegű mintákon tagolja is a kompozíciót (110, 113. kép). Ennek egyszerűbb formája a szélmintaként használatos *ág* (53. kép).

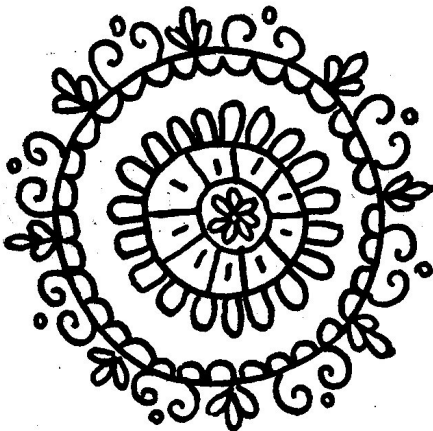
Az eddig említetteknél jóval ritkább a *rucás* (Gym; 54. kép), *gránátalmás* (Kf; 55. kép), *bokréta* (Kk, Nk; 56. kép), *madár* (114. kép), *gyöngyvirág* (Nk; 116. kép), *cserép* (113. kép), *lúherelevél* (Nk; 100. kép), *páfrány* (101. kép), *tök* (115. kép), *csónakforma, kosár* (9. fénykép).

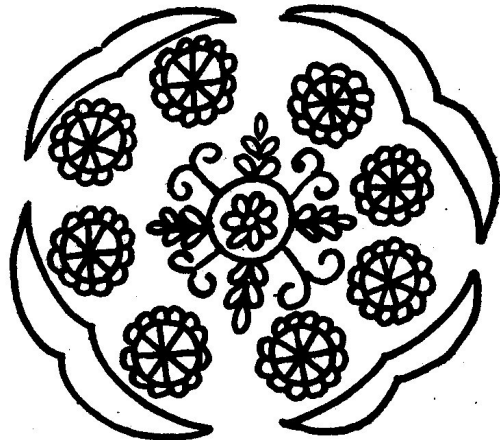
59. kép. Kocsikerekes

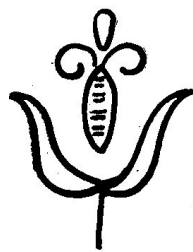
60. kép. Tëjserózsás

61. kép. Tëjserózsás

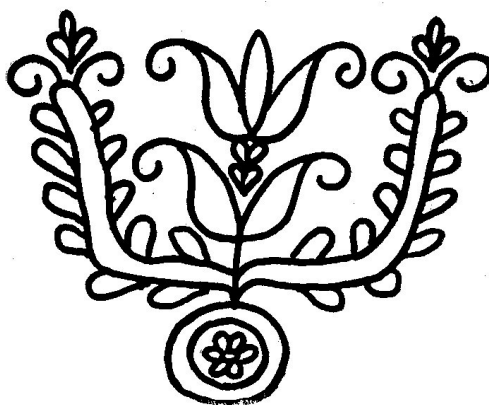
62. kép. Mákos

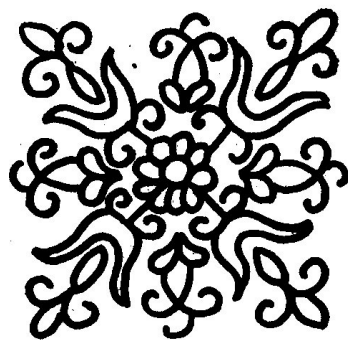
63. kép. Magyar tulipántos

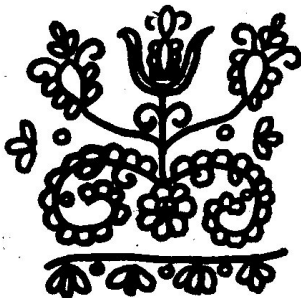
64. kép. Török tulipántos

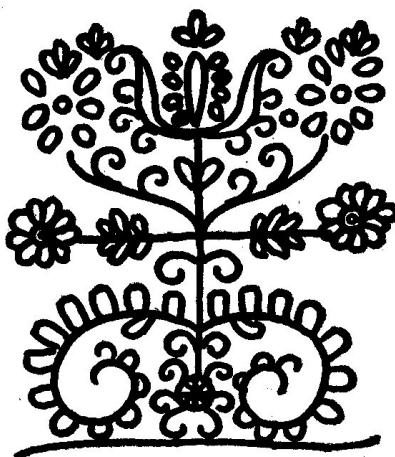
65. kép. Címérés

66. kép. Kistulipántos

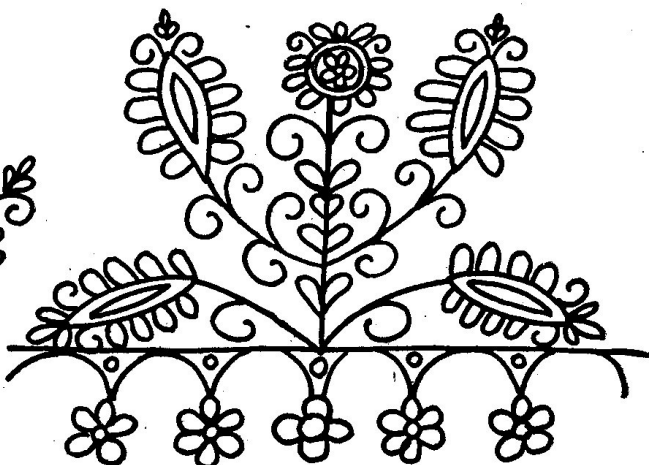
67. kép. Övirágu

68. kép. Nyócvirágu

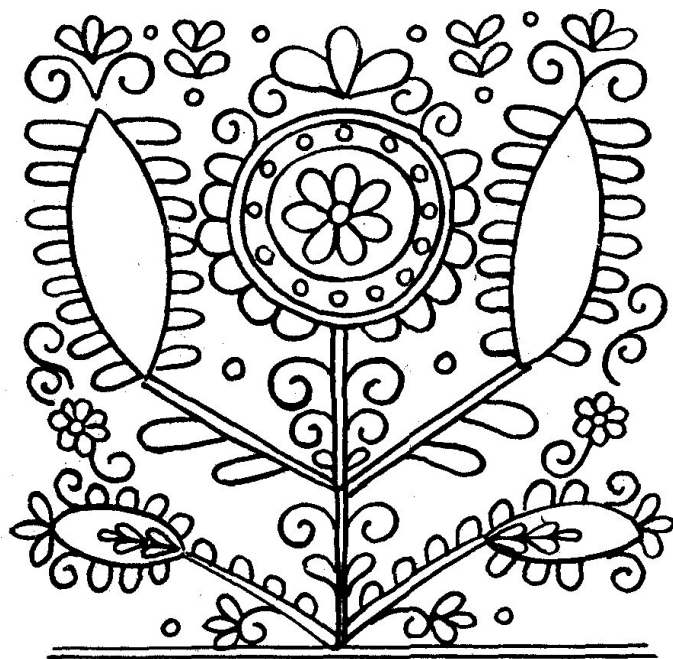
69. kép. Kukuricás (Bh)

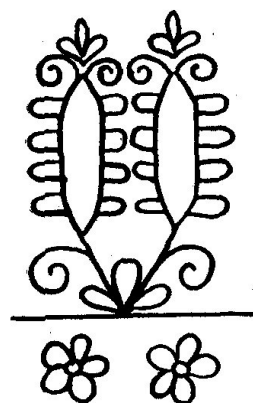
70. kép. Kukuricás (Mv)

3. Az öltésformák bemutatásakor említettük, hogy az írásos hímzéseken laposöltéssel varrt elemek is előfordulnak. Ezekkel rendszerint valamelyik írásos mintaelem (tulipán, körte, lapocka stb.) közepét töltik ki. Ilyen pl. a *fogazás* (Bh, Kf; 57. kép) és a *háromőtis* (V, Mv; 58. kép).

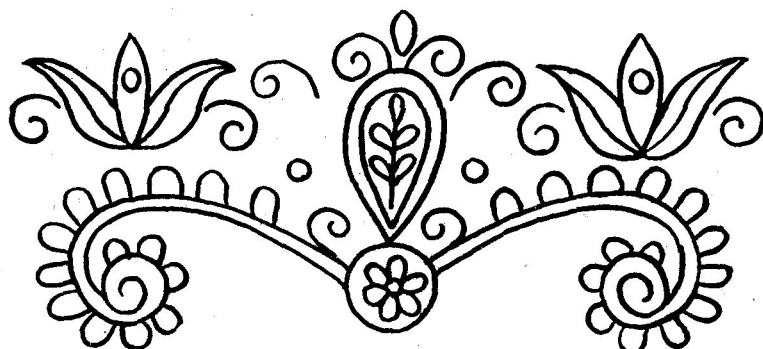
4. Az írásos hímzések szélét a *hányáshoz* (Sz; 14. kép) hasonló láb szegélyezi, ez akadályozza meg az alapanyag szálainak kifoszlását. Miután befejezik a varrást, *csipkelábaznak* (Gyv, K, Mv), erre pedig *csipkéznek* (Gyv, Kf, Sz), *csipkét* varrnak tüvel. A csipke nem egyenes szélű, hanem *cakkja* van. Bánffyhunyon ismerik egy egyszerűbb, valószínűleg régebbi formáját, a *kukuricát*, amely csak egy sor szélességű a csipkeláb mellett.

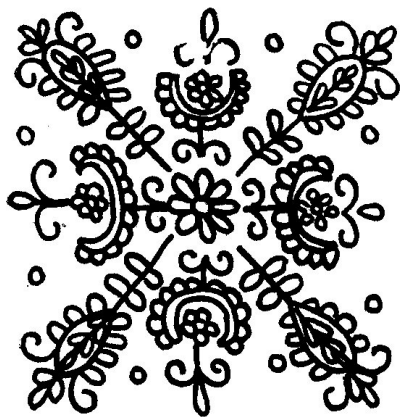
71. kép. Páfrányleveles

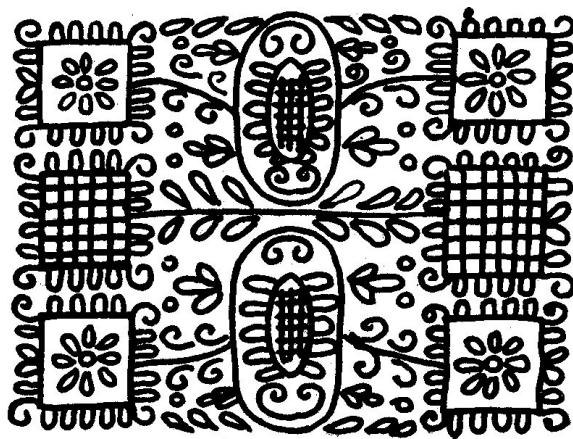
72. kép. Gyertyás

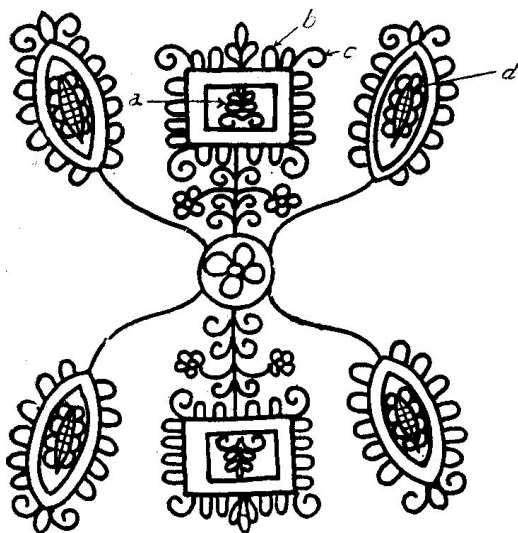
73. kép. Görginás ág

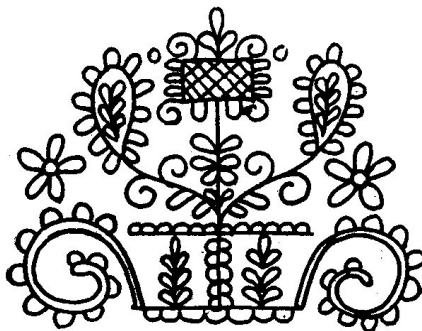
74. kép. Almás

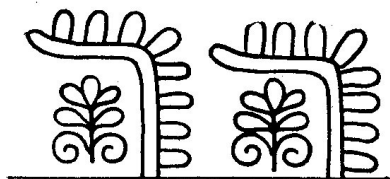
75. kép. Szilvماغos

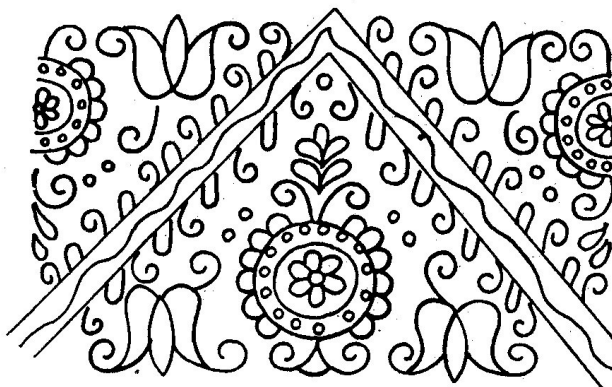
76. kép. Lapickás: a. majoránna, b. levél, c. horgas, d. cakk

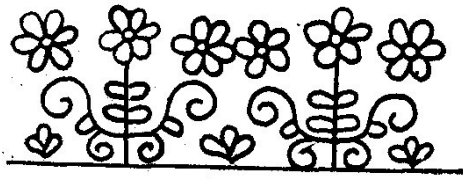
77. kép. Ládás

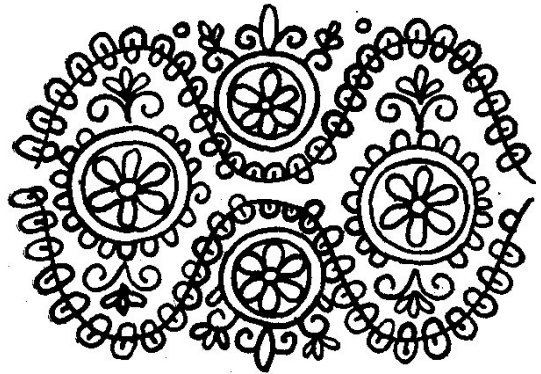
78. kép. Körmös

79. kép. Cakkos

80. kép. Pápaszemes

81. kép. Jármas

Írásos minták. A mintákat a rájuk jellemző legfontosabb mintaelem alapján csoportosítottam a leírásban. Rendszerint, de nem minden esetben, ez egyben az egész minta névadó eleme is. A leírás, mint már utaltam rá, nem teljes, mivel a minták száma a motívumok szinte korlátlan kombinálási lehetősége miatt ha nem is végtelen, mindenképpen meghatározhatatlan. Nyilvánvalóan a példák kiválogatásában arra törekedtem, hogy a jelentéktelenebb egyedi változatok helyett inkább a jellemzőbb típusokat mutassam be.

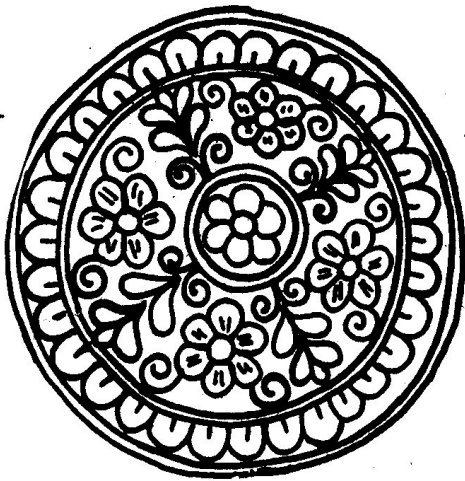
1. A *rózsának* és változatainak, a magyar népművészet leggyakoribb motívumának fontos szerepe van a kalotaszegi népi díszítőművészetben is (16. térkép). Ismeretes, hogy a középkori Európa kedvelt virága volt a rózsza, egyben vallásos jelkép is (a neve latin eredetű). Ilyen nevű írásos minta a legkorábbi mintagyűjteményekben is szerepel. Két szép nagykapusi változatát kicsi terítőkre varrják. A 84., 85. kép mintája csak a középső és belső *duplasinyór* közti díszítésben különbözik: a 85. kép variánsának belső *sinyóráján hõrgazszinór* is van, a 84. kép mintáján nincs. A két *sinyór* közti sávot a 85. kép mintáján nyolc rózsza díszíti, közte *majoránnával*, a 84. képen négy rózsza *duplamajoránnával* és *pipával*, a rózsák két szíromleveléből pedig *karikó* hajlik ki a *majoránák* felé.

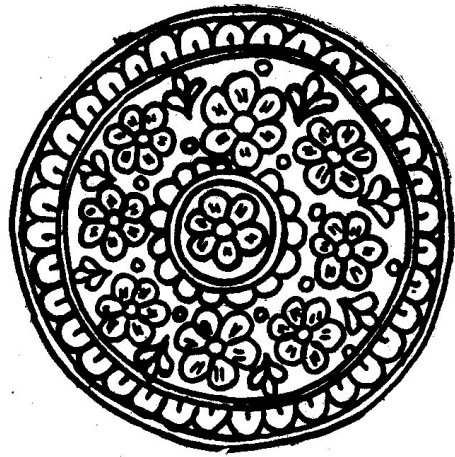
82. kép. Tulipántos

83. kép. Tökös

84. kép. Rózsás

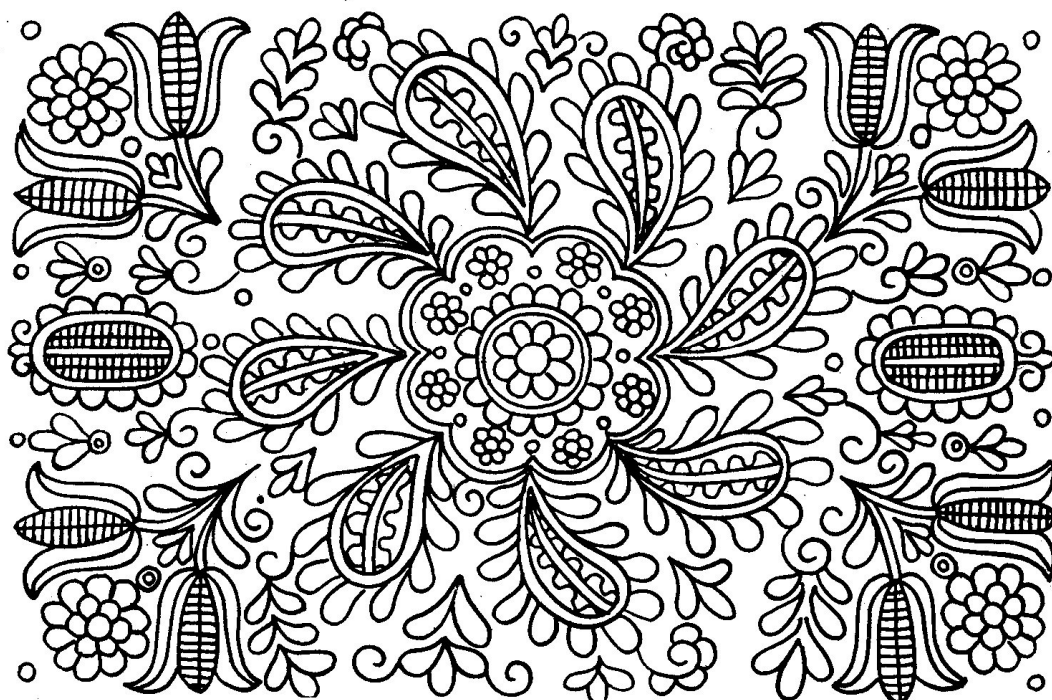
85. kép. Rózsás

A rózsza egyik változatából formált a még viszonylag egyszerű *kocsikerekes* minta (59. kép). A középpontban elhelyezkedő rózsát *duplasinyór* veszi körül, a külső peremét pedig *hòrgassinyór* díszíti. Ez a minta látható egy bánffyahunyadi *futón* (2. fénykép).

A *tējesrózsás*nak két változata került elő Magyarvalkóról. Az egyik (60. kép) hasonlít az előbbihez, de annál dekoratívabb, mivel a rózsát szegélyező *belső sinyór* is *hòrgassinyórral* díszített, a külső pedig *majoránnával*. A két *sinyór*, valamint a *majoránná* között *tyúkszemek* vannak. A második változatot (61. kép) három *sinyór* veszi körül. A *belső* és a *középső* sávot *laposöltéssel* varrt fogazás díszíti. A *középsőt* *levelek* veszik körül. A *külső sinyór* is *kettős* díszítésű: *befelé hòrgassinyórral*, *kifelé pedig majoránnákkal*, amelyeket *karikók* és *tyúkszemek* választanak el. Nyolc *mákosrózsából* alakították a *mákos* mintát (62. kép). Érdekes megfigyelni, hogy a minta *nyolcas tagolása* ismétli a *mintaelem* *belső átlós tagolását*.

A *hàjlotrózsás* vagy *fòrgórózsás* is általánosan ismert Kalotaszegen. Egy *körösfői párnamintának* (86. kép) *központi eleme*, ezért a *dekoratívása* is jól érvényesül. A minta *középpontjában* egy *rózsza áll*, ezt *ègyè-nès* és *hòrgassinyór* veszi körül. A *belső rózsza* *nyolc szíromlevelének* megfelelően *nyolc rózsza* helyezkedik el a *következő sávon*, és ezek *mind-egyikét* tagolja a *nyolc félkörív*ből álló *külső sinyór*. Ennek a *sinyórnak* a *töréspontjaiból* indulnak ki a *legyezőszerűen* elhelyezkedő *külső levelek*, amelyeket *apróbb levelek* szegélyeznek. A *sarkokat* szintén *rózsza* díszíti, ezt *kettős ágból* *hajló tulipánt* fogja közre. Kisebb eltérésekkel ugyanez a *mintája* egy *nagykapusi kilencrózsás nagyabrosznak* (87. kép). A *vászonszéleket kétszèmhòrgas* minta tagolja. A *kilenc nagy fòrgórózsza* között a *rózsza* egyszerűbb változata *töltelékelem*. A *fòrgórózsának* ezen a változatán *középen* nem *nyolc*, hanem *négy* egyszerű rózsza *majoránnával* váltakozik, így a *minta tagolása* alapján ugyanaz marad, mint az előzőé.

A *bécsirózsásnak* (Bh, Kf, Nk) vagy *sejèmkendősnek* (Gym, Gyv, Kp, Mv) is *rózsza* a *domináns motívuma* (4. színes fénykép). *Jellemző vonása*,

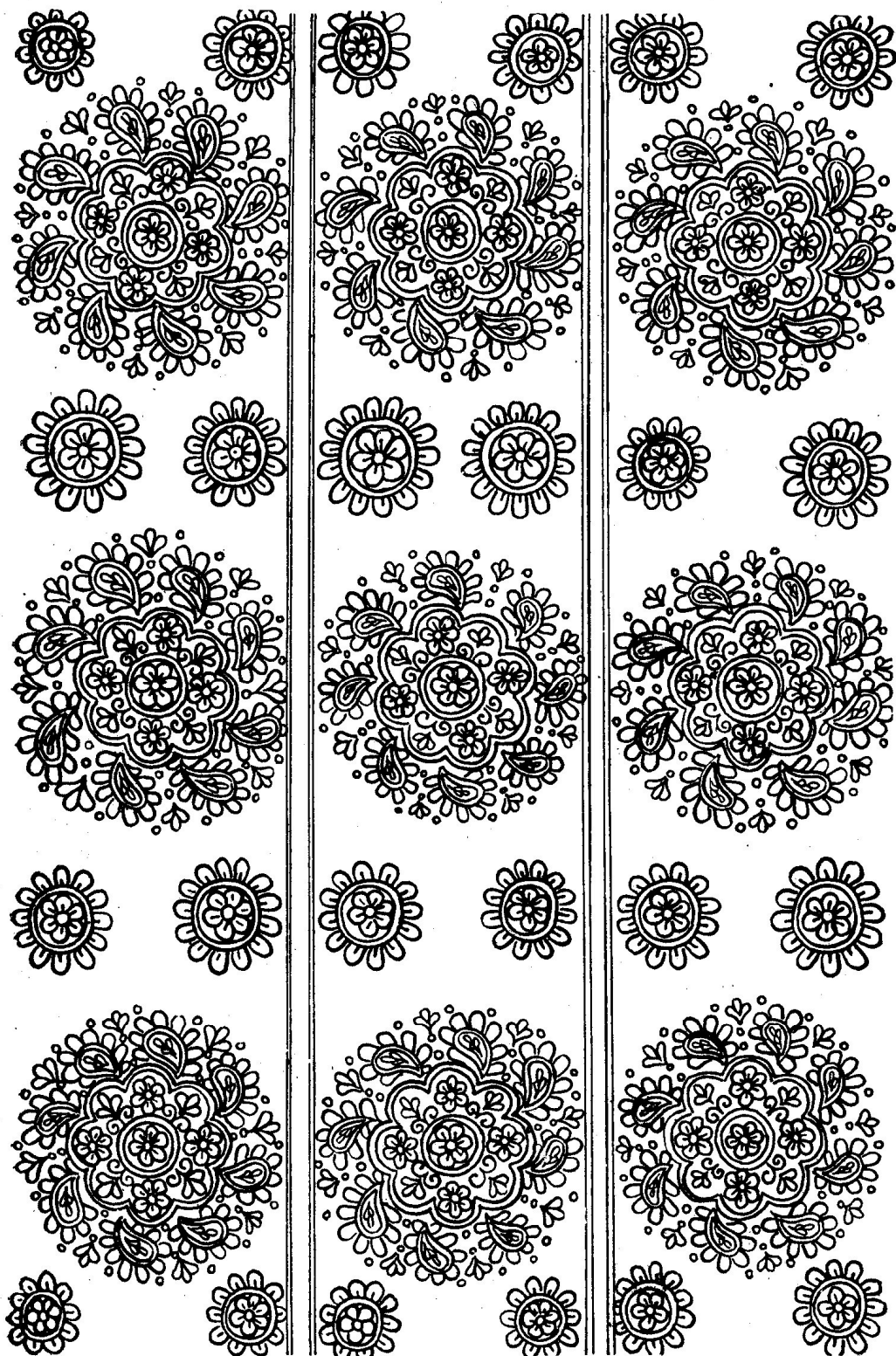

86. kép. Hajlósrózsás

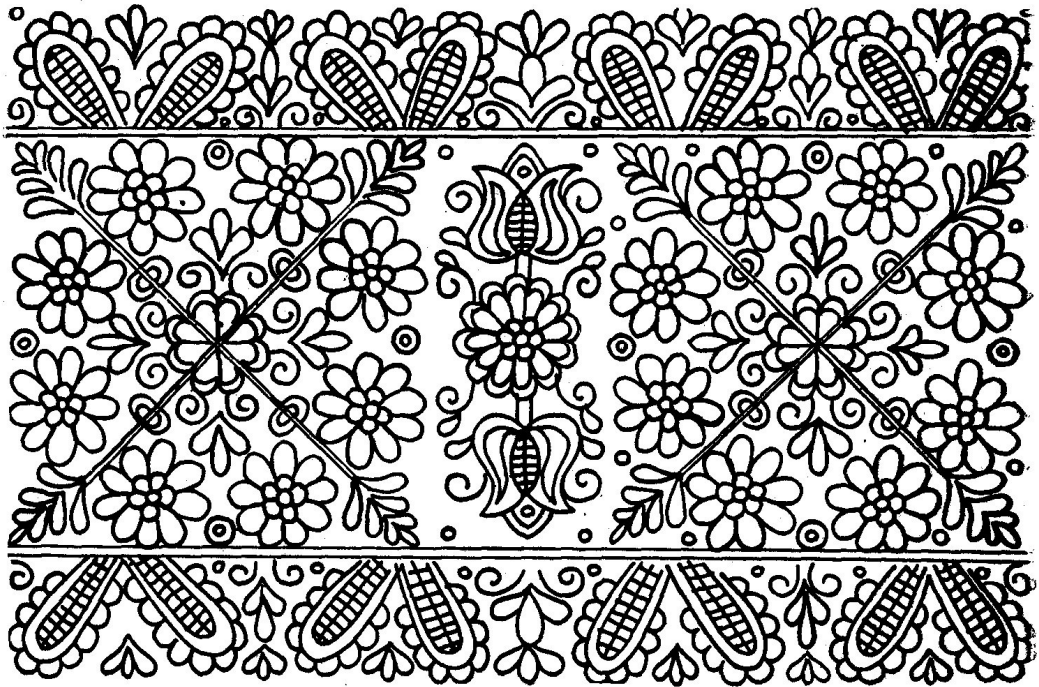
hogy átlós felépítésű (innen a *kiskörérsztés* névváltozat), a rózsák a képletbeli vagy valóságosan meglevő átló két oldalán helyezkednek el. Ez a minta szintén ismert mindenütt, ahol írásost hímeznek. Egy nagyobb körösfői párnamintán (88. kép) a két négyzetes mintát középen *tőtörözsa* és két *tulipánt* választja el. A négyzet átlóit hosszú sinyór képezi, a csúcsokban majoránnával. A szélre varrott kettős leveleket szintén *ciframajoránna* tagolja *pipával*. Egy nagykapusi változat (89. kép) hasonlít az előbbihez. A két négyzetre tagoló minta középpontjában egyetlen, alig észrevehető *jukas tyúkszém* áll. A szélen is a kettős levelek közt párosan rózsák vannak, köztük majoránnával.

Lényegében a rózsásnak egyik díszes változata az egyik körösfői íróasszony alkotása: a *bocskòrminta* vagy *kutyás* (90. kép). A minta külső motívumai mint széles levelek veszik körül a belső rózsákat. Szokatlan alakjuk sugallhatta a névadás furcsa képzettársítását.

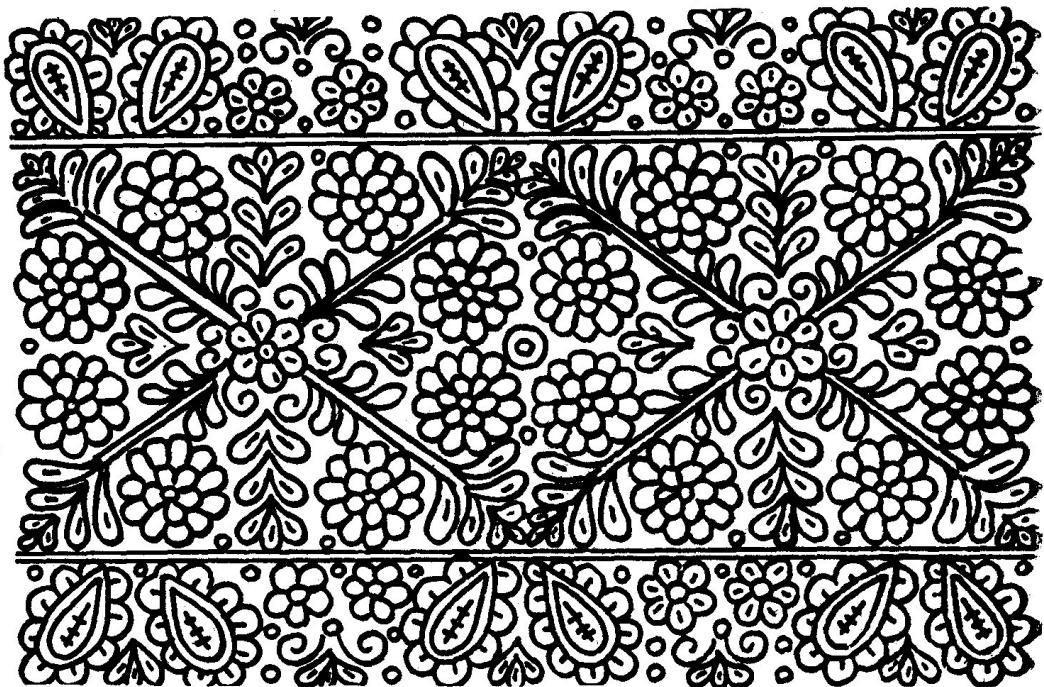
2. A *tulipánt*nak is fontos szerepe van az írásos mintákon, régebbi gyűjteményekben is gyakran felbukkan (17. térkép). Török eredetű virágként terjedt el Európában a XVIII. századtól. A hímzéseken is gyakori hosszúkás lant formájú keleti tulipán török iparművészeti tárgyakról került a magyar művészetbe. Egyszerű mintaváltozata a valkói *magyar-tulipántos* (63. kép), valamivel díszesebb a *töröktulipántos* (64. kép). A *címérés* bánffyhunyadi kompozíció, szintén tulipánokból (65. kép). Négy, átlósan elhelyezkedő tulipánból és egy központi rózsából áll a gyerőmonostori *kistulipántos* (66. kép), az *ötvirágú* központi ágát szintén a tulipánnak egy változata díszíti (67. kép), ugyanígy a *nyócvirágut* (68. kép).

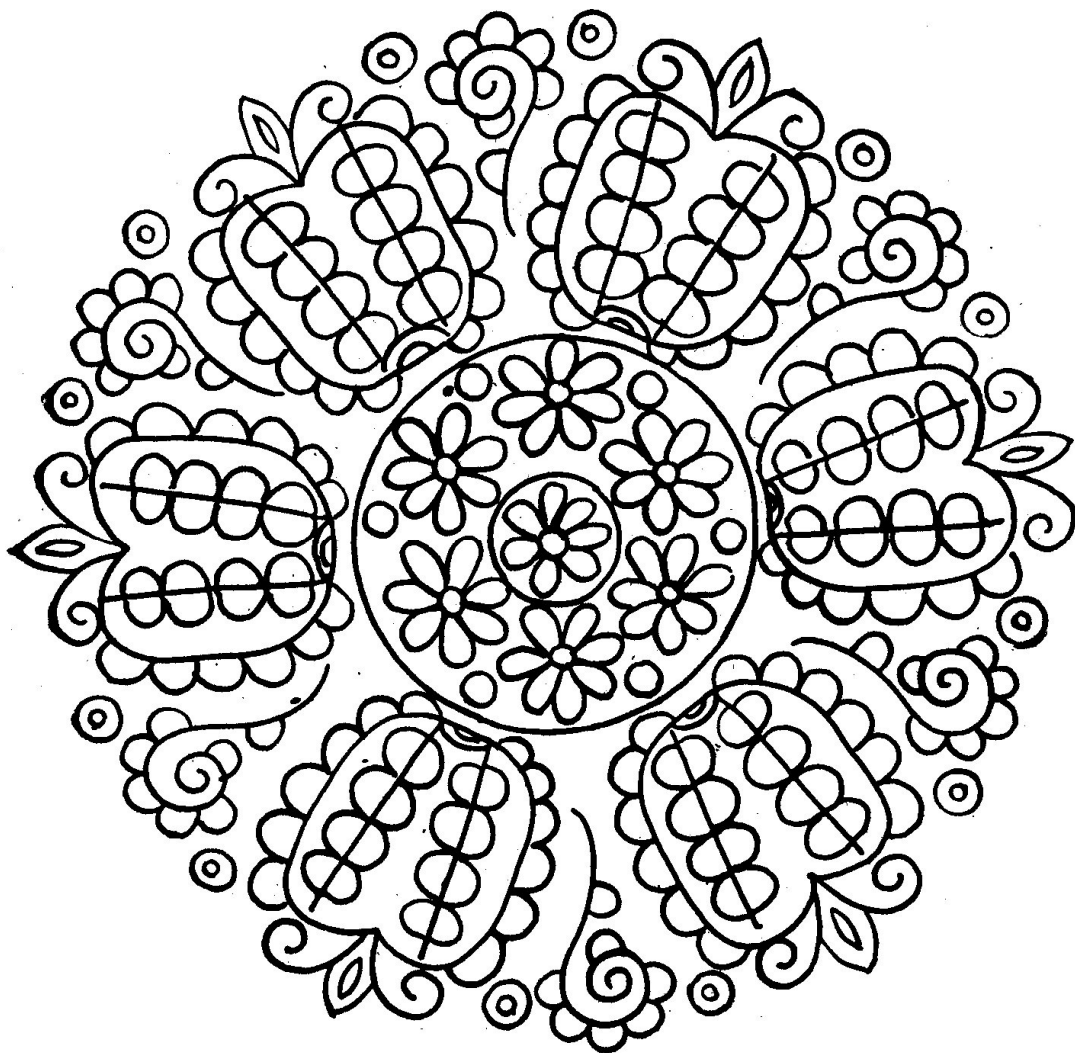
87. kép. Kilencrózsás asztalterítő

88. kép. Bécsirózsás

89. kép. Bécsikérésztés

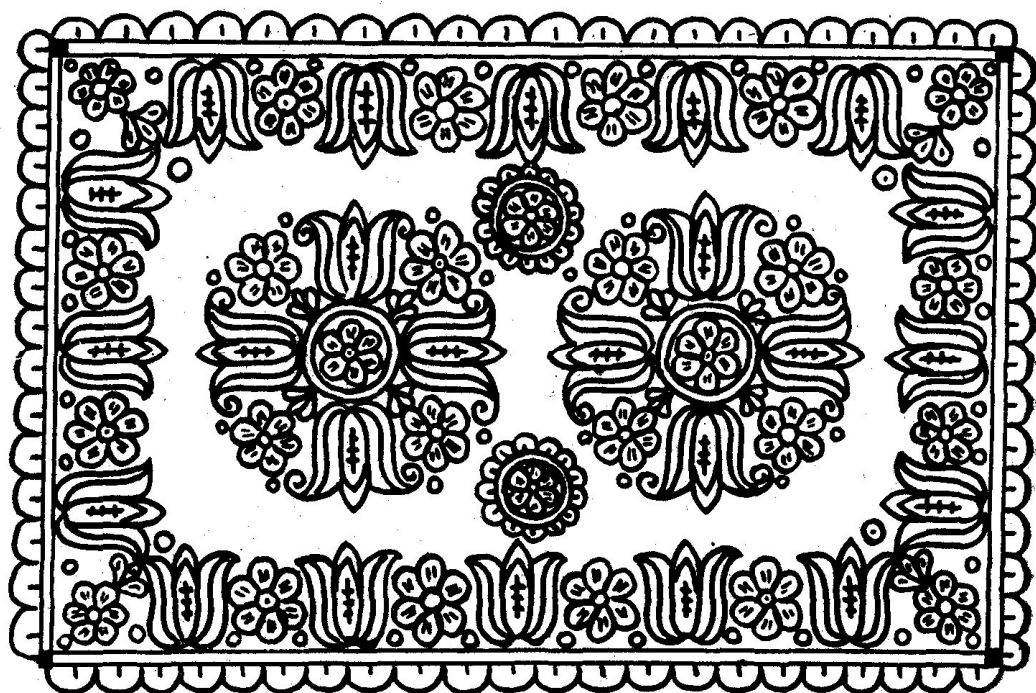

90. kép. Bocskorminta

A *körtulipántos* minta Körösfőről való (95. kép). A közepen álló rózsza körül hat tulipán helyezkedik el, rózsákkal váltakozva. A két mintaegységet a tulipánnak egy különleges változata választja el egymástól. A szélen szintén tulipánok és rózsák váltakoznak. Egy nagykapusi *nyóctulipántoson* szimmetrikusan helyezkednek el a mintaelemek (96. kép). A három töltött és két kisebb rózsát körülvevő félköríves sanyór csúcsain áll a négy tulipán, köztük majoránna pipával. A hosszanti elválasztó vonalat két párhuzamos egyenes sanyór alkotja, a köztük lévő sávon három kicsi rózsza van duplamajoránával és pipával.

A *kardos* minta is, nevével ellentétben, növényi ornamentikájú, voltaképpen tulipános (97. kép). A tulipán ívelt szélső vonalai fogják közre a rózsából kiágazó középső tulipánt. A két szélső ág alatt is a tulipán ismétlődik, akárcsak a két szélső ív sarkában.

A *kapus* mintának tulajdonképpen két egybekapcsolódó tulipán alkotja a főmotívumát (5. színes fénykép). Egyik körösfői változatán a főminta domináló vonalait két, párhuzamosan haladó hosszú sanyór jelzi, közöt-

91. kép. Tulipántos falvédő

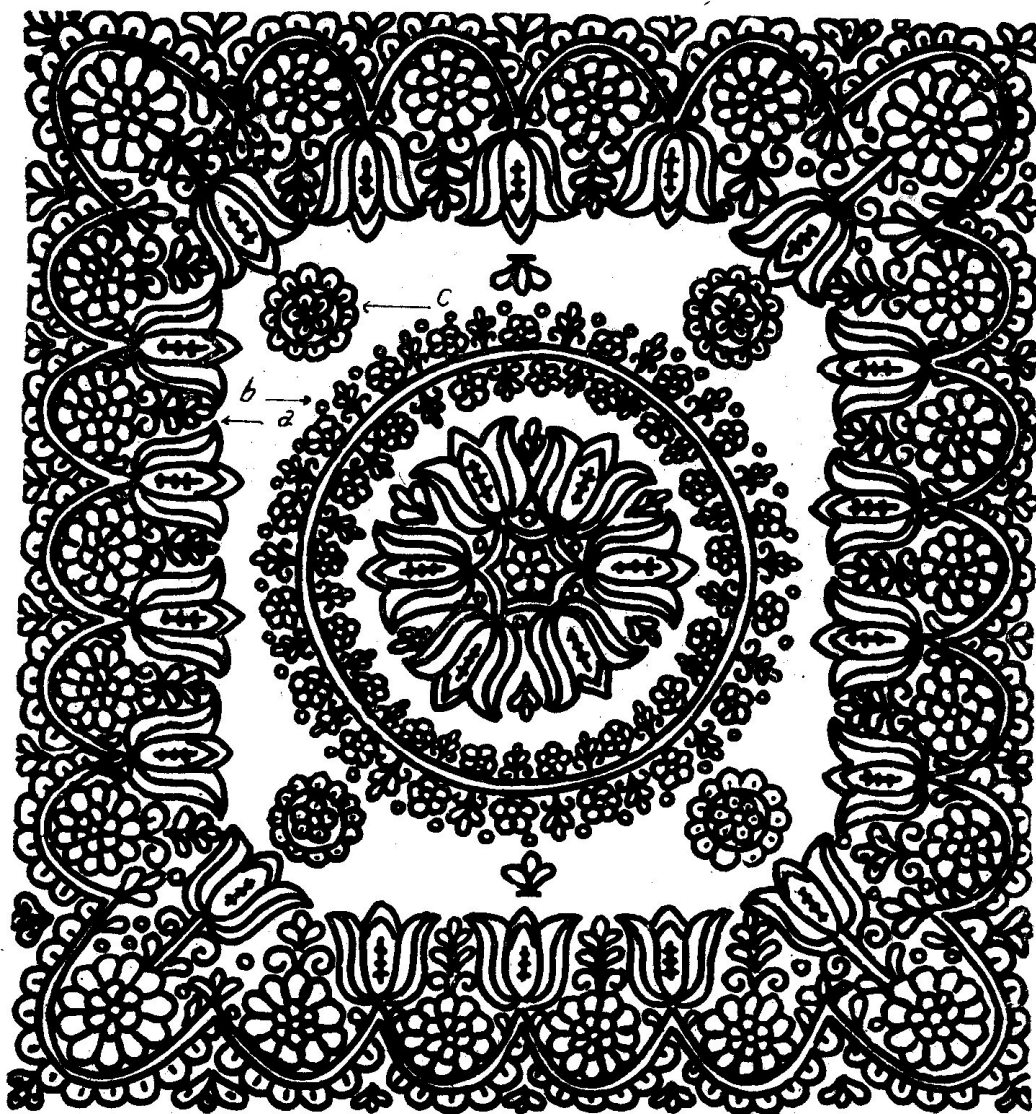
tük pedig *fogazás* hangsúlyozza a mintát (98. kép). A mesterke mintája a főminta kompozícióját variálja. Ennél egységesebb egy nagykapusi minta (99. kép). Rendkívül tömör, töltelékelemként az alig feltűnő rózsákon kívül mindössze majoránákat, leveleket, karikókat használ, amelyek harmonikusan töltik ki a főminta elemei közötti részt.

3. A levélnek sokféle változata fordul elő írásos varrottásokon. A kisebb levélformák állandó díszítőelemek minden hímzésen. Vannak azonban olyan minták is, amelyekben a *levél* emelkedik ki fő motívumként. Ilyen pl. egy nagykapusi *lúhereveles* (100. kép). A minta közép-pontjában egy-egy rózsza áll ugyan, a kiemelkedő, feltűnő motívum mégis a rózsák között elhelyezkedő négy-négy *lúherelevél*.

A *kukuricás* minta bánffyhungyadi változatán (69. kép) két karcú levél ágazik ki azonos tőből a közepén álló rózsával. Egy magyarvalkói variáns (70. kép) két-két levél ágazik el a rózsza két oldalán, az egyik a rózsza magasságáig felnyúlva, a másik pedig félkörívben meghajolva. Ugyanez a minta került elő Körösfőről *páfrányleveles* elnevezéssel (71. kép) meg Nagykapusról *páfrányos* névvel (101. kép).

A *gyertyáson*, amely magyarvalkói minta, ugyanaz a két levél ismerhető föl, mint az előbbieken, de rózsza nélkül. Tulajdonképpen a levél-motívumnak egy egészen egyszerű formáját képviseli, rendkívül stilizáltan (72. kép).

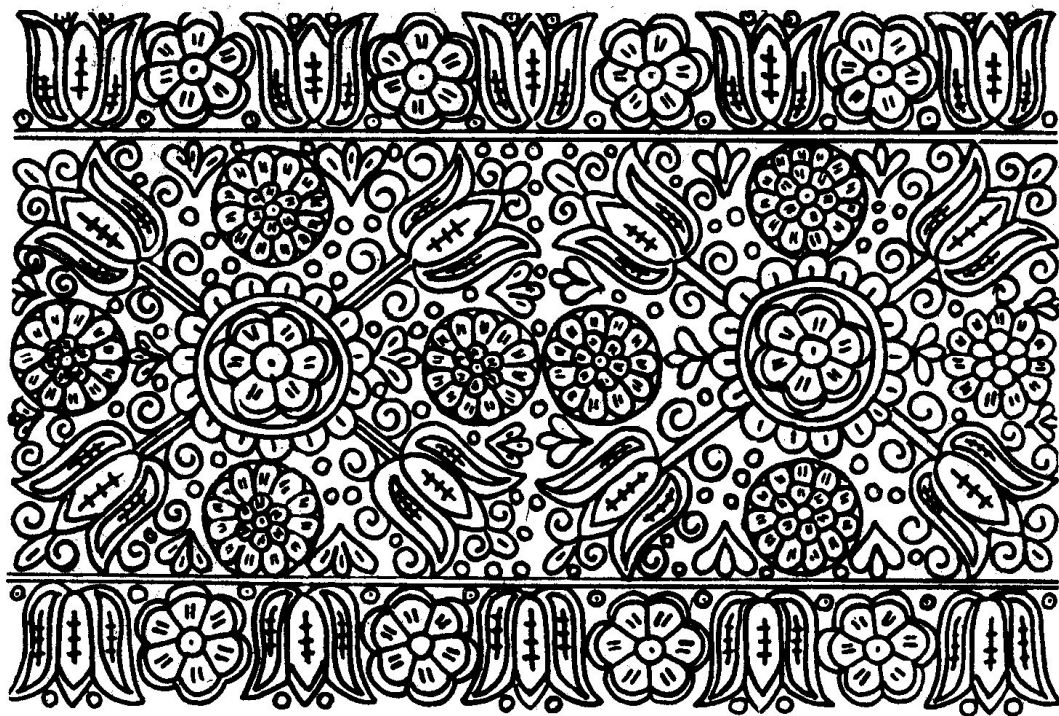
4. A levélmotívum, mint látható, legtöbbször természetesen ágakhoz kapcsolódik. A növényi minták egy részén csak a növény díszjei: a virágok (rózsza, tulipán) ismerhetők föl stilizált formában. Az *ág* nem

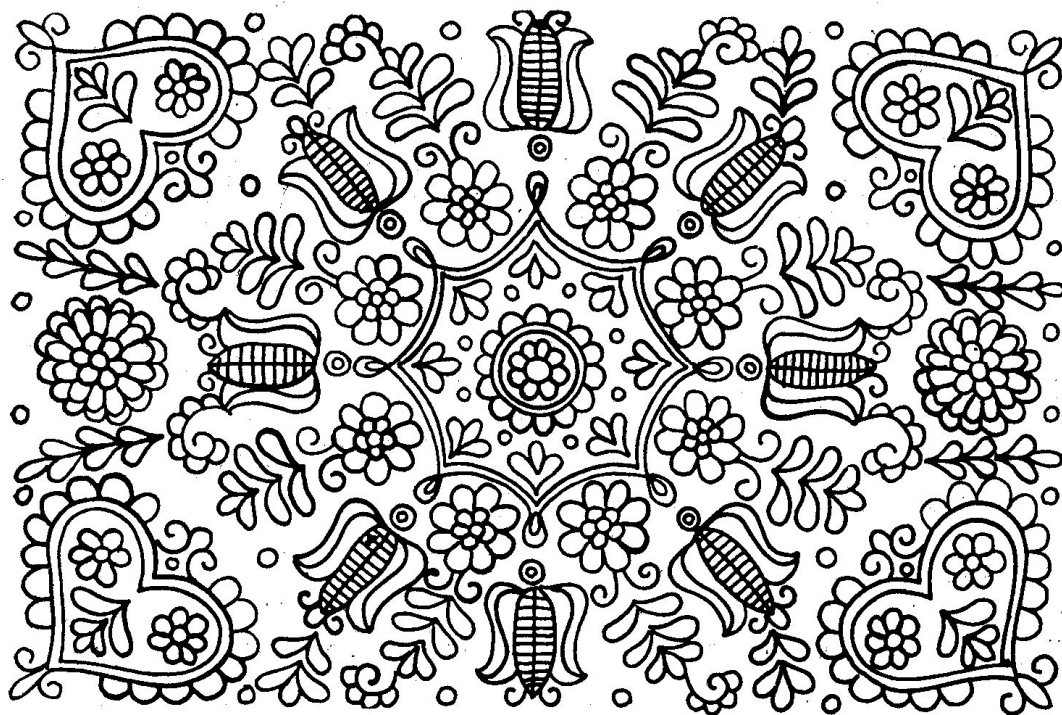
92. kép. Tulipántos nagyabrosz: a. tulipántos szál, b. koszoru, c. sarokrózsa

feltétlenül annak a jele, hogy a minta kevésbé stilizált, nagyon sok esetben ugyanis az ágnak tekinthető ívelt vonalak a minta legfontosabb tagoló elemei. A magyarvalkói írásos mintákra egyébként általában jellemző az ágas felépítés. Jól megfigyelhető ez egy *ágas* fálvédőn, amelyen minden díszítőelem *ággal* kapcsolódik össze: így a két *mákosrózsa* meg a két kisebb és két nagyobb tulipán (6. fénykép).

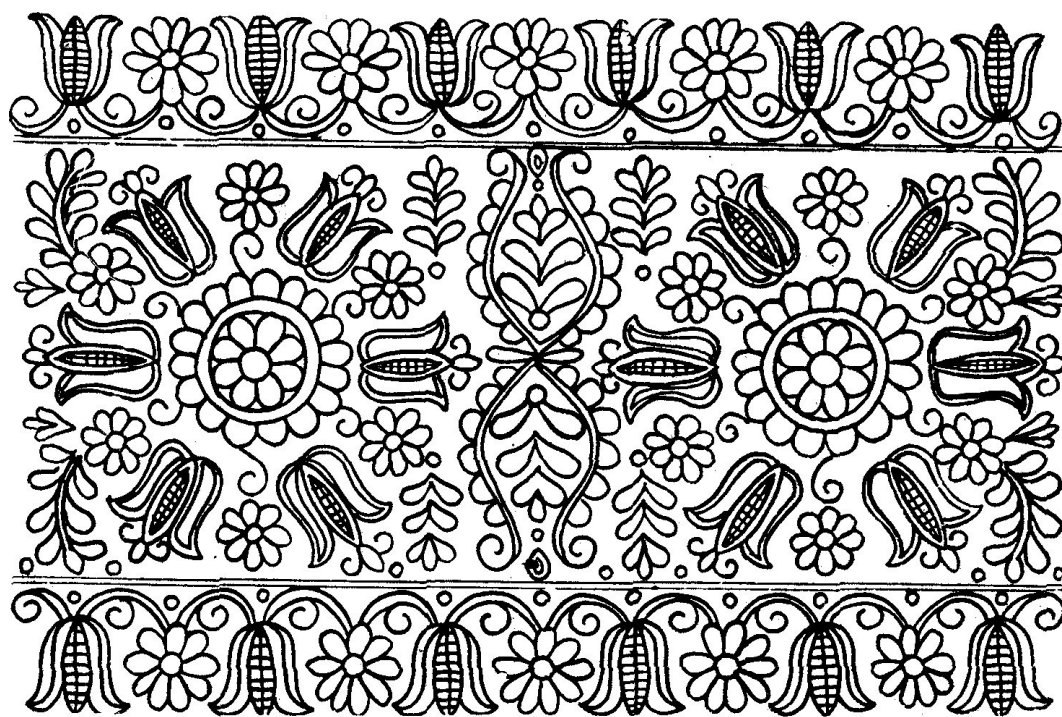
5. A növényi ornamentikának meglehetősen gyakori eleme az *álma*, illetőleg a vele alkotott *álmás* minta. Ennek viszonylag egyszerűbb változata került elő Magyarvalkóról (74. kép). Az átlós felépítésű minta középpontjában *mákosrózsa* áll, az átlók csúcsán pedig egy-egy *levél*. A négy levél választja el egymástól a domináló elemeket, az *álmákat*. Egy körösfői *gránátálmás* felépítése hasonlít ehhez, a különbség mindössze annyi, hogy ezen a *gránátálmának* nevezett mintaelemek helyezkednek

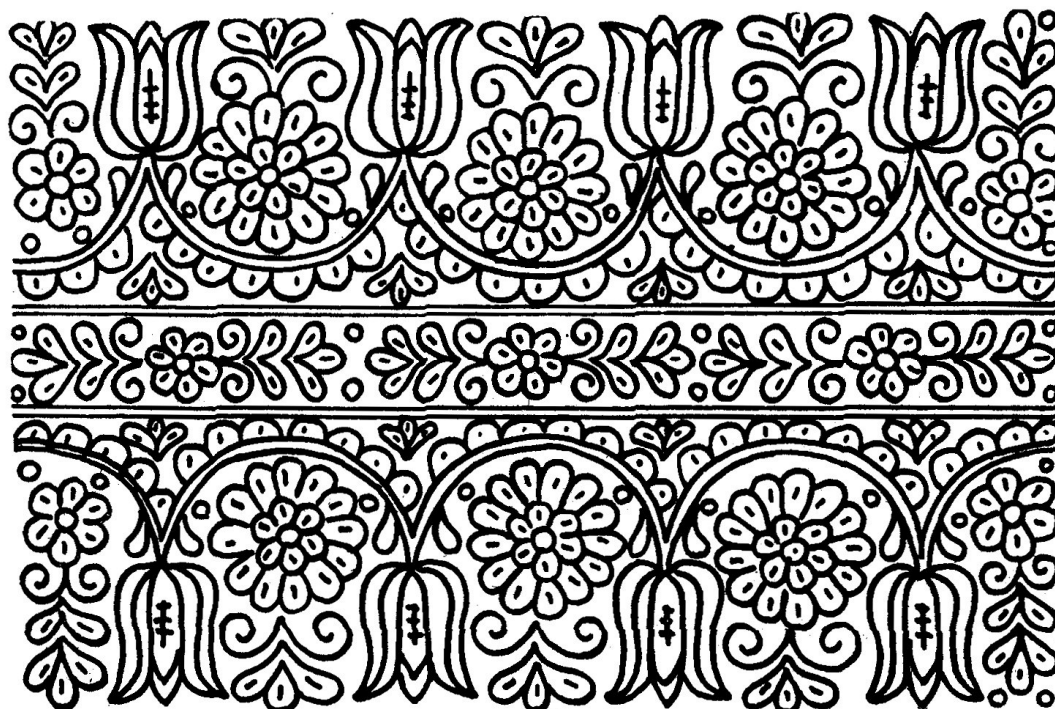
93. kép. Tulipántos bécsi

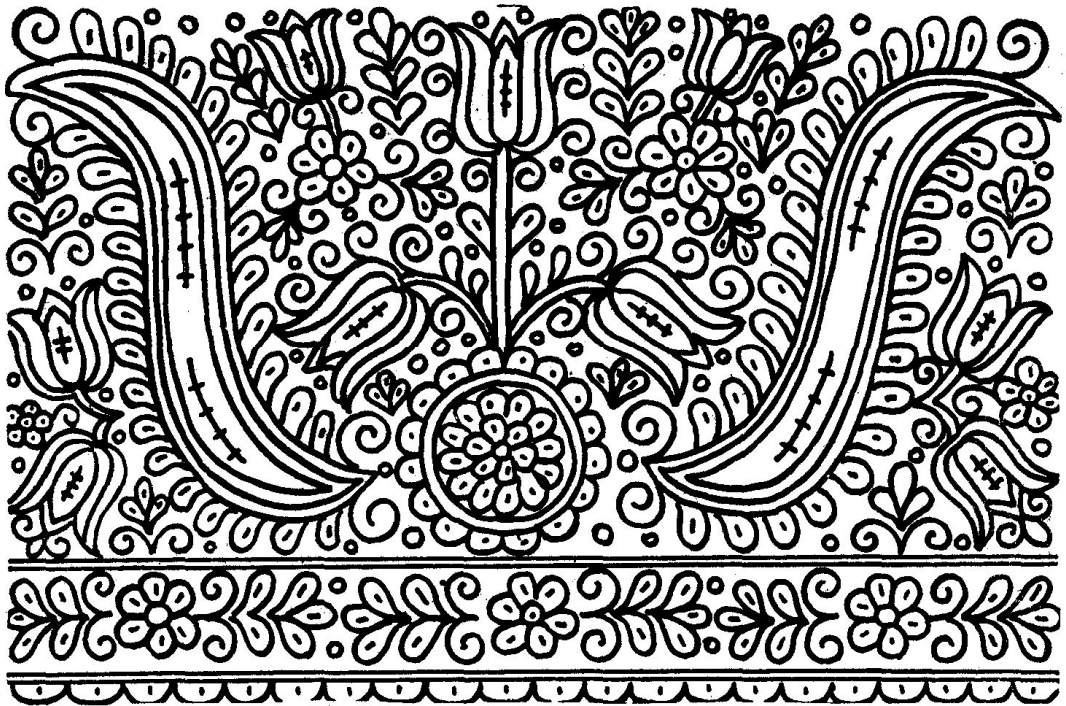
94. kép. Nagytulipántos szívvel

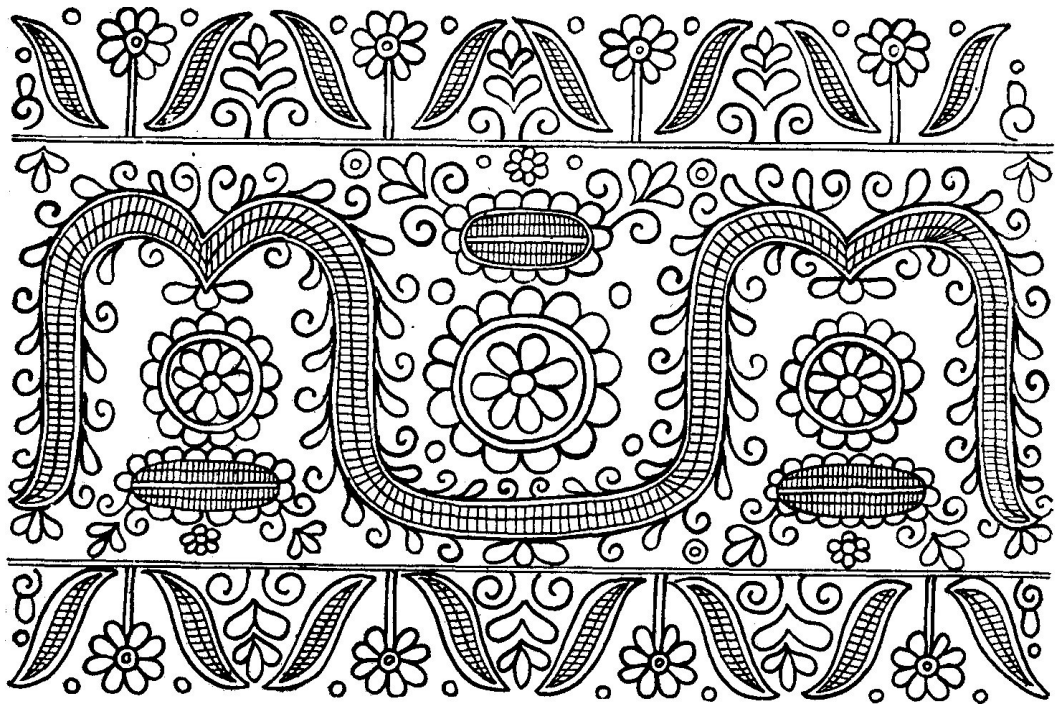
95. kép. Körtulipántos

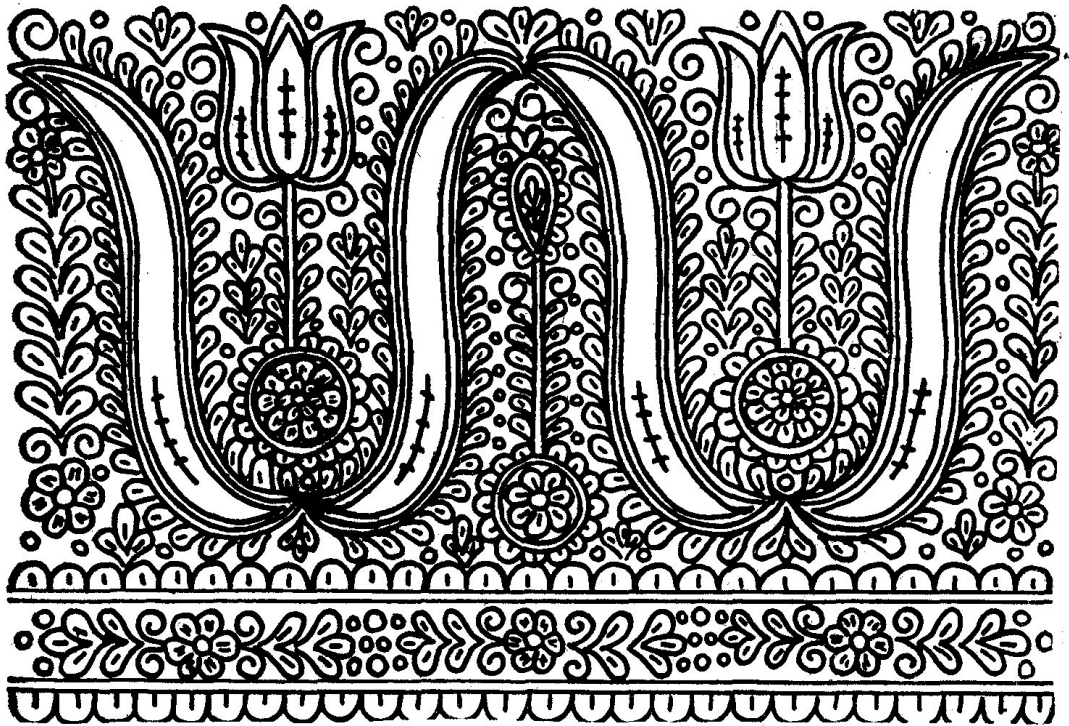
96. kép. Nyóctulipántos

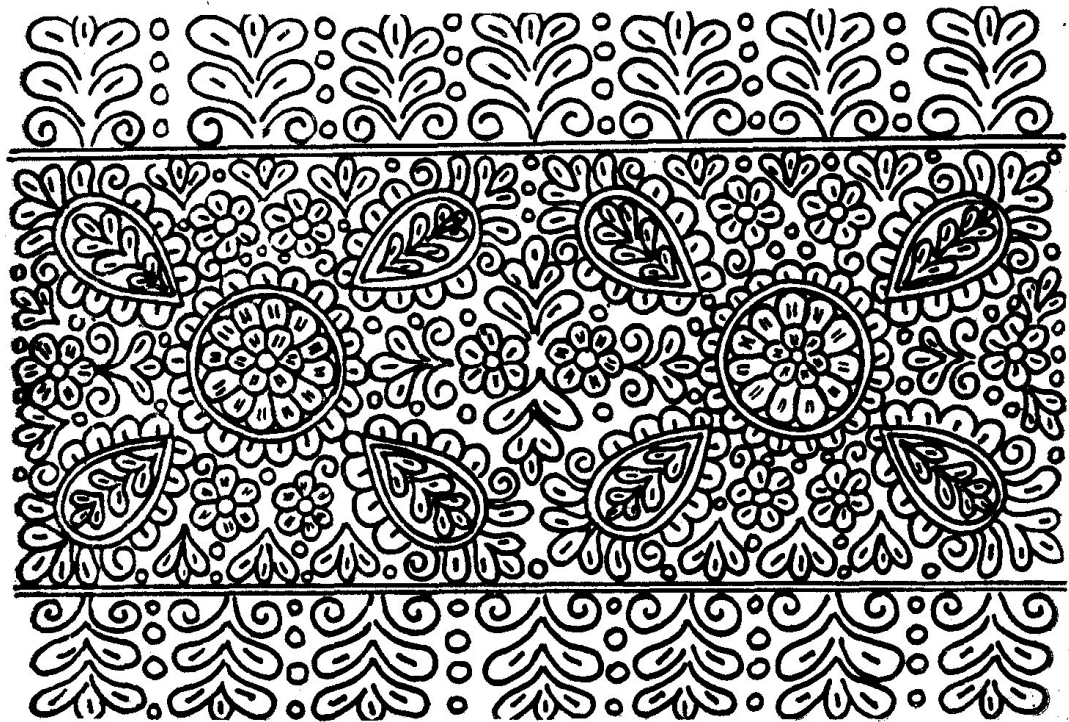
97. kép. Kardos

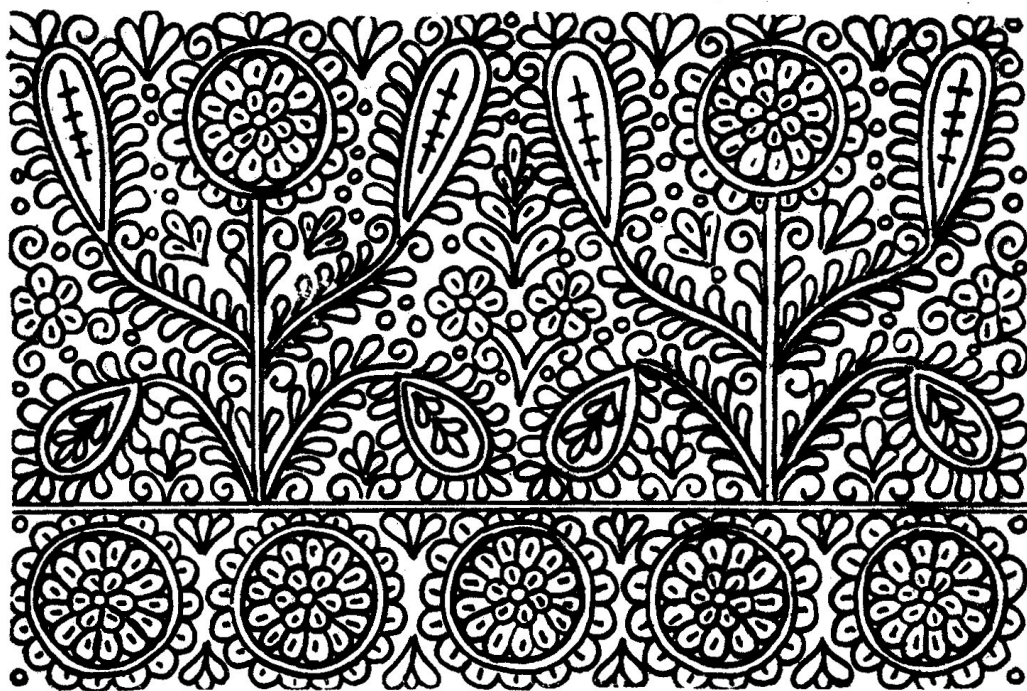
98. kép. Kapus (Kf)

99. kép. *Kapus* (Nk)

100. kép. *Lühereveles*

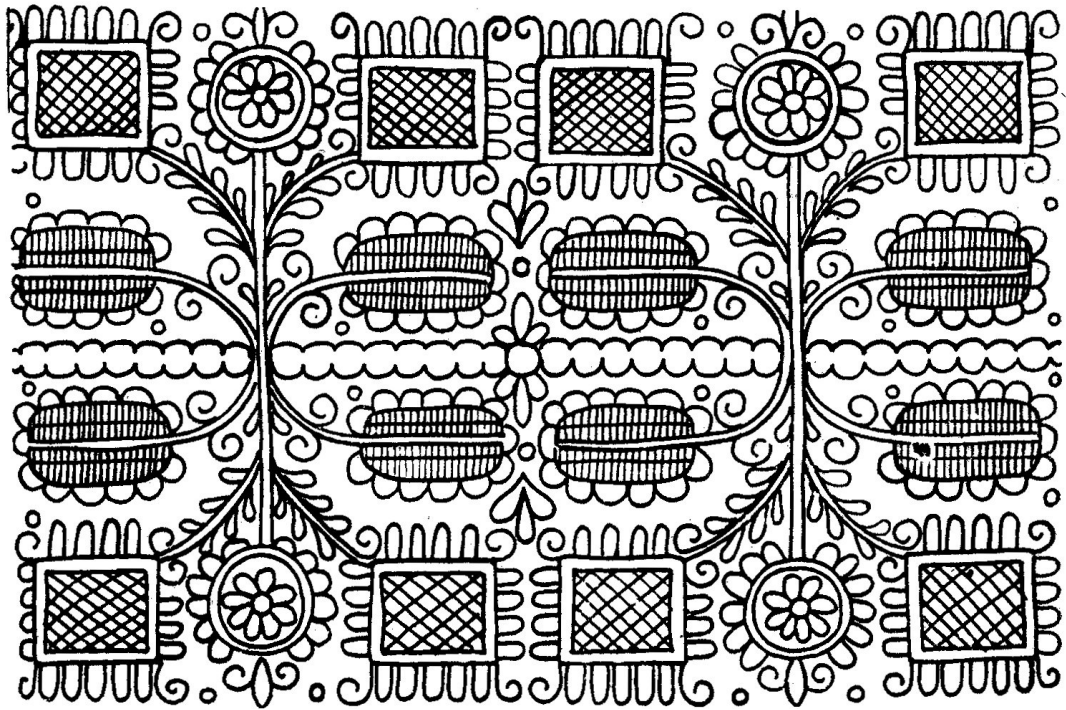
101. kép. Páfrányos

el a képzeletbeli átlók vonalán. Formáját tekintve hasonlít az előbbihez a *tökös* névadó motívuma egy nagykapusi kicsi terítő mintáján (83. kép) meg a magyarvalkói *retkés* (7. fénykép).

Az egyes mintaelemek bemutatásakor említettük a *körtit* mint gyakori díszítő motívumot. A vele alkotott mintának rendszerint *körtis* a neve. Hasonlít hozzá a *szilvماغos* nevű bánffyhunyadi minta (75. kép) meg az *ugòrkás* Körösfőről (102. kép). Motívumait tekintve ez utóbbi meglehetősen heterogén. Az elágazódó minta középső ágán rózsza áll, vele egy magasságban két mértani felépítésű mintaelem, az ún. *lapicka*. A két alsó ághoz kapcsolódik az *ugòrka* nevű motívum.

6. A nem növényi ornamentikájú minták közül elsőként a *szívest* említjük meg. Az *ëtyszívesen* rendszerint a minta középpontjában a szívforma, a két nagyobb és két kisebb, tömör folthatású rózsza meg a tulipán a szívforma vonalain belül helyezkedik el, a sarkokat szintén rózsza és tulipán díszíti. A nagykapusi *ëtyszíves* fő mintájának vonalait párhuzamosan haladó *duplasinyór* hangsúlyozza (103. kép). A mintaelem belső díszítése mesterkéltséggel az elágazó hármastulipán miatt.

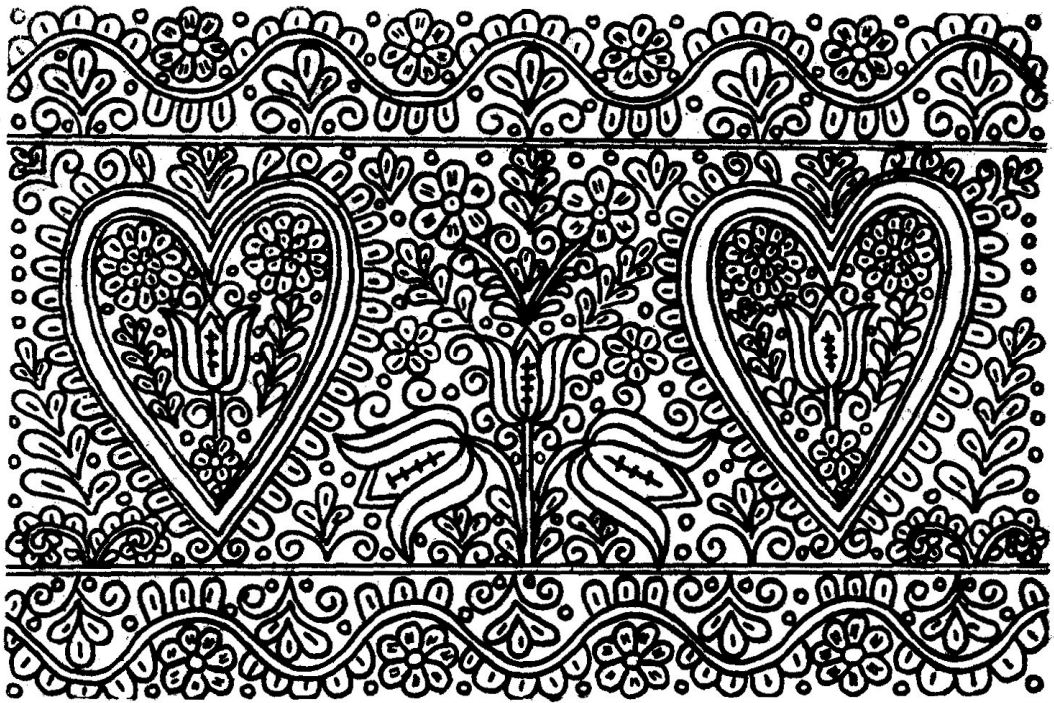
Kevés eltéréssel ugyanez a motívum ismétlődik a szintén nagykapusi *kétszíves* mintán (104. kép). Egyszerűbb ennél egy körösfői *kétszíves*, láthatóan régebbi is az előbbinél (8. fénykép). Érdekes összehasonlítani ezt a kétszíves mai formájával (105. kép). A kettő rajzolása közt körülbelül húsz év telt el, így az ízlésváltozás egyes mozzanataira is következtetni lehet. Itt megelégszünk annak a jelzésével, hogy az újabb minta kevésbé egységes díszítésű, mint a két évtizeddel korábbi. Ezt a

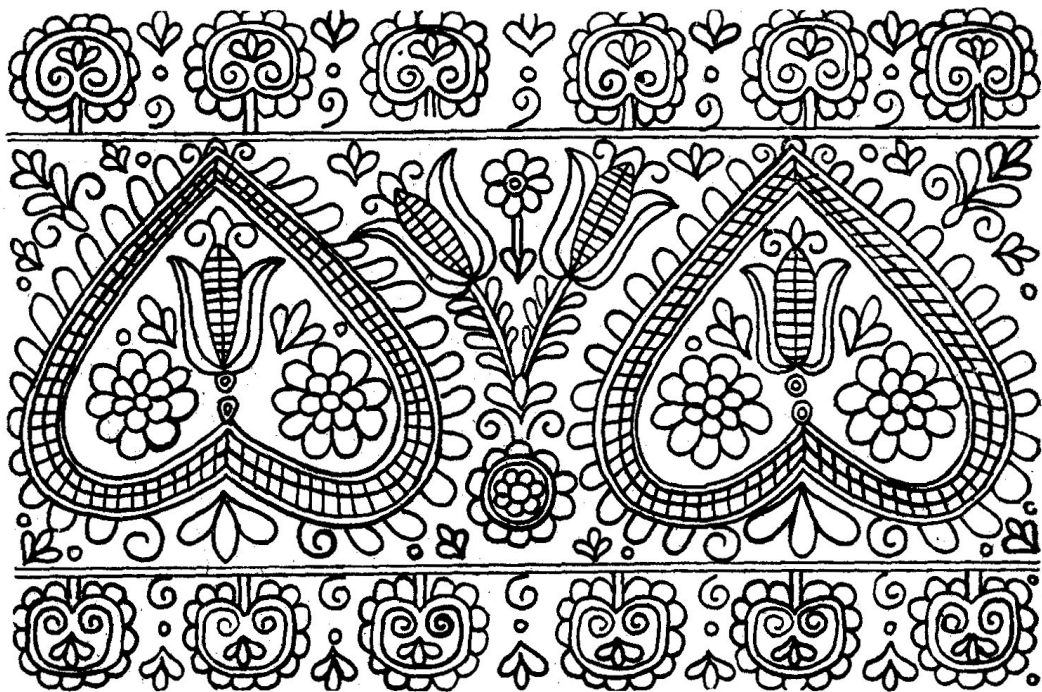
102. kép. *Ugorkás*

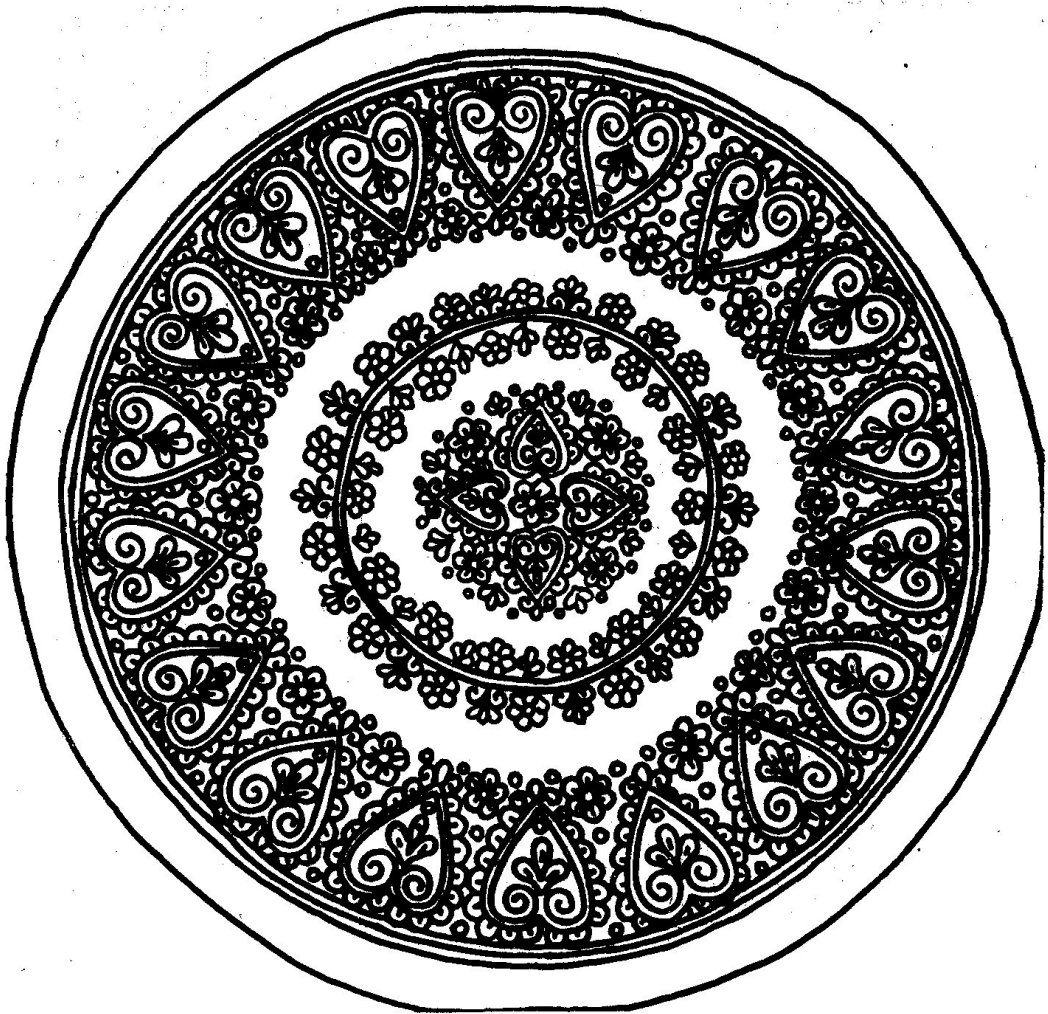
103. kép. *Egyszives*

104. kép. *Kétszives* (Nk)

105. kép. *Kétszives* (Kf)

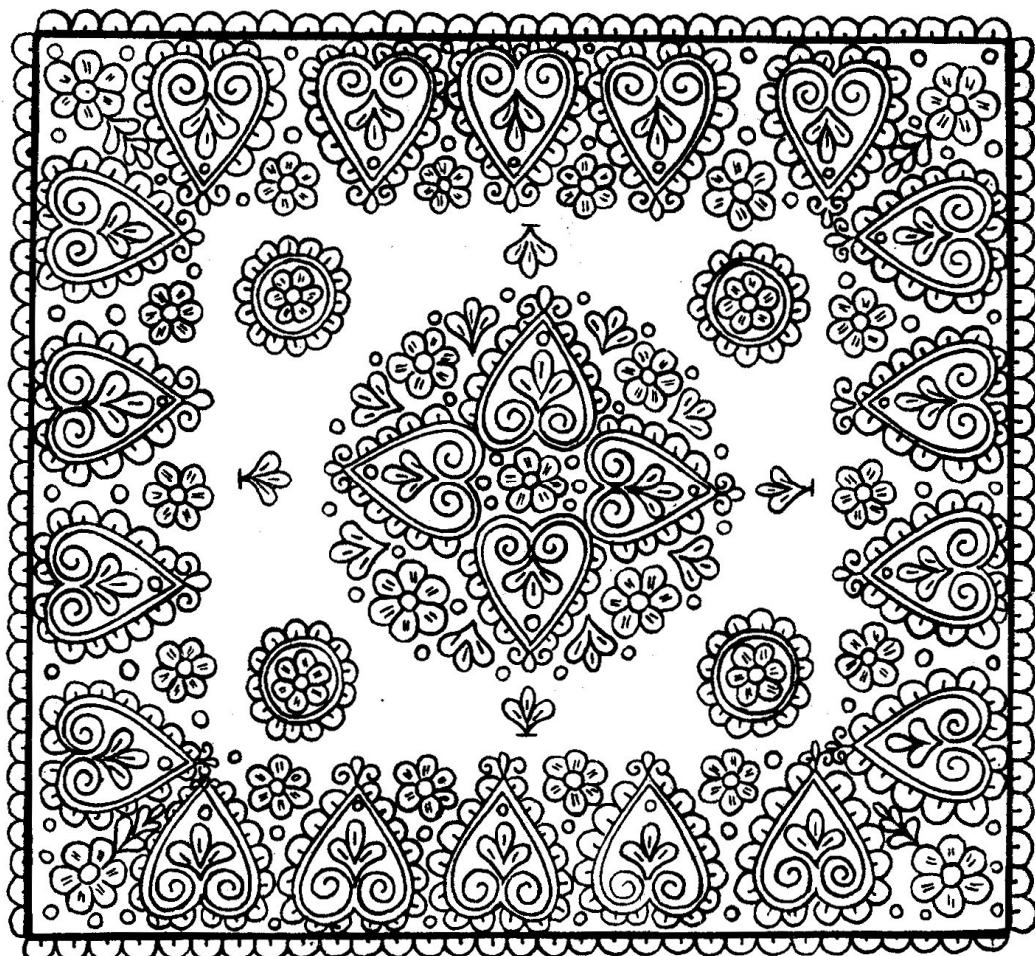

106. kép. Szives kerek asztalterítő

mintát még számtalan változatban alkalmazzák: van *háromszives*, *níty-szives*; *kicsiszives*, *natyszives* stb. A *szűrmintán* is szív- és rózsamotívumok váltakoznak: a két szélső sor négy-négy szívből, a középső sor négy rózsából áll (Kf; 108. kép).

7. Már Malonyaynál is gyakran szerepel a *lapickás* minta. Fő motívuma ennek egy négyzet alakú mintaelem, amely az egyik legegyszerűbb mértani formának tekinthető. A népi szemlélet szerint a *lapickának* nevezett kicsi falapát vagy sulyok alakját utánozza.

Egy bánffyhungyadi *lapickás* minta (76. kép) rózsából indul ki szimmetrikusan, *levéllel*, *majoránnával*, *hørgassal* díszítve, két oldalán egy-egy nagy levéllel. A *lapicka* közepén *majoránna* van *pipával*. Három, ehhez hasonló *lapicka* van a fentebb említett *szílvamagos* mintán (75. kép). Ott a két szélső *lapickában* *rózsa*, a középsőben *rostéj* van. Párna-csúpon is jól érvényesül ez a minta (10. fénykép). A *lapicka* a legjellegzetesebb eleme annak a mintának is, amelyet Körösfön *valkajipapné*

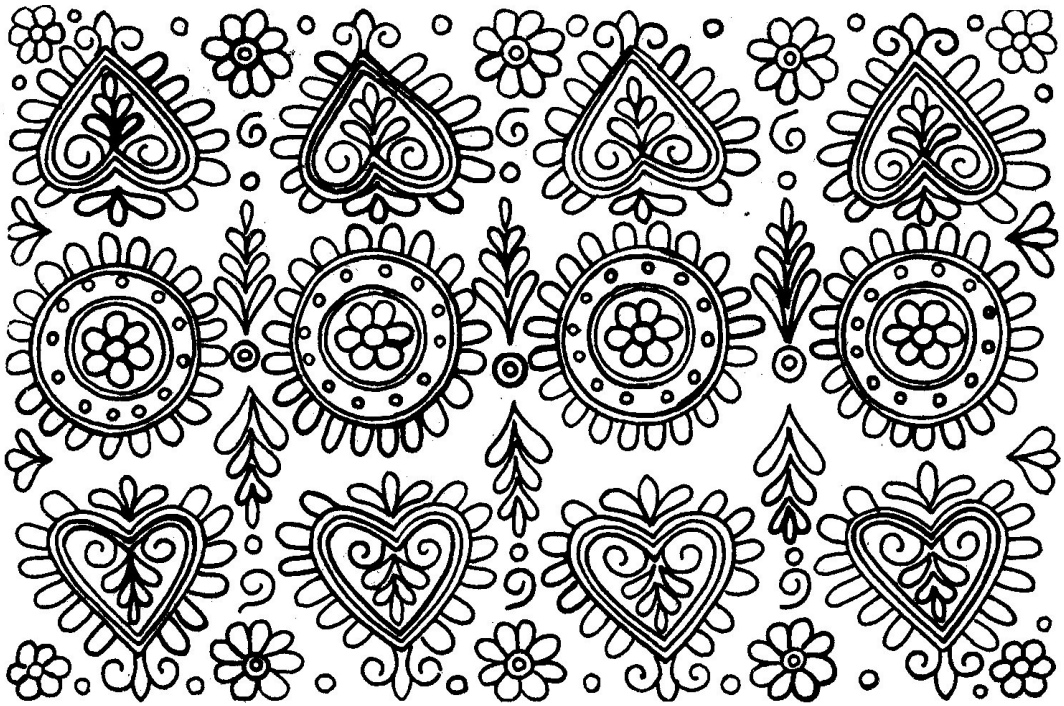

107. kép. Szives abrosz

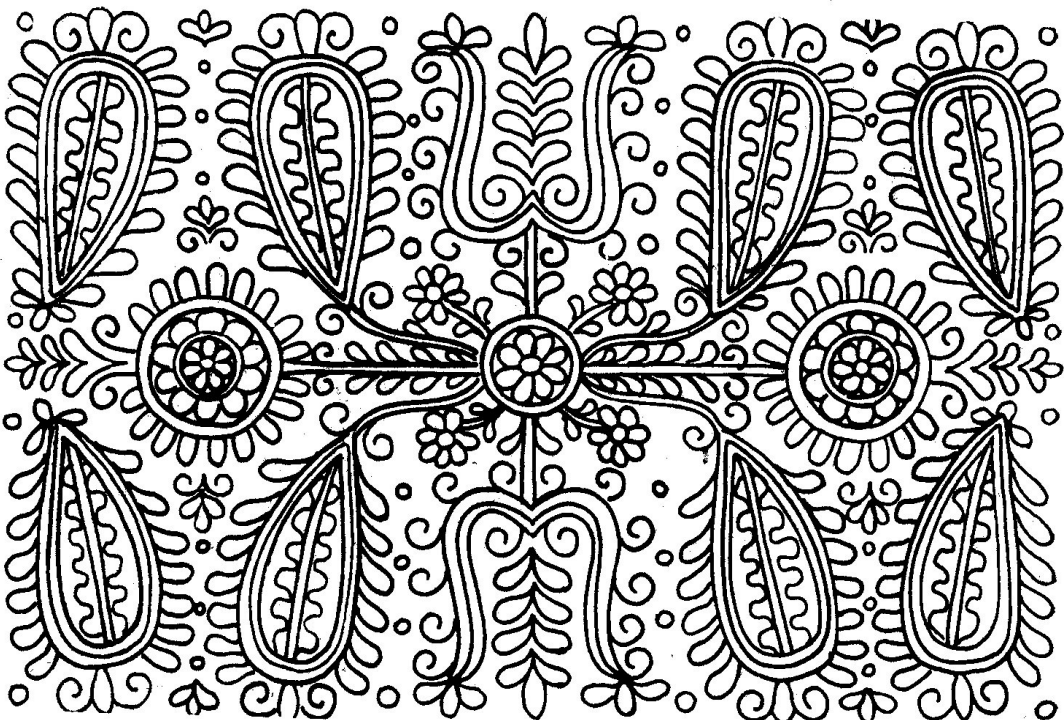
mintájának neveznek (11. fénykép). Egyébként egy másik körösfői változaton a *lapicka* nem ugyanaz a mértani motívum, mint az előbbieken, inkább átmeneti forma a levélmotívum felé (109. kép). A bánffyhunyadi *lapickással* szinte tökéletesen egyezik a nagykapusi *táblás* (110. kép). Itt a középső ágon *tőtörőzsa* van, a két szélsőn *tábla*, benne majoránnával és pipával. Ennek sajátos változata a szintén nagykapusi *seprűs*, ágas falvédő mintája, amely az utóbbi években minden menyasszony kelengyéjéhez hozzátartozik (7. színes fénykép). Jellegzetessége, hogy a főágból kihajló alsó ágakat nem szorosan egymás mellett álló levél, hanem ritkábban, a szárra merőlegesen álló *seprű* díszíti.

A *rostéjos* minta elnevezése a díszítésnek arra a jellegzetességére utal, hogy egy kör, ovális vagy négyzet alakú díszítő elemet egymást keresztező vonalakkal hímeznek be. Ilyen pl. egy bánffyhunyadi párnacsúp mintája (12. fénykép) meg egy gyerőmonostori kendő hímzett vége (13. fénykép). Ez utóbbin, amelynek mintája teljesen összefüggő színfoltot alkot, az alapanyag színe csak a *rostéj* kockáin üt át.

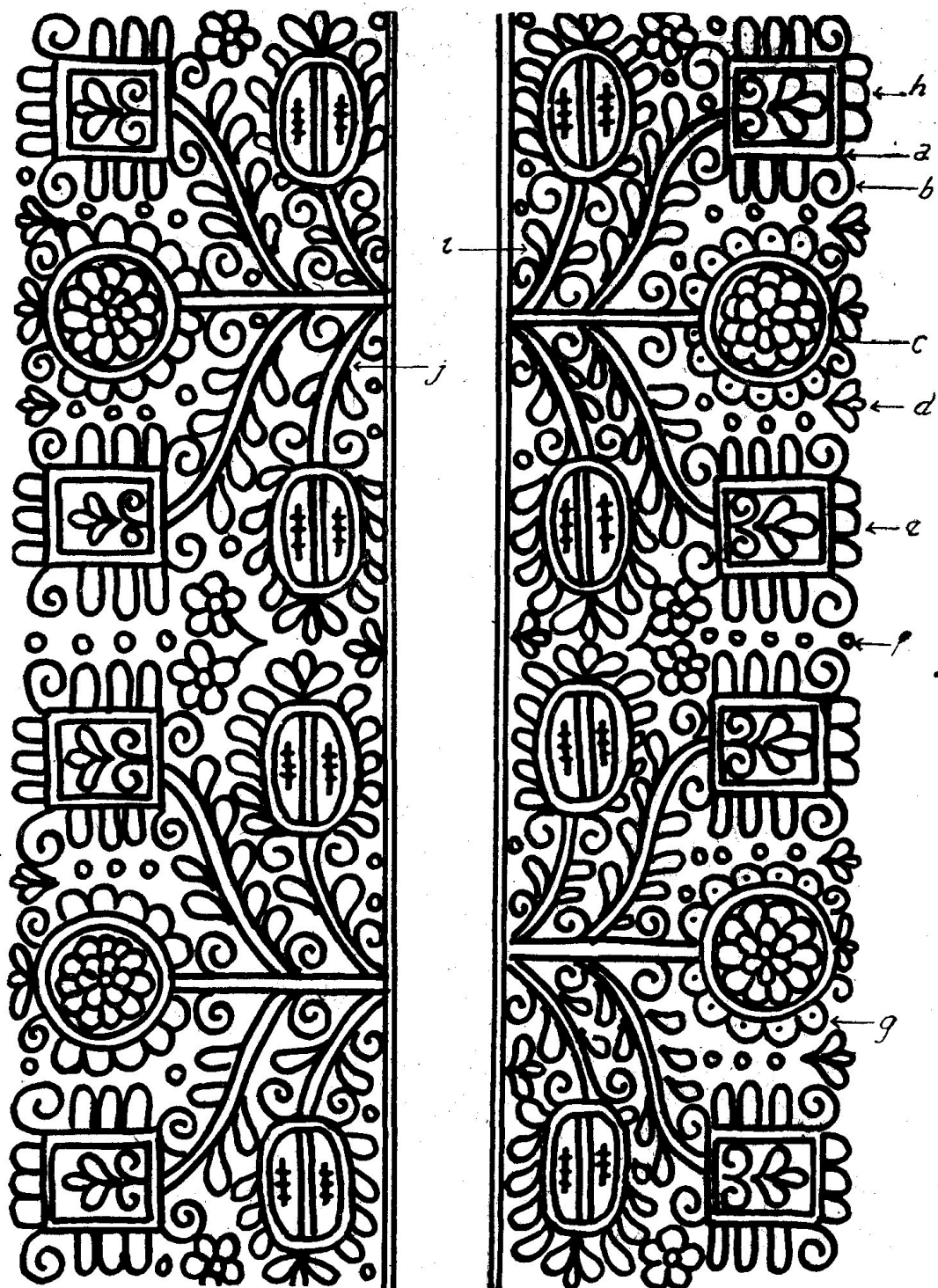
A *patkós*nak is többféle változata ismerhető fel az írásos hímzéseken. A *patkó* körvonalait egy körösfői *natypatkós* mintán két párhuzamos

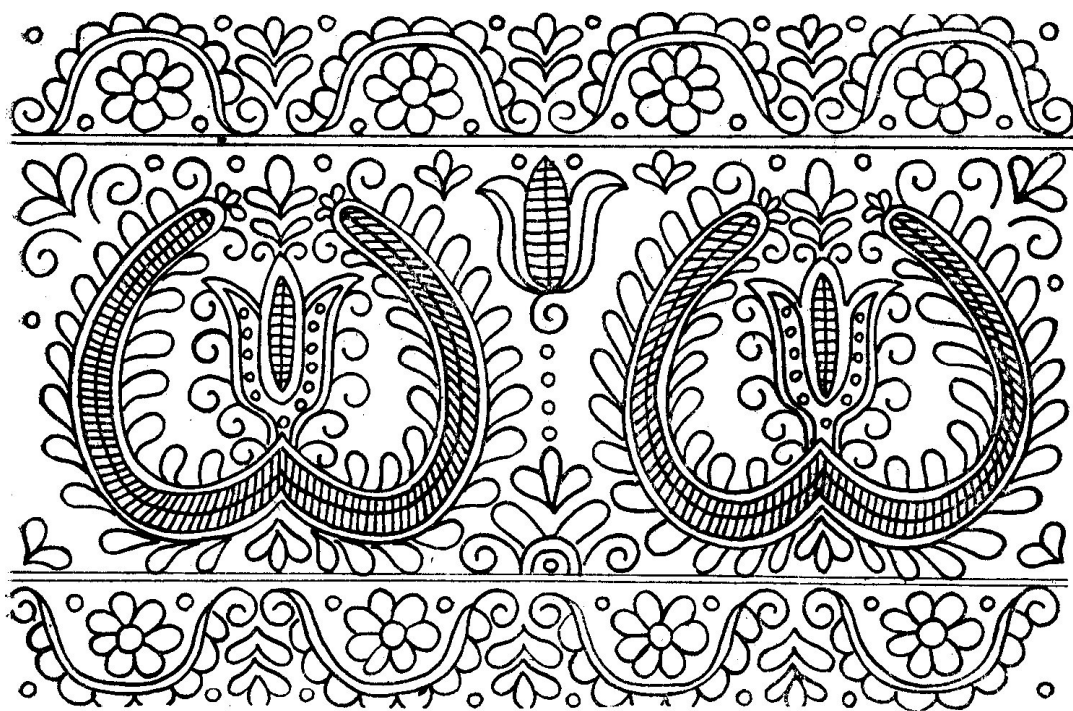
108. kép. Szűrminta

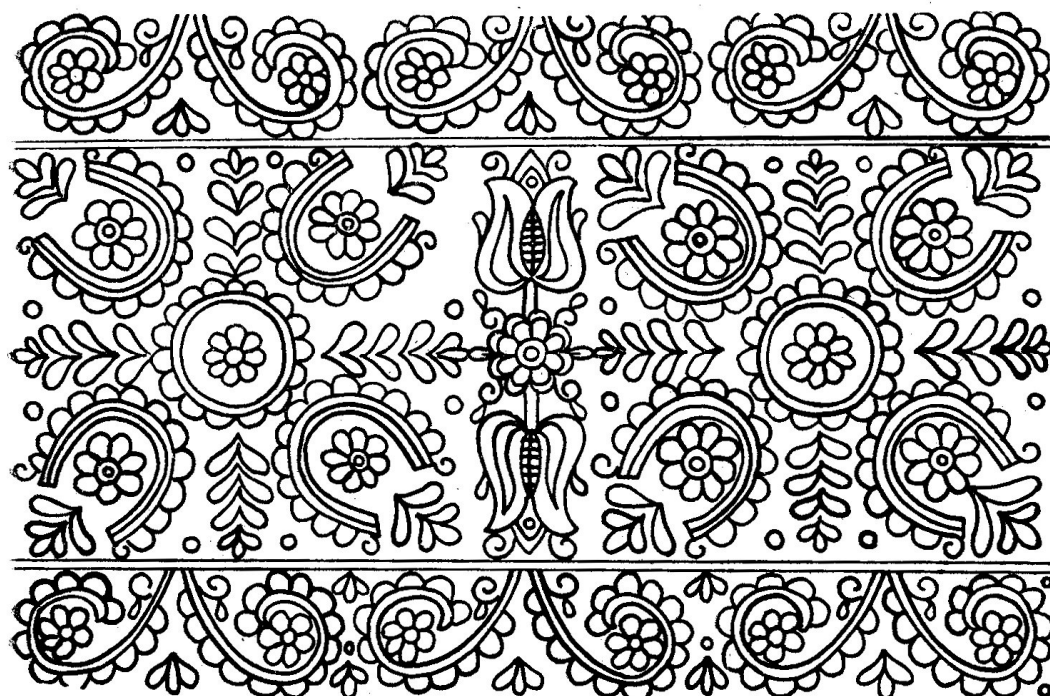
109. kép. Lapickás

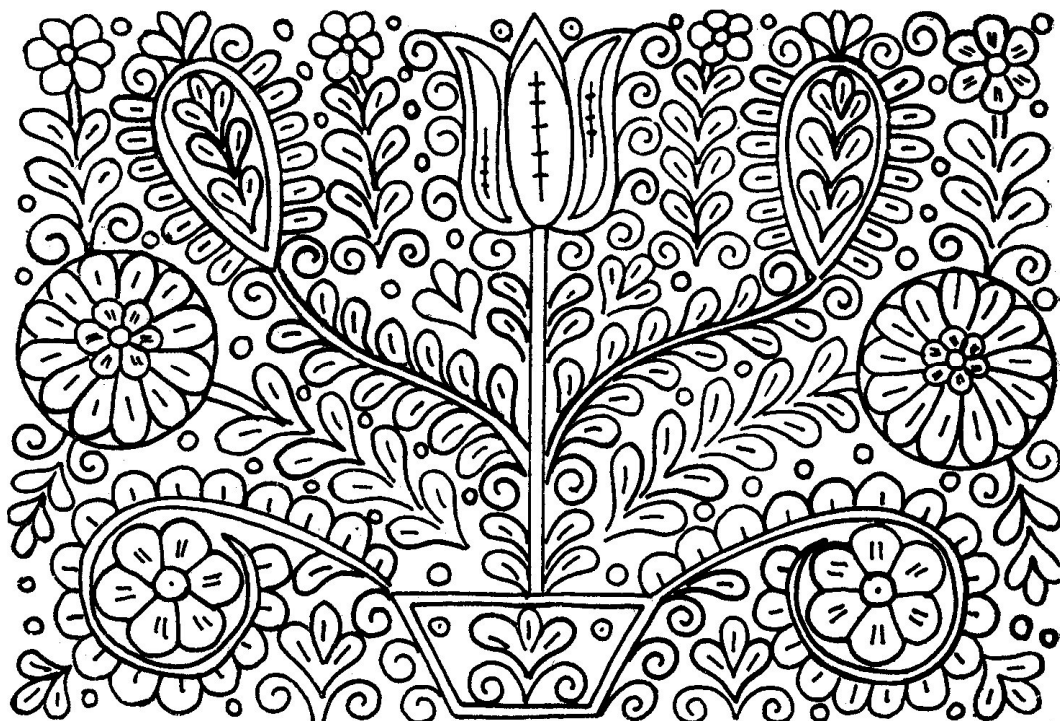
110. kép. Táblás: a. tábla, b. pipa, c. nagy tőtörözsa, d. majoránna, e. seprű, f. tyúkszém, g. horgas, h. rózsza, i. levél, j. ág

111. kép. *Nagypatkós*

112. kép. *Gránátalmás*

113. kép. *Falvédőből egy ág*

duplasinyór jelzi, a köztük lévő sávot fogazás díszíti, ezt laposöltéssel varrták ki (111. kép). Gyerőmonostoron a patkós minta egyszerűbb változatának *koszorós* a neve (14. fénykép).

Nagyon gyakran a minta ágai közös töből indulnak ki, és a kiindulási pontnál a kevésbé stilizált mintákon valamilyen edényt: kancsót, kosarat, ládát, virágcserepet lehet felismerni. A reneszánsz vázaforma alakult tulajdonképpen át virágcsereppé, kosárrá. Legtöbbször a minta elnevezése is ennek a feltűnő motívumnak a meglétét jelzi, pl. a magyarvalkói *ládás* (77. kép) vagy a bánffyhungyadi *kosaras* (16. fénykép). A gyerőmonostori *kosaras* párna mintáján a két rész szimmetriája jelzi, hogy párnacsúpról másolták (17. fénykép). Ebből a mintatípusból az elemek arányos elosztásával tűnik ki egy körösfői *kancsós falvédő* (18. fénykép).

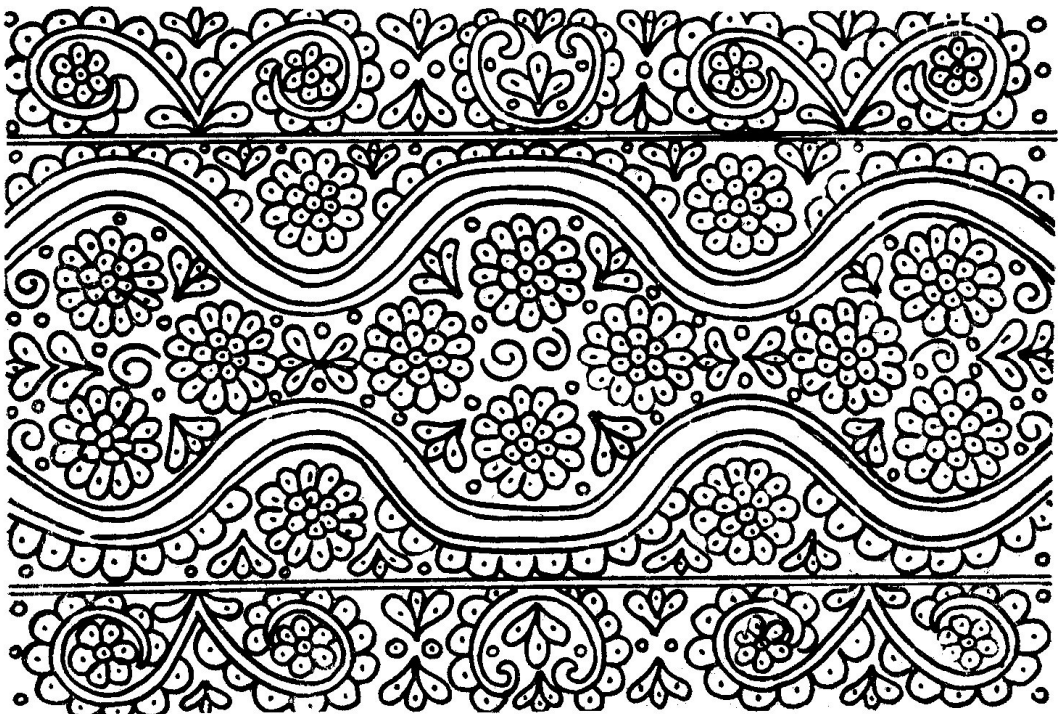
A régi írásos hímzéseken, vállfőkön szívesen varrták az egyik legegyszerűbb mintát, a *körmöst* (78. kép); ez különösen a széleknek, a ruhaszegélyeknek a díszítésére alkalmas.

8. Madár ritkán szerepel írásos mintákon, régebben is inkább csak ágyterítő lepedőkre varrták. Egy nagykapusi *madaras* minta viszont újabb kreáció díványpárnára: a középső *tötörözsa* két oldalán, egymással szemben helyezkedik el az alig stilizált madármotívum (114. kép).

9. A mintaelemek leírásakor utaltunk rá, hogy több mintának fontos tagoló eleme a hullámvonal alakú *fojó*. Ez a tagoló elem a *jármas* mintán is megfigyelhető (nevezik még *pápaszemesnek*, *kígyósnak* is). Magyarvalkói változata kezdetibb formát öriz, amelyen a visszakanyarodó

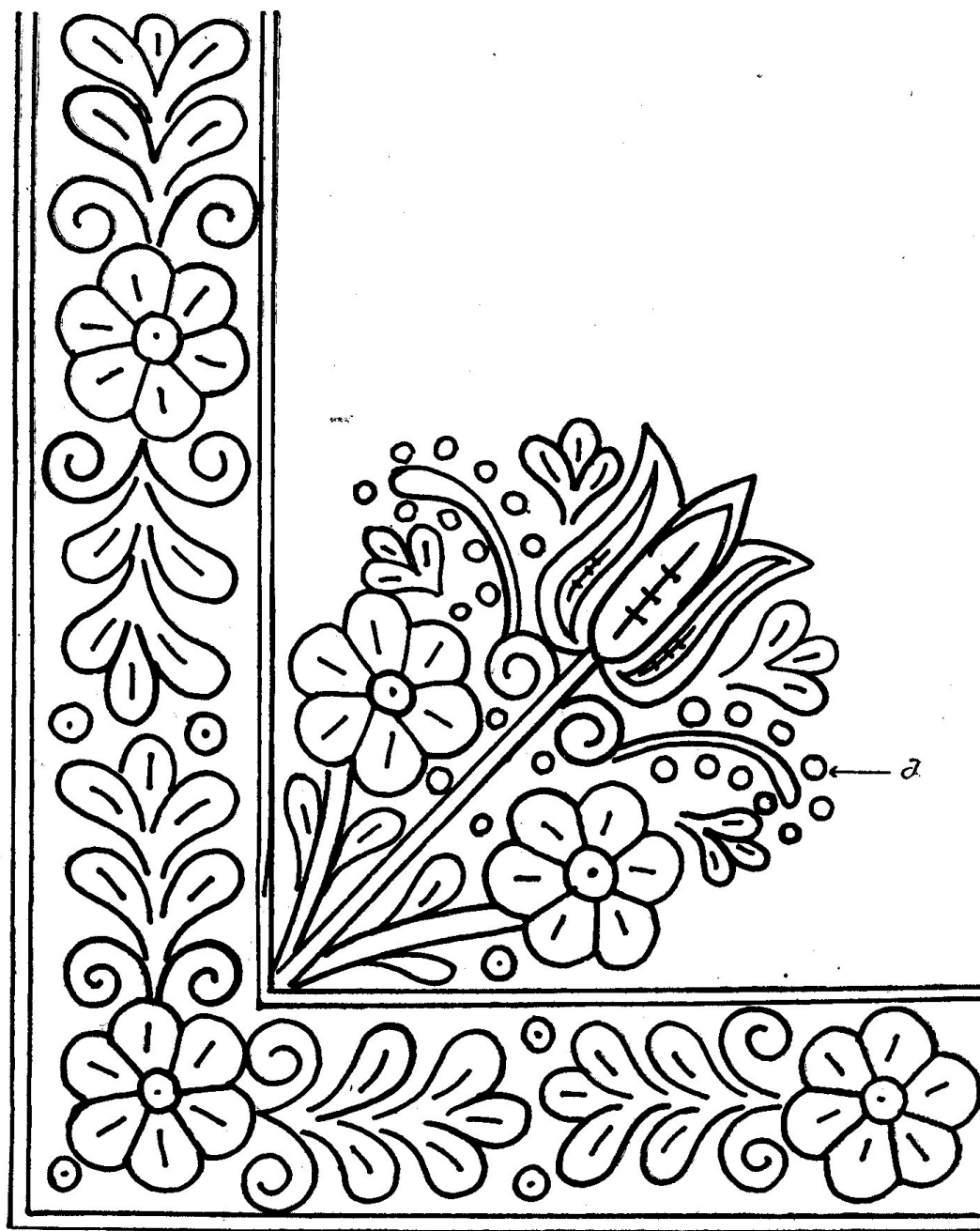

114. kép. *Madaras*

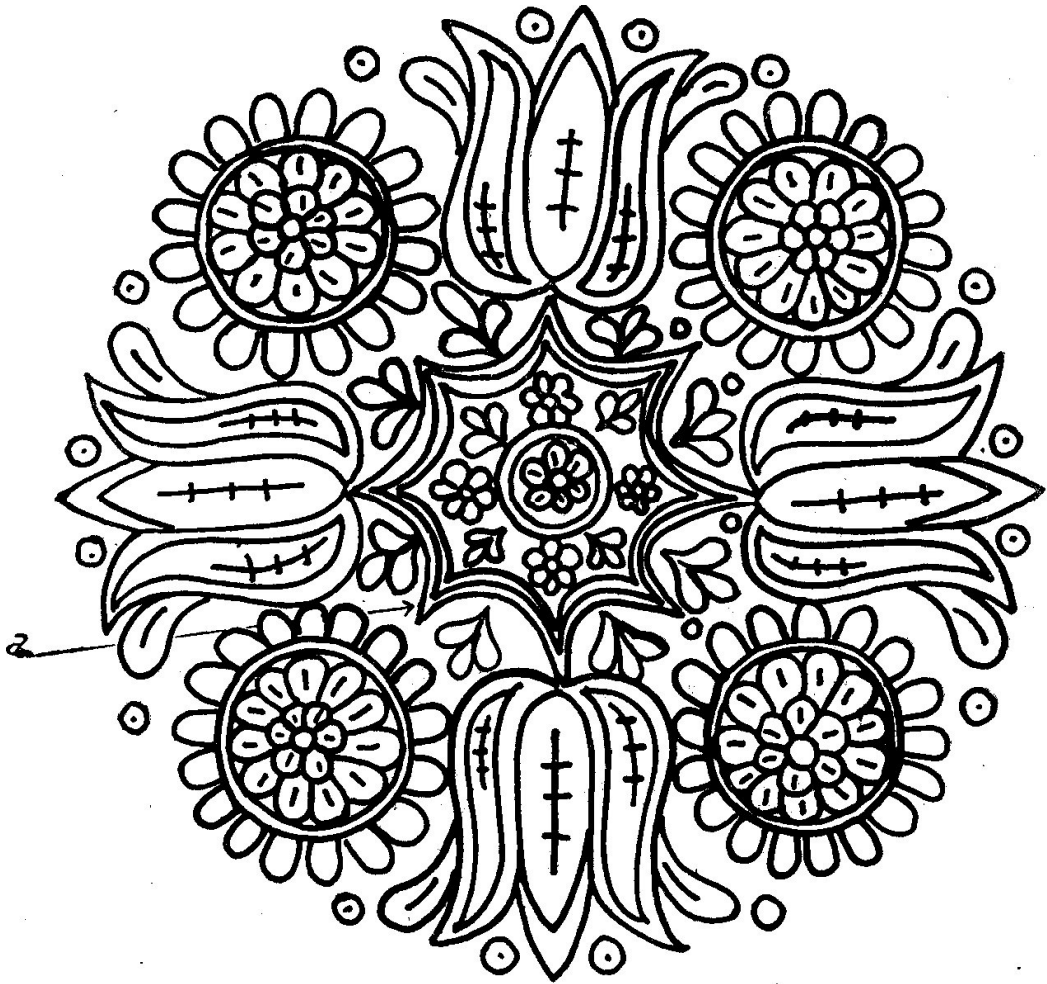

115. kép. *Horgasbécsi*

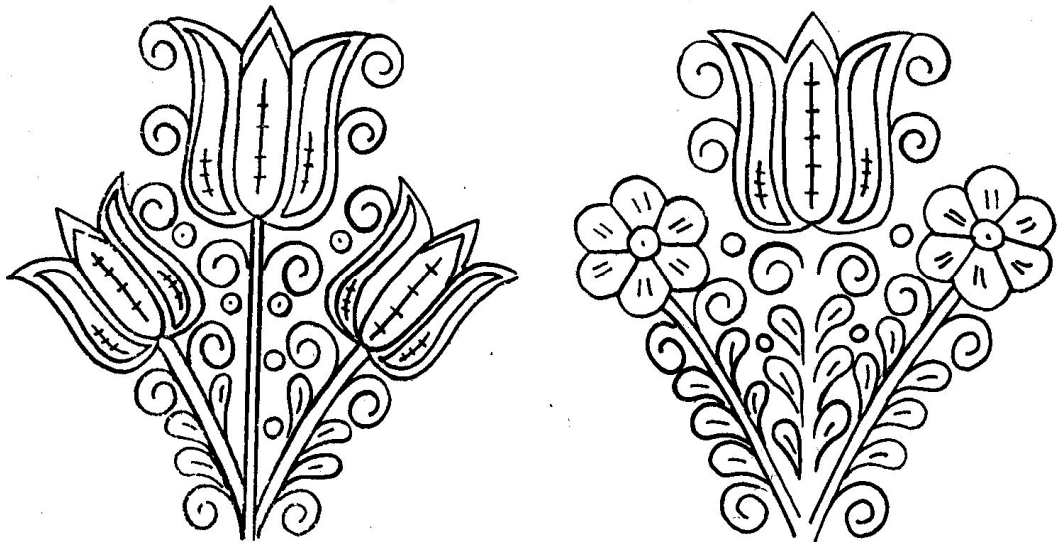
ágak alkotnak meg-megszakadó hullámvonalat (79. kép). Az újabb sár-
vásári variánsan a *fojónak* nevezett hullámvonal rózsákból álló mintát
tagol (80. kép). Félig kész formájában jól mutatja a fő díszítő motí-
vum körvonalait egy zsoboki változat (19. fénykép). Ketesden és a Fel-
szeg falvaiban ennek a mintának a változatait rendszerint *hòrgasbécsinek*
nevezik. Lényegében csak a mesterke eltérő egy ketesdi (20. fénykép)
és egy nagykapusi változaton (115. kép). Az előbbi díszítése foltszerűbb,

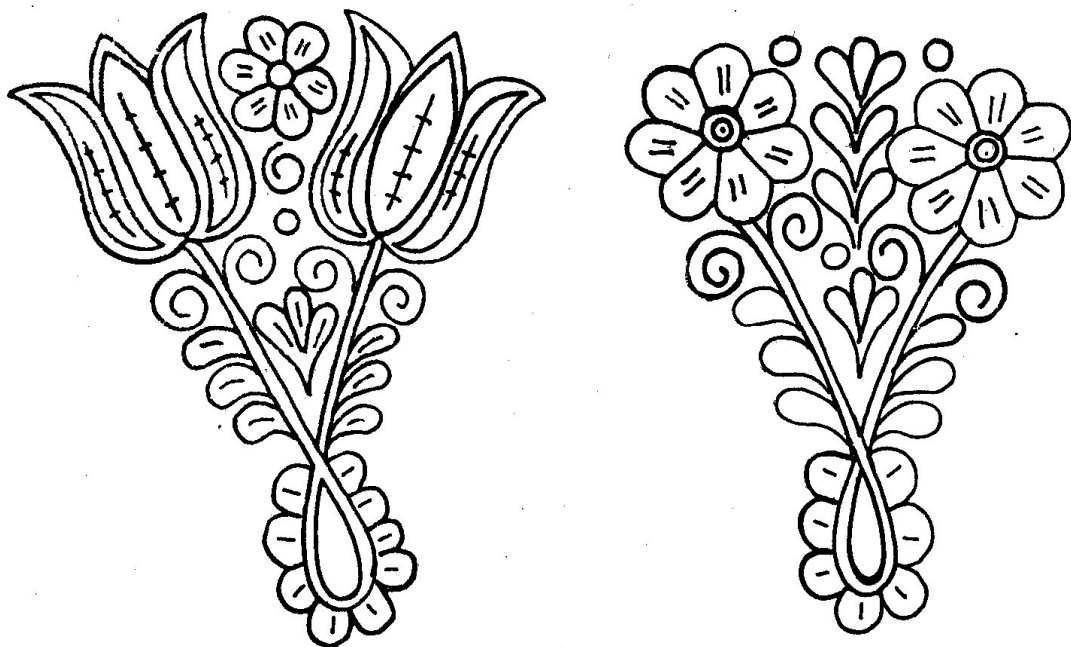
116. kép. Könyvfedel: a. gyöngyvirág

117. kép. Abrosz közep: a csillagrózsa

118. kép. Ágak

119. kép. Sarokminták abroszokról

a széle is hagyományosabb elemekből áll: tulipánokból, rózsákból. Az utóbbin a hullámvonalak rózsákat fognak közre.

A *cakkos* mintát cikcakkban haladó egyenes vonalú *sinyór* tagolja (79. kép). Ez egészen ritka tagoló elem, bizonyára mivel az írásos motívumok szabadvonalú rajzát nehéz vele összhangba hozni.

VÁLLFŐMINTÁS-ÍRÁSOS HÍMZÉSEK

A címben jelzett hímzéstípust az elmúlt évtizedben kezdték alkalmazni díványpárnák, terítők díszítésére. Korábban a Nádas és a Kapus mentén a kalotaszegi viselet jellegzetes ruhadarabjának, a vállfősingnek a vállrészét és az ujjat varrták ki hasonló módon. A *vállfőminta-írásos* (Kf) azt példázza tehát, miként megy át egy, a ruhahímzésekre jellemző díszítés más, főként dekoratív célokat szolgáló tárgyakra. Ez az átmenet abban is megnyilvánul, hogy sokféle hímzéstípust foglal magába, olyanokat is, amelyeknek csak az említett ruhadarabon lehetett funkciójuk. A részletes leírásból kitűnik a továbbiakban, hogy ezen is előfordulnak vonalak, mintaelemek, amelyeket nagyírásos öltéssel hímeznek. De a laposöltéssel varrt motívumok egy részét is előre megírják, ennyit őriz ez a hímzés az írásos technikából. Az ingekkel kapcsolatos díszítési módok bemutatására a következő részben kerül majd sor.

1. Az öltésmódok közül elsőként a *nagyírásost* említjük (16. kép). Ezzel varrják a fontosabb elválasztó vonalakat, a *sinyórokat* (It, Mv, Nk, Sz). A *sinyór* a négyzet alakú minták körvonalait jelzi, vagy a tüvel varrt *csipke* széleit rögzíti.

A laposöltéssel varrt *vessző* (Kp, Mé; 120. kép) is alkalmas elválasztó vonal hímzésére. De magukat a mintákat meg az ún. *fogakat* is ezzel az öltésmóddal varrják.

120—133. kép. A vállfűmintás-írásos öltésmódjai és mintaelemei

120. kép. *Vessző*

121. kép. *Fog*

122. kép. *Farkasfog*

123. kép.
Égyrëndés fog

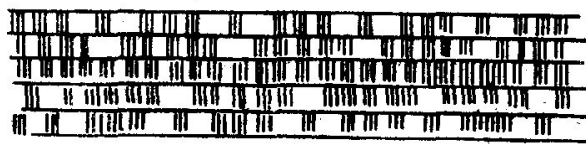
124. kép.
Kétrëndés fog

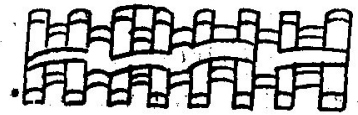
125. kép.
Tornyos fog

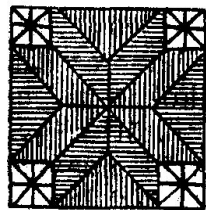
126. kép. *Inyima*

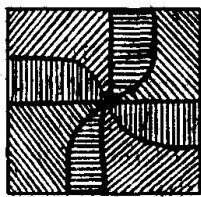
127. kép. *Kétszémhorgas*

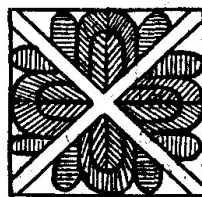
128. kép. *Pénz*

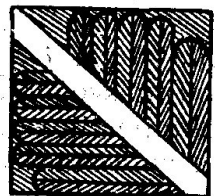
129. kép.
Püposrózsa

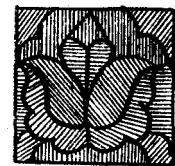
130. kép.
Forgórózsa

131. kép.
Kerekrózsa

132. kép. *Levél*

133. kép. *Tulipánt*

A ruhahímzéseken gyakori *darázs* is fontos díszítő motívuma a *vállfűmintás-írásosnak*. Változatai közül (*inyima* — Nm, *kétszémhorgas* — Nk stb.) a *pénz* (Mé) nevűt írjuk le részletesebben (128. kép). Ez úgy készül, hogy két szálnyi távolságra, hat-nyolc szál magasságban laposöltést varrnak; ez a *hányás* (K) (mérái elnevezéssel: *rókáné*). A további munka három sorban megy: az első sorban a levart szálakat kettesével fogják össze, illetőleg a túvel felülről két, alulról négy szálát fognak össze. Így kis gyöngyszemek jönnek létre. A második sorban is két szemet vesznek föl, de nem a megelőző sor szálait, hanem az előző gyöngyszemből vesznek egyet s hozzá egy következő szálát. Így a második sor gyöngyszemei az első sor két szeme között helyezkednek el. Ezt a sort is, akár-

csak az elsőt, alul megismétlik. A harmadik sorban: az ezután maradó részen négy szál alatt bújtatják át a tűt, de hurkoláskor nyolc szálát fognak össze.

2. A fontosabb mintaelemek a következők: az írásos hímzéssel varrt *sinyór* (16. kép), a laposöltéssel varrt *sujta* vagy *vessző* (120. kép).

Laposöltéssel készülnek a *fog* különböző változatai is: *fog* (121. kép), *fárkasfog* (122. kép), *ëgyrëndës fog* (123. kép), *kétrëndës fog* (124. kép), *tòrnyosfog* (125. kép).

A darázminták közül gyakori az *inyima* (126. kép), a *kétszëmhòrgas* (127. kép) és a részletesen bemutatott *pënz* (128. kép).

A *sinyórokkal* határolt négyzetekbe általában növényi mintákat rajzolnak. A *rózsza* változatai közül előfordul a *csillagrózsza* (M, Nk) vagy — ha a sarkaiban levő négyzetet átlósan átvarrják (ez a *púp* — Nk) — a *púposrózsza* (129. kép), a *hàjlós-* vagy *fòrgórózsza* (K; 130. kép) meg a *kerekrózsza* (Mé, V; 131. kép). A *kerekrózsát* nagyírásos *sinyór* fogja át átlósan. A *levél* motívumot is két szimmetrikus részre tagolja a *sinyór* (132. kép). A *tulipántot* (Mé, Zs) laposöltésekkel varrják (133. kép).

3. Ezekből a motívumokból állítják össze a rendszerint sávós (*csíkos*) felépítésű mintát (8. színes fénykép). *Telitáblásnak* nevezik azt, amelyen a középső széles sáv mellett szimmetrikusan van egy-egy keskeny is.

Az egyik ketesdi minta *ötcsíkos* (21. fénykép). A szélét fogazás díszíti, a széles sáv fogazása *tòrnyos*. A szélső csík keskeny fogazását *kicsicsipke* fogja össze, a középsőt *natycsipke*. A minták sávját írásosan varrt *sujta* szegélyezi, ugyanígy a minták négyzeteit. A csíkok elhelyezése szimmetrikus, a színezése piros és fekete. A mintákkal kitöltött négyzetek elválasztására is varrtak az írásos mellé csipkét. Az öt négyzet közül kettőben *fòrgórózsza* van, háromban pedig *szarufás* minta, ezt laposöltéssel hímzett csíkok alkotják, középen csipkével. Egy másik, nagykapusi *válfűspárna* is *ötcsíkos* (22. fénykép). A középen húzódó *kétszëmhòrgas csipkét* két oldalon írásos *sinyórhoz* varrták. A széles *csík* négyzeteit három-három *púposrózsza* díszíti.

Az eredetileg egyszínű vállfőmintákat ma többnyire két színnel varrják (pirossal és feketével), a keskenyebb tagoló csíkokat sötét színűre.

A SZÁLÁNVARROTT HÍMZÉS

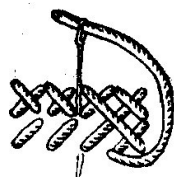
A hímzések másik nagy csoportját azok alkotják, amelyek nem szabadrajzúak, hanem az alapanyag szálai szerint készülnek, amint ezt a népi elnevezés is találóan kifejezi. Nem egyetlen öltésmódnak a neve tehát a szálánvarrott, amint egyes szakmunkákban olvasható, hanem összefoglaló elnevezése mindazoknak a hímzés-típusoknak, amelyeknek öltései a szálakhoz igazodnak. Az alapegysége ennek a hímzésnek az *akasztalat* (ezért mondják azt is, hogy *akasztalatra vàr*), az egy öltésnyi négyzet. Ha öltéskor három szálát vesznek türe az alapanyagból, akkor az akasztalat minden oldalon három szálnyi. Az akasztalat nagysága két és négy szál között váltakozik aszerint, hogy milyen vastag a vászon. Egy győrmónostori adatközlő ezt így fogalmazta meg: „*Csak három szálát vehet, nëm nígyet, mër vastagjabb a szála. A rígi vászonnak, annak víkonyabb szála vót, útyhogy annak níty szálát vëttiünk.*“ A valóságban a

régebbi és a mai hímzéseken is legáltalánosabb a háromszálas akasztalat, ritkán régi inggalléron, vállfősing kezelőjén lehet látni kétszálást (de ez annyira aprólékos munka volt, hogy nagyobb varrottásokon nem lehet alkalmazni), a finomabb vásznon ritkán négyszálást is.

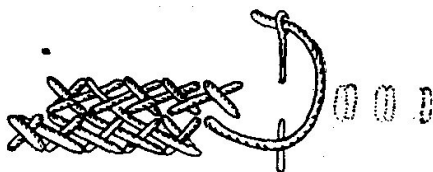
Mielőtt hozzákezdenek a varráshoz, *mégolvassák* az alapanyag szá-
lait, hogy a mintát pontosan be tudják osztani. Ha a számolást elvétik,
azt mondják, *élszálalták*, s ha ezt nem veszik észre mindjárt az elején,
akkor nem jön ki pontosan a minta.

A szálánvarrott hímzés öltésmódjai. Az alapvető öltés a *kérsztszém*, amelyet önmagában nagyon ritkán alkalmaznak, inkább csak akkor, ha egyetlen keresztzemet kell varrni, s emiatt *sinyór* nem öltethető. Ha mégis sor kerül rá, hogy sorokat varrjanak belőle, akkor egyenlő távolságra rézsútos laposöltésekből sort varrnak, majd a sor végétől visszafelé minden öltést egy rá merőlegessel keresztteznek (134. kép). Egyedül álló keresztzsem esetében egy laposöltést keresztteznek egy másikkal. Néha a minták tagolására rendes keresztzsemekből felállított sorokat hímeznek (136. kép).

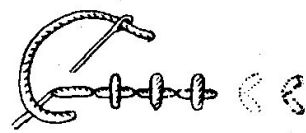
1. Keresztzsem helyett általában inkább *sinyór* öltéssel varrnak, amely abban különbözik az előzőtől, hogy két négyzet helyét nem négy, hanem három öltéssel töltik ki (135. kép). Önmaguktól távolodva öltenek oly módon, hogy az első négyzet helyére egyszerű keresztzemet varrnak, erre pedig az első öltés kezdőpontjából kiinduló, de második négyzetbe átnyúló hosszú öltést. Ezt a második négyzetben kereszttezi egy rövid ferde öltés, s utána ismét a következő négyzetbe átnyúló hosszú rézsútos öltés jön. A hosszú öltések így mind egy irányban haladnak. A második

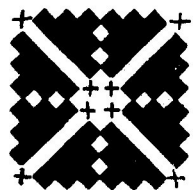
134. kép.
Kérsztszém

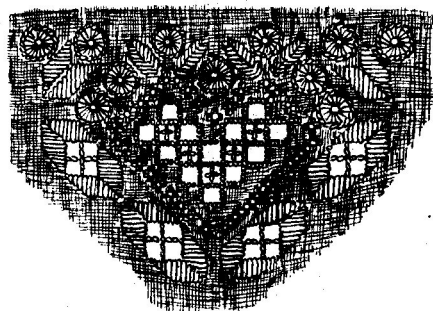
135. kép. *Sinyór*

136. kép. Sor álló
kérsztszémekből

137. kép. *Szérvonó*

138. kép. *Vagdalásos*

134—138. kép. A szálánvarrott hímzés öltésmódjai (Ferencz—Palotay 1940. nyomán)

sort az első sor végétől visszafelé varrják, megfordítva a munkát. Így a hímzés csíkozott hatású lesz, amit a *sinyór* megnevezés jól jelöl. Az előbb idézett gyerőmonostori asszony szerint: „*Duplázva jű a kérészsze-mezés. Azír láccig dúsabban. Ez (az öltés) mēgint a másiknak a tövire jű, útyhogy ijen duplázva jű a kérészsze-mezés.*“

2. Vagdalásos hímzéseken, amelyek szintén szálánvarrott technikával készülnek, szeldíszítményként általános a függőleges laposöltésekből álló *sújta* (9. kép). Magát a műveletet *sújtázásnak* (Bh) vagy *színélisnek* nevezik (Nd, Nk, Kk). Ferde laposöltés-sorból áll a *vessző* (120. kép), így az előbbi öltésmód változatának tekinthető. Laposöltéssel varrják ezen kívül a vagdalásos minták más díszítő elemeit: a *fogakat*, a *leveleket*, a *bimbókat* meg az elvágott szálvégeket leerősítő *cérnázást*.

3. A vagdalásos hímzésmód bizonyára a legrégebbi Kalotaszegen. A munkafolyamat másik, a vagdalást követő lényeges mozzanatát kiemelve nevezik *tőtísésnek* (Mb, Kf). A *fehírés* szinonima pedig megítélésünk szerint nem arra vonatkozik elsősorban, hogy rendszerint fehérneműkre varrják (Jankó 1892. 99), hanem arra, hogy eredetileg csak *fehér* cérnával hímezték.

A vagdalásos hímzés első mozzanata a kivágandó szálak végeinek megerősítése apró laposöltésekkel (138. kép), *fírēggel* (20. térkép). Így az, aki *firgez*, tulajdonképpen az egész minta körvonalait kivarrja. Ha a vagdalt minta egyenes vonalú, a cérnázásnak Körösfőn *páca* a neve. Miután a *firgezés* befejeződött, kisollóval *kivágják*, *kivagdalják* a *firgezett* szálakat. Az akasztalatnak megfelelően régen inkább négy szálát vágtak ki, ma általában hármat. Három férgezett szál mellett, amelyet tehát *kivágnak*, majd *kihúznak* (Bh, K, Mb), három — *láb*nak nevezett (Bt, Mv, V) — szálát hagynak meg. Ezeket aztán *bétőtik* (D, Mb, K), azaz átcsavarják. Így jön létre a töltés, amelyet vagy üresen hagynak, s azt mondják rá, hogy *jukas* (Mé, Nd, T), *rostéjos* (Kf), vagy pedig keresztet hímeznek bele. Ez utóbbit nevezik *ablakos-* vagy *pucástőtísnek* (138. kép; vö. Ferencz — Palotay 1940. 12—22, 58—63).

A vászon szélét ma már varrógéppel is beszegik, de szebbnek és tartósabbnak, a vagdalásoshoz jobban illőnek tartják a kézi *szegíst* (K, V). A vászon szélét visszatűrik, és a tűrés vonalánál kihúznak belőle egy szálát. Ez jelzi a hímzés vonalát, ugyanakkor az öltések nyomán kicsi lyukak keletkeznek benne. Ezért mondják *jukas szegísnek* (Gyv) is ezt a technikát, amely a néprajzban a szálvonásos hímzés egyik változata. Az eljárás a továbbiakban az, hogy a felhajtás mellett a vászon fonákján felöltenek abba a sorba, ahonnan a szálát kihúzták, és a felhajtásba is beleöltve ezt megfogják. Aztán újra a kihúzott szál helyébe öltenek, felvesznek belőle néhány keresztelő szálát, balról jobbra egy kis laposöltést varrnak, amely a hímzőszállal hurkot alkot (17. kép).

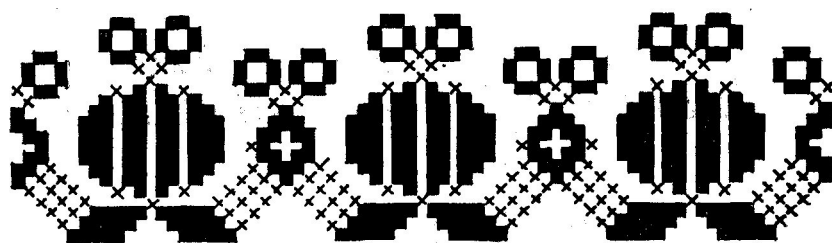
Szálánvarrott mintaelemek. A keresztaszemes hímzésnek — mint említettük — nincs olyan nagy szerepe a kalotaszegi népi díszítő művészetben, mint az írásosnak vagy a vagdalásosnak. A mintaelemek és a minták számát tekintve sem túlságosan gazdag és változatos, nagyon sok hasonló vagy éppen azonos sajátosságot mutat más vidékek keresztaszemes munkáival. Az egyetlen jellegzetessége ezen a vidéken a *sinyóroltás*

mintáknak a színezése volt, az, hogy csak egyetlen színt (pirosat, kéket, ritkán feketét) alkalmaztak.

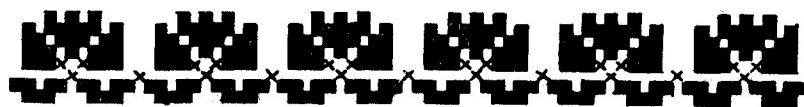
1. Az öltésmódnak az alapanyag szálaihoz való igazodása miatt a mintaelemek is elsősorban mértani jellegűek. Ilyenek a kisebb töltékelemek is, amelyek négyzet vagy háromszög alakban, egészítik ki a nagyobb minták között üresen maradó felületeket: a *pogácsa* (24—5. fénykép), a *körti* (24. fénykép) és a *szémvonó* (137. kép). Ez utóbbinak például varrják csak a felét vagy a negyedrészt is (72. fénykép) a betöltendő felület alakja és mérete szerint.

139. kép. *Nyócas*

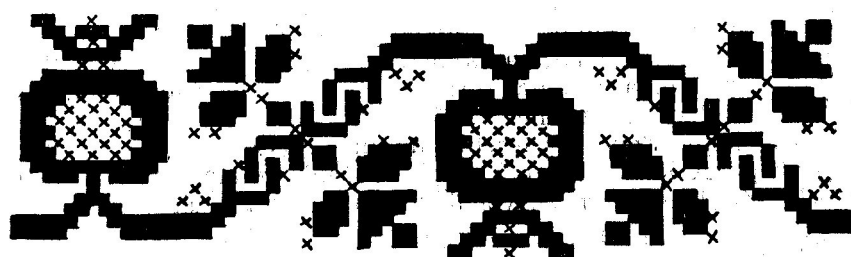
140. kép. *Csengős*

141. kép. *Libaláb*

142. kép. *Kanyirgó*

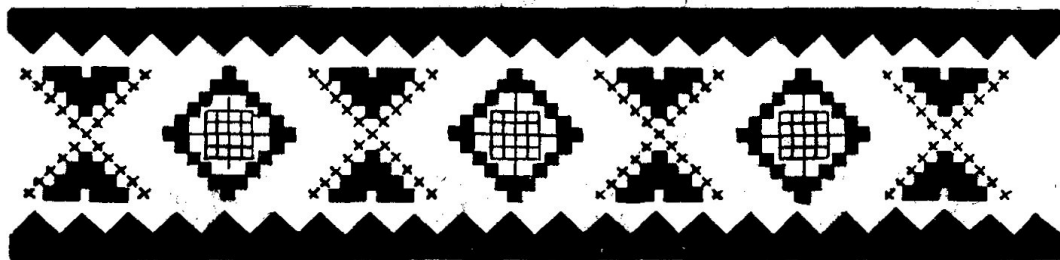
143. kép. *Körtis*

144. kép. *Rózsás*

145. kép. *Ötakasztalat*

146. kép. *Macskanyomas*

147. kép. *Hétakasztalat*

148. kép. *Lánc*

Jóval változatosabbak a szélminták, amelyeknek egy-egy ismétlődő eleme alkalomadtán kiegészítő elemként is előfordulhat. Ilyen, viszonylag egyszerűbb mesterke a *nyócas* (K, Va; 139. kép), ezen egyszerű és dupla sinyórlítés-sorok váltogatják egymást, s különösen alkalmas arra, hogy az ágyterítő lepedő széleit tagolja (31—2. fénykép). A szélminták változatossága elsősorban szélességükben mutatkozik meg, a gyakorlati alkalmazás szempontjából ugyanis mindig az a legfontosabb, milyen széles az a felület, amely a főminta mellett betöltetlenül maradt. Legkeskenyebb, mindössze három akasztalat szélességű a csak keresztszemekből álló *lánc* (148. kép). Néha az elnevezés is a minta szélességére utal, így a sinyórlítéssel és keresztszemmel varrt *ötakasztalat* (145. kép) és *hétakasztalat* (147. kép). Ennél szélesebb, de még viszonylag egyszerű a *libaláb* (141. kép). A *kanyírgó* (142. kép) mértani vonalai ellenére már ágas-leveles növényi motívum körvonalait mutatja, akárcsak a vele egyforma szélességű *rózsás* (144. kép). A *körtis* nevű mesterke már nem emlékeztet az említett, erőteljesebben stilizált *körti* nevű motívumra, hanem

teljesen növényi díszítésű (143. kép). A *cséngős* (140. kép), amelyet Zsombokon *paradicsomosnak* is neveznek, szintén nagyon kedvelt minta a mai keresztzemes varrottások szélén, sőt vagdalásos hímzéseken is. A *macskanyomas* már átmenetet képez a vagdalásos hímzések felé: a két szélső sáv laposöltéssel varrt fogazás, középen pedig — keresztzemes- és színöröltésektől határoltan — a névadó mintaelem már vagdalásos technikájú (146. kép).

A növényi mintaelemek közül a keresztzemesesekről sem hiányzik a *levél*. Két ketesdi *kokasos lepődő* alján szinte teljesen mértanivá stilizált *petrözsejémlevél* alkotja a szélmintát (31—2. fénykép). A *cserелеveles* többnyire fő motívumként áll (149. kép).

A *tulipánt* sokféle változatai közül érdemes megemlíteni egy nagy-petri *táblás* abrosz középső mintáját, amelyen négy tulipán helyezkedik el átlósan (28. fénykép). Jóval elterjedtebb az a változat, amely egy bánffyhunyadi *csillagos párnacsúpot* szélmintaként díszít (29. fénykép).

Az állatmotívumok ritkábbak a keresztzemes munkákon, hiszen maga a technika is inkább a stilizálásnak, a mértani jellegű díszítményeknek kedvez. A már említett ketesdi lepedőkön figyelhető meg a *kokas* motívum ismétlődése. Az egyiken ez a mintaelem a *óüz*, az *ág* és a *csillag* motívumokkal együtt jelenik meg (31. fénykép). A másikon az egyes széleket *nyócas* keretezi, az alsó díszítési sáv *petrözsejémlevél*, a felső sávot díszíti négy-négy *kokas*, középen pedig két-két *puhár*, *ágas* virágos motívumokkal.

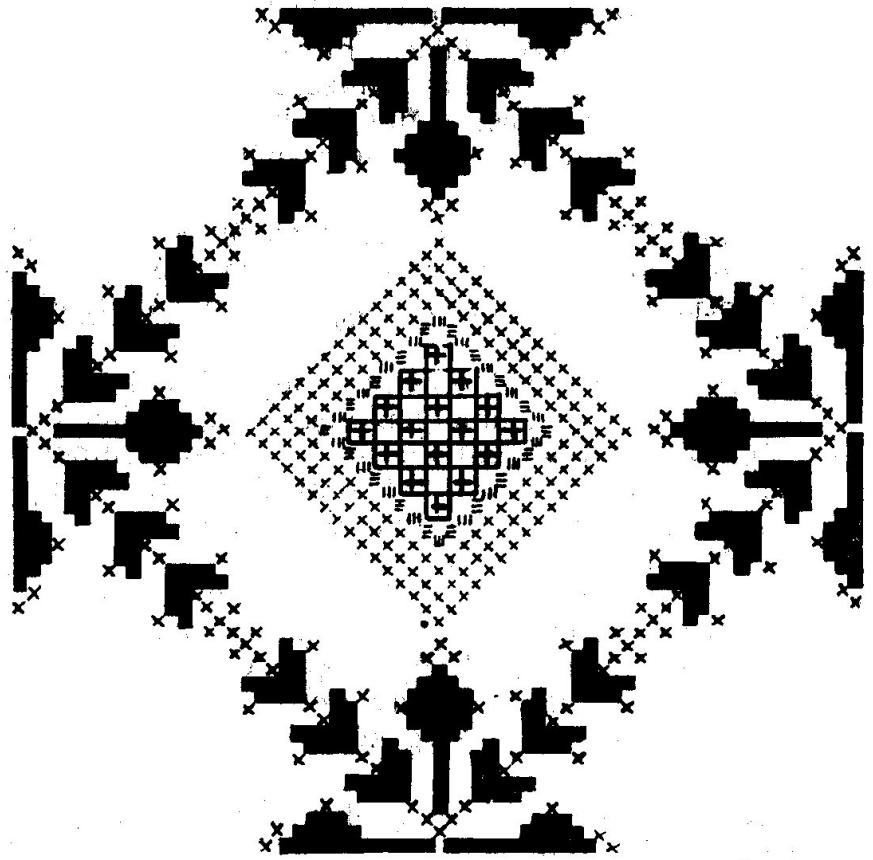
A geometrikus formák közül kedvelt és gyakori a *csillag* vagy *pukét*. Egyik változata a *kispukét* (Kf; 150. kép), a másik, ennél díszesebb a *nagypukét* (151. kép).

2. A vagdalásos hímzések mintaelemei közül azok a legállandóbbak, amelyek a vagdalásos lepedők alsó, vízszintes szélét szegélyezik. Legkívül az öltésmódok között említett *szegíj* (Mb, Gym, Gyv) vagy *szegís* (Va) határolja a mintát, és egyben az elvágott szálakat is rögzíti a szélén (36. fénykép).

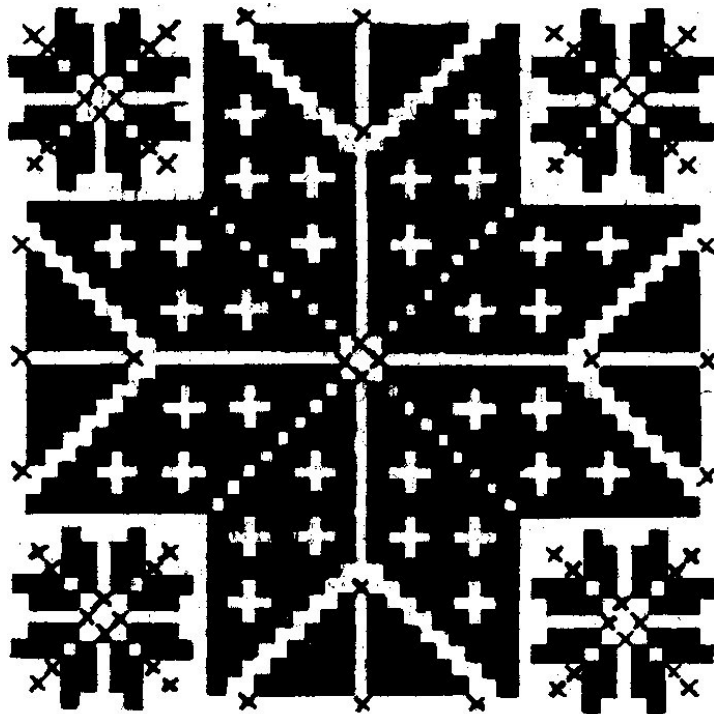
A *sújta* (24. térkép), a következő szélső sáv, nem más, mint függőleges vagy ferde laposöltésekkel hímzett hosszanti díszítmény. A ferde öltéssornak rendszerint *vesszőzés* a neve (B; Kf; 152—3. kép). Néha kettős sort alkalmaznak, *duplasújtát* (Mv), hogy a tagolás még erőteljesebb legyen. Más mintaelemek közötti terület kitöltésére használják a ferde vonalú *fogassújtát* (K; 155. kép).

A *paráma* két párhuzamos hímzéssor egy akasztalatnyi szélességben (152—3. kép). *Parámázás*kor a két sort négyzetekből alakítják a következőképpen: felöltenek a négyzet jobb alsó sarkában, majd le a bal alsóban, fel a jobb felsőben, le a bal felsőben; aztán újra kezdik felöltéssel a jobb alsó sarokban, le most már a jobb felsőben, fel a bal alsóban, le a bal felsőben (D, Mv). A *parámázás* a mintának megfelelően *egyénés-* vagy *félémparámát* eredményez. Kispetriben *paráma* helyett néha *foglalós* vagy *létyszárnyas szálvonást* varrnak.

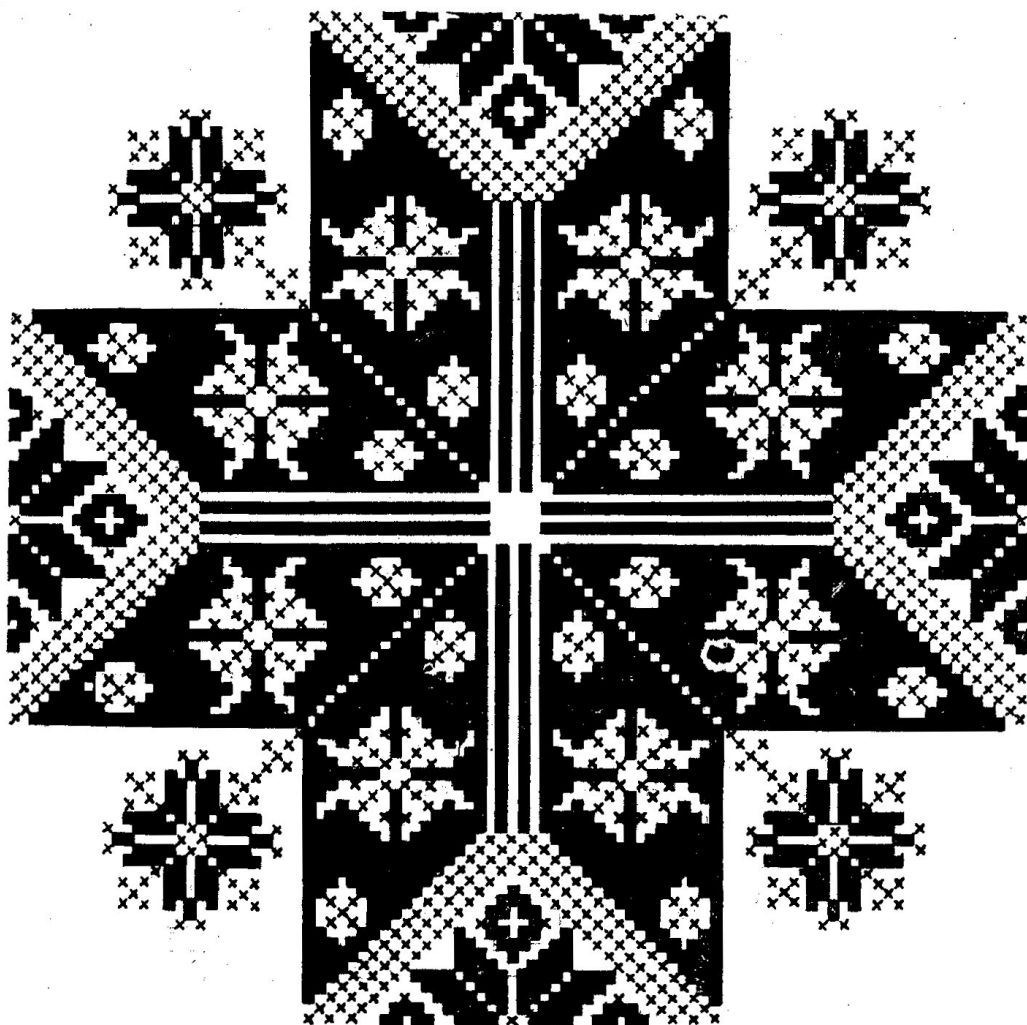
Két *parámasor* között vagy a *sújta* mellett többnyire *borsókból* alakított sor húzódik (23. térkép; 152—3. kép). *Børsózás*kor kerek nyílásokat varrnak a kivágások helyére (Kf, Sz). A Nádas mente több falujában varrják a *børsóhímnek* egy díszesebb változatát, a *hájas børsóhímet*

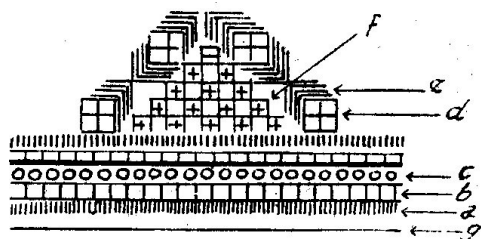
149. kép. *Cserelevelés*

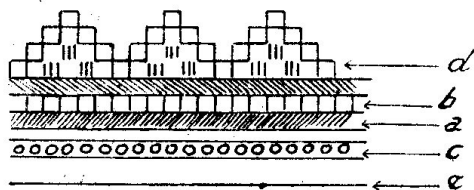
150. kép. *Kispukét csillagja*

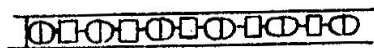
151. kép. Nagypukét

152. kép. Vagdalásos szél (Ferencz — Palotay 1940. nyomán): a. sújta, b. paráma, c. borsó, d. mák, e. level, f. ablak, g. szegély

153. kép. Vagdalásos szél (Ferencz — Palotay 1940. nyomán): a. sújta, b. égyénés paráma, c. borsó, d. félén paráma, e. szegély

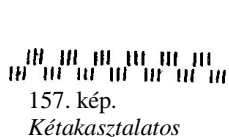
154. kép. Hájagos borsóhím

155. kép.
Fogassújta

156. kép. Csipkésfog

157. kép.
Kétakasztalatos

158. kép. *Zúzás*

159. kép.
Fűrészfog

160. kép.
Farkasfog

161. kép. *Cifrafog*

162. kép.
Háromakasztalatos

163. kép. *Furuja*

164. kép.
Bimbó
(Gym)

165. kép.
Bimbó (Mv)

166. kép.
Félbimbó

167. kép. *Nyalkabimbó*

168. kép.
Mákosforma binszó

169. kép.
Jukaszimbó

170. kép.
Kismakk

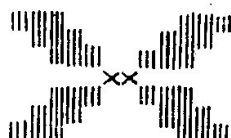
171. kép.
Levél

172. kép.
Jukaslevél

173. kép.
Recéslevél

174. kép. *Cifralevél*

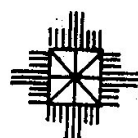
175. kép. *Mák pókoston:*
a. kaliba,
b. láb

176. kép.
Mák ablakosan

177. kép.
Mák (Gym)

178. kép.
Mák (T)

(154. kép), ennek kerek nyílásai nagyobbak, nem közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz, és még egy függőleges öltéssel is átcsavarják őket.

3. Vagdalásos hímzéseken is feltűnik az írásokról jól ismert, hurok-öltéssel varrt kerek *tyúkszém* (32. kép).

Egyszerű laposöltéssel varrják a leggyakoribb töltelékelemeket, a változatos formájú *fogakat*. Egyaránt alkalmasak a motívumok tagolására meg az üresen maradt felületek kitöltésére. Egyszerű változata a *csipkésfog* (Va; 156. kép) és a *kétakasztalatos* (Mv; 157. kép). A Nagypetriből való *zúzás* lényegében két szimmetrikusan varrt *csipkésfog* (158. kép). A *fűrészfog* (Kf, Mv; 159. kép) és a *farkasfog* (Mv, Sz; 160. kép) függőleges öltéseinek szélessége akasztalatonként változik. A *furuja* (Zs; 163. kép) ferde elválasztó vonalként alkalmazható, akárcsak a fentebb említett *fogassújta*. A *háromakasztalatos* (az elnevezés ebben az esetben is a szélességre vonatkozik; 162. kép) függőleges laposöltésekből és az ezeket összekapcsoló keresztszemekből áll. A *cifrafog* is ferde vonal, de a lapos-

öltések között üresen maradó négyzet alakú motívumok díszítik (161. kép).

A *bimbó* (Gyv, Kf, Mv) mind öltésmódját, mind funkcióját tekintve hasonlít a *foghoz*. A leglényegesebb különbség közöttük az, hogy a *bimbóból* nem sorokat varrnak, hanem foltszerű felületet díszítenek vele. Legegyszerűbb változata, amelyet többnyire *rózsák* vagy *levelek* közé varrnak, Gyerővásárhelyről került elő (164. kép). Hasonlít a *fogakhoz* a magyarvalkói *bimbó* is (165. kép) és a *félbimbó* (166. kép). A *nyálka-bimbón* négyzet alakú, ferde laposöltésekkel hímzett motívumok üres négyzetekkel váltakoznak (167. kép). A *mákosforma binsót* Damoson varrják. A *mák* egyik változatától abban különbözik, hogy a középső rész nincs kivagdálva, csak a körvonalakat jelzi laposöltés-sor (168. kép). A *jukasbimbó* közepén öt akasztalatnyi, kereszt alakú felület marad hímzés nélkül, illetőleg a középső akasztalatot és a két külső szélt egy-egy keresztszem díszíti (169. kép). Ezt nevezik Magyarbikalon *nagymakk*nak, és megkülönböztetik tőle a *kismakkot*, amelynek a közepén egyetlen akasztalat marad üresen (170. kép).

A *levélnek* is többféle formája alakult ki. A legegyszerűbbet egyenes vonalak határolják, s a felületét teljesen kitöltik a laposöltések (171. kép). A *jukas-* vagy *fogaslevél* közepén kicsi négyzetek maradnak betöltetlenül (172. kép). A *cserelvelek* díszítő szerepe jól megfigyelhető egy farnasi *gombás* lepedőn, és az is, hogy a *levélmotívumok* kombinációjából hogyan alakítható *rózsa*, illetőleg *bokréta* (50. fénykép). Gyerővásárhelyen az egyszerű változatok helyett gyakran alkalmazzák a *recéslevelet*, amelyen a szélsővonalak minden akasztalat betöltése után megtörnek (173. kép). A *cifralevél* ennek négy levélből alakított változata (174. kép).

4. Vagdalásos hímzéseken nemcsak egy akasztalatnyi négyzeteket vágnak ki, hanem néha töltelékelemnek ennél nagyobbat is, rendszerint olyat, amelynek egy-egy oldala tizenkét szál (három akasztalat). Ezt nevezik *máknak* (vagy *pénznek*, *csillagnak*: 22. térkép). Elterjedtebb változatán a megmaradó szálakat átlósan átcsavarják, így nyolc összefutó szál jön létre. Ezt a *pókosan* töltött *mákot*, amelynek négy-négy akasztalat is lehet az oldala, *nyóclábunak* vagy *póknak* is nevezik (175. kép). Az oldalakat *kalibának*, a belső szálakat *láb*nak nevezik. Az ablakosan töltött *máknak* négy *lába* van (176. kép). Ennek Zsobokon *picula* a neve. Van a *máknak* olyan változata is, amelyek oldalai nem négyzet, hanem kör alakúak, és ezt a kört fogja át a nyolc láb (177. kép). A türei *mák*-motívumot laposöltések keresztezik fogszerűen (178. kép). A *mák* báboinyi változatát, amelyet *nyóclábunak* neveznek, laposöltésekből alakított négyzet keresztezi (179. kép). A bikali és a gyerővásárhelyi *kismákot* nem vágják ki, hanem a lábak helyét laposöltésekkel díszítik (180. kép). Ezekből az apró mintaelemekből néha nagyobb motívumokat alakítanak, mint amilyen a *három máku* (181. kép) és a *négymáku* (182. kép).

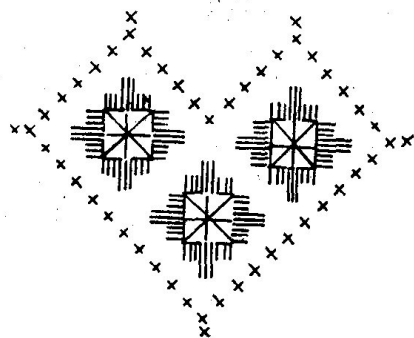
A *macskanyom* is gyakori mintaelem (183—4. kép). A mákhoz hasonlít, de nem négyzet, hanem kereszt alakú, és a kereszt közepén álló négyzetet átcsavarás díszíti. Mivel rendszerint négy négyzet marad üresen, Zsobokon *négjyukunak* is nevezik. Egyik változata a *félmacskanyom* (Mv; 185. kép). Az *egérnyom* középső, átcsavart négyzetét négy szál rögzíti a kivágás négy sarkához (186. kép).

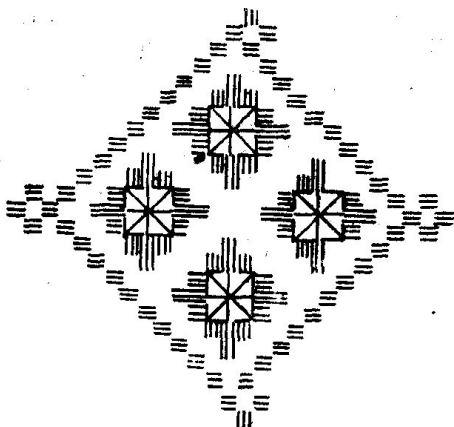
179. kép.
Nyóclábu

180. kép.
Kismák

181. kép. *Hárommáku*

182. kép. *Négymáku*

183. kép.
Macskanyom

184. kép.
Macskanyom

185. kép.
Félmacskanyom

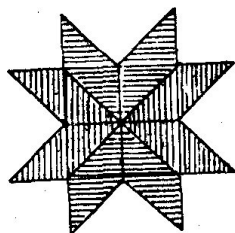
186. kép.
Egérnyom

187. kép.
Barackmag

188. kép.
Félbarackmag

189. kép. *Rózsa*

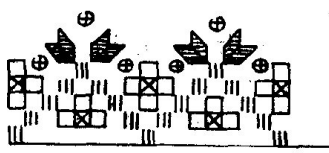
190. kép. *Félrózsa*

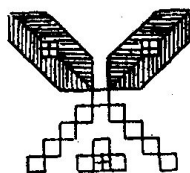
191. kép.
Bokréta

192. kép.
Kisbokréta

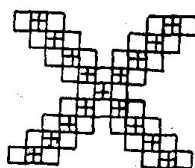
193. kép. *Kisbokrétás*

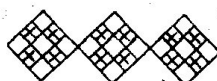
194. kép. *Vetéllős bokrétás*

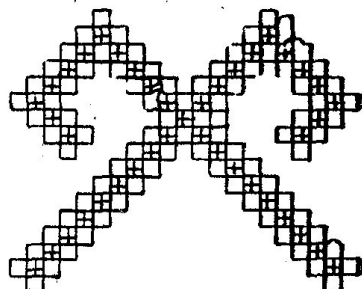
195. kép. *Foglalós*

196. kép.
Asztalláb

197. kép.
Szőlőgerezd

198. kép. *Berbécsszarv*

Ha a *macskanyomot* laposöltésekkel keretezik (néha keresztszemekkel is díszítik), *barackmag* jön létre (187. kép), illetőleg a *félmacskanyomból félbarackmag* (188. kép).

Vagdalt négyzetekből áll a *pogácsa* nevű mintaelem is (D, Kf). A *napraforgós* damosi lepedő szélein pl. a *rózsák* közötti részt díszíti (49. fénykép). Mivel azonban a *pogácsa* vagdalt négyzetekből áll, úgy tűnik, mintha a hímzett rózsá negatív képe volna.

5. Laposöltésekkel hímzett levelekből alakítják a *rózsá* különféle változatait. Hogy megkülönböztessék a keresztszemes rózsától, *sújtásos* vagy *picusos rózsának* nevezik (189. kép). A *cifrarózsá* nyolc *jukaslevélből* áll (75. fénykép), de van a rózsának tizenhat levelű variánsa is, amely a minta fő díszítő motívumának számít (73. fénykép). Szélekre varrják egy-egy bimbóval díszítve a mindössze négy levelű *félrózsát* vagy *nyúlfilest* (190. kép).

A *bokréta* nevű motívum különböző változatainak közös eleme a páros levél. Legegyszerűbb formája két *levél macskanyommal* díszítve (191. kép), ez — mint egy zsoboki *kétröntőütisés* lepedőn is megfigyelhető (72. fénykép) — gyakori kiegészítő eleme a nagyobb mintáknak. A *kizsbokréta* egy *keresztszemekből* és *fogakból* hímzett háromszög alakú motívum, a felső csúcán négy levélből alakított *félrózsával* (192. kép). Ehhez hasonló a *kizsbokrétás* szélminta, amelyen keresztszem nincs, hanem *macskanyom*, *félmacskanyom* és *tyúkszēm* tölti ki a fogaktól határolt háromszögű felületeket (193. kép). A *vetéllős bokrétás* páros levelei egymással szimmetrikusan szembe fordulnak, így a két elhegyesedő levélvég valóban vetéllőre emlékeztet (194. kép).

A *foglalós* ruhahímzéseken is gyakran felbukkanó motívum (26. térkép). A kivágott négyzetek *S* alakú mintát eredményeznek, a középső sort többnyire *ablakosan* kitöltik (195. kép). Általában vagdalásos lepedők és terítők széleit díszíti (pl. egy zsoboki lepedőn: 72. fénykép).

Az *asztalláb* a régi faragott, kecskelábú asztalok lábaira emlékeztető *X* alakú díszítő elem, szintén vagdalt négyzetekből (196. kép), de ez a motívum is előfordul más hímzésttechnikával kötények, szoknyák díszeként is (25. térkép).

A Vistán előforduló *szőlőgerezd* inkább tagoló elem a vagdalásos hímzéseken. Ferde sorokat varrnak kilenc akasztalat nagyságú vagdalt négyzetekből, amelyekben minden második kivágott négyzetet átcsavart kereszttel díszítenek (197. kép).

Szintén többnyire csak a Nádas mentén figyelhető meg a *bèrbécszarv* motívum. A ferde sorokban haladó, egymást keresztező vagdalt négyzetek szimmetrikusan, az állat szarvához hasonlóan visszakanyarodnak (198. kép). Egy türei lepedőn jól látható, mennyire alkalmas ez a motívum tagolásra és díszítésre egyaránt (36. fénykép). A középső sorvagdalt négyzeteit ezen is rendszerint *ablakosan* töltik.

Szálánvarrott minták. Ezek ugyanarról tanúskodnak, mint a mintaelemek: a keresztszemes, sinyórlöttéses technika kevésbé elterjedt, mint a vagdalásos, emiatt motívumkincse is jóval szegényesebb. Az is megfigyelhető, hogy a keresztszemmel hímzett kompozíciók meglehetősen heterogén jellegűek, és noha a vagdalásos hímzések sem teljesen egységes stílusúak, nagy részük a hagyományos népi ízlés szerint formálódott.

1. A *sinyóröltéses* hímzéseken is gyakori a *rózsás* minta, illetőleg ennek különféle változatai. Közülük legkevésbé stilizált az *ótrózsás*: ez közép- és szélmintaként egyaránt előfordul (Kszt, Np). Egy nagypetri *táblás* abrosznak a széleit díszíti ez a minta (28. fénykép). A *táblás* elnevezés abrosz esetében a kompozíciónak arra a sajátosságára utal, hogy a motívumok nem szétszórta, hanem tömör foltokban helyezkednek el a szélen, a sarkokban és a középben. A sarok- és a közép minta egyébként ebben az esetben majdnem szabályos négyzet alakú felületet tölt ki.

A sarok minta ugyanezen a varrottason *csillagos*. Ez teljesen mértani jellegű ugyan, de stilizált rózsamintának is tekinthető, akár csak a *csillagos* vagy *pukétos* más változatai. Egy bánffyhunyadi *párnacsúpon* a csillagos vonalai kevésbé merevek, szögletesek, így még inkább emlékeztet a *rózsásra*. A középső részt szimmetrikusan elhelyezkedő *gyöngyös* mintájú szél szegélyezi *tulipánttal* (29. fénykép). Egy nagyobb méretű *nagyabrosz csillagos* mintája laposöltéssel hímzett levelekből áll, a kisebbik változat nyolcból, a nagyobbik tizenhatból (27. fénykép). A legelterjedtebb csillagmotívumnak néhány ponton *kis-*, illetőleg *natypukét* a neve (150—1. kép), a velük alkotott minta pedig a *kispukétos* és *natypukétos* (9. színes fénykép).

A növényi minták közül elmaradhatatlan a *leveles*. Két ketesdi lepedő széle *petrészsejmeleveles*, ezt máshol *herésnek* nevezik (31—2. fénykép). Körösfőn ismert még az *ágas leveles*, ugyanitt és Nyárszón a *csereleveles* (149. kép), Mérán a *tótyfaleveles*.

Ágas motívum díszíti az említett ketesdi *kokasos* lepedőt (32. fénykép), máshol pedig inkább a *fenyőágas* kedvelt. Bánffyhunyadon a *csillagos* párnacsúpon a *fenyőág* csak kísérő motívum, egy körösfői abroszon azonban, amelyen az egész kompozíciót nevezik *fenyőágasnak*, ez: a fő díszítő és tagoló elem (33. fénykép).

2. Ketesden a *kokasos lepedő* a *nyútóasztatóra* teszik, kettőt is, ahol nagyobb rokonság van. A lepedők mintái nem egyeznek meg pontosan, még a *kokas* motívum sem. Kultikus funkciójuknak megfelelően mindegyiket fekete cérnával varrják. Az egyik változaton (31. fénykép) az alsó vízszintes sávon a *börső* és a *paráma* fölött *petrészsejmelevél* van, a következő sávon és a függőleges szélen (a *nyóucas* mellett) az ismétlődő főminta, a *kokas*. Legfelül *őz*, *ág* és *rózs* motívum egészíti ki a mintát. A *szíleket* váltakozva fehér és fekete négyzeteket alkotó *tulipántos kötés* fogja össze. A fehér gyapotvásznat hímzés után áztatták vízbe, így — mivel összement — az öltések nagyon apróknak látszanak. Ettől a *kokasostól*, amelynek *őzes* a jelzője, megkülönböztetik az *ágast* (32. fénykép). Az *ágas* a *kokasos* sáv fölötti részt díszíti, legfelül sajátnevét is rávarrta a lepedő tulajdonosa. A *kötés* mintája: *rózsás* és *lajtórjás*. A csipkét külön *köttik*, utólag *vāróudott rá*.

A *kokasoson* kívül a keresztszemes állatmotívumok közül már csak; az emlékezet őrzi a *madarast* és a *pávást* (Malonyay 1907. 248). Bábonyban a feketével varrt *őzikést* teszik a *nyútóasztatóra* (35. fénykép). Ennek is táblás a kompozíciója, *rózsás* mintákkal, a kötése *madaras*.

3. A vagdalásos mintaelemek között említett *foglalóst* Körösfőn és néhány más felszegi faluban *sinyóröltéssel* is varrják. Több ilyen egymáshoz kapcsolt motívumból alakítják a *sēsēs* mintát, amelyet Jankó

János is említ (Jankó 1892. 98); Palotay Gertrúd török eredetűnek tartja (Palotay 1940b).

Erdély más részein is általánosan ismert a *patkósnak* vagy *kokastaréjosnak* nevezett minta (34. fénykép). A szélét varrott *csipke* díszíti, a szélminta: *libaláb*, mellette: *lánc*. A főmotívumok közti felületeket a *szénvonó* nevű mintaelem tölti ki.

4. A *vagdalásos* minták köréből is először a növényi motívumokat mutatjuk be. Ennek a mintacsoportnak a gazdagságát és változatosságát a *rózsás* minták sokfélesége példázza legjobban. *Nagyrózsás* díszíti például egy türei lepedő alsó sávját (36. fénykép). Az alsó széle *jukason* van *szegve*, a *szegő* mellett *práma*, a *nagyrózsás* nevű mintát pedig *borsóhím* határolja. Az *ablakosan* töltött és az üres négyzetek vonalai mellett, velük párhuzamosan *nyóclábuból* hímzett sorok is megfigyelhetők. A *kisrózsás* többnyire csupán nyolc, laposöltéssel varrt levélből áll, gyakrabban szélmintaként (pl. egy zsoboki lepedőn: 56. fénykép). Néha a *kisrózsákat* apró vagdalt motívumokkal választják el egymástól (74. fénykép). A *kisrózsás* maga is lehet vagdalásos, nemcsak laposöltéses, mint az előbbi *nagyrózsásnak* a kicsinyített mása egy damosi *napraforgós* minta alján (49. fénykép).

Az *ótotrózsás* (vagy ahogy Vistán nevezik: *tótotrózsás*) kevésbé stilizált, inkább őrzi a növény természetes vonalait. Egy kispetri párnacsúpon látható ez a minta (37. fénykép).

A *tánygyérrózsás*on ezzel szemben a minta teljesen geometrikus jellegű (38. fénykép), akárcsak a *kispukétos*, *natypukétos* vagy *csillagos*, amelyek az azonos nevű keresztszemes mintákhoz hasonlítanak.

5. *Tulipántos* a mintája egy magyarvalkói abrosznak (39. fénykép). A *tulipántos* hímzésében is megnyilvánul néha a hagyományos ízléstől elütő túldíszítettség, mint pl. egy nagypetri abrosz mintáján (40. fénykép). Máskor egy-egy lepedőn csak szélmintaként alkalmazzák, és ilyenkor rendszerint kevésbé kirívó. Ez figyelhető meg egy zsoboki *rostás* lepedőn, ahol a szélek függőleges motívumaként *rózsa* és *tulipánt* váltakozik (67. fénykép).

A *fukszijásnak*, bár rendkívül elterjedt minta, változatai jóformán nincsenek. Ugyanabban a kevésbé stilizált formában varrják Körösfőn, Nagypetriben, Bábonyban vagy Damoson, mint Kalotaszentkirályon (42. fénykép), függetlenül attól, hogy *párnacsúpra*, *súrgyécsúpra* vagy *kosártakaróra* kerül. A két, szimmetrikus *fukszija* közé rendszerint *körtést* varrnak.

A vagdalásos technikával hímzett *ágas* nem túlságosan gyakori minta. Egészen egyedülálló az a változat, amely egy bánffyhunyadi *gazdakendő* láthatóan lepedőről másolt kompozíciójának felső sávján figyelhető meg (74. fénykép). A *nagyágas* is inkább újabb, városi hatást mutató varrottásokon bukkan föl, olyan pontokon, amelyek általában kevésbé hagyományörzők: így egy bánffyhunyadi abroszon (46. fénykép) és egy bikali *szilés kendőn*, amelynek az alja horgolt (47. fénykép).

A *bokrétás* minden esetben olyan kompozíciónak az elnevezése, amelyben előfordul a *bokréta* (191—4. kép) valamelyik változata. Így például *bokrétás* egy damosi *napraforgós* minta középső sávjá (49. fénykép).

6. Az említett *napraforgós* minta — bár újabb kompozíciónak tűnik — mindenütt ismert Kalotaszegen. Egy damosi változaton hagyományos mintaelemek veszik körül: az alsó sáv *kisrózsás*, fölötte *bokrétás*, a széle *pogácsás* (49. fénykép). Farnason a minta szélén és *fogazásként* is egy sor *levél*, illetőleg levelekből alakított *csillag* áll (50. fénykép). A jákótelki *napraforgós* nem tekinthető az előbbi változatának, hanem attól egészen elütő, más minta, és mivel máshonnan nem került elő, nagyon valószínű, hogy ez is városról került az *átyfűtülvalóra* (52. fénykép). Jóval közelebb áll az általánosan ismert *napraforgóshoz* egy szentkirályi *körtés*. Csak az összekötő szárok alakítása tér el némiképpen: hosszabb és egyenes vonalú (51. fénykép).

A *mák* mintaelemként egészen jelentéktelennek látszik, bár kétségtelenül egyike a legelterjedtebb és legrégebbi motívumoknak (175—82. kép). A vele alkotott *mákos* mintára vagy az jellemző, hogy sok ilyen apró vagdalt mintaelem díszíti, vagy pedig egyetlen, szokatlan méretű és formájú *mákot* varrnak (57. fénykép).

Mai előfordulását tekintve a *búzafűs* ritka minta, de egyszerű, stilizált formája alapján régeinek minősíthető. Zsobokon keskeny sávként varrják lepedő aljára (56. fénykép). A *szőlős* viszont az újabb, divatos motívumok közül való, mint egy kispetri párnacsúp példája is mutatja (37. fénykép).

7. A madármotívumok közül igen kedvelt a *pávás*. A bábonyi változat egyszerűbb, kevesebb *mákkal* díszített (59. fénykép), egy magyarvalkói párnacsúpon viszont változatos *nyóclábu* meg más fog- és vagdalás-motívumok teszik dekoratívvá a főmintát (60. fénykép). A *rigós* mintán rendszerint két, egymással szemben álló madármotívum látható. Előfordul más mintával együtt, mint pl. egy damosi *átyfűtülvalón*, amelyen az *ársó* és a *fűrső rend fokszijás*, a középső pedig *rigós* (61. fénykép). Ezen figyelhető meg az is, amire a *rend* terminus utal, hogy ugyanazon a varrottason a különféle minták néha sorokba vannak rendezve: minden sorba ugyanolyan motívum. *Lepődön* a szokásos széldíszítményeket egészítik ki vele: minden szélre egy-egy pár *rigót* varrnak, és akár csak az előbbi hímzéseken, ezen is körbefutó leveles, rózsás ággal keretezik (62. fénykép).

Hasonló a mintaelemek elhelyezkedése egy ketesdi *kokasos* párnacsúpon (63. fénykép). Ismert Körösfőn és Magyarvalkón a *libás*, Sztánán a *galambos*, Kispetriben a *gójás*, Bábonban a *madaras*.

A mintáknak egy következő, nem túlságosan gazdag csoportjából, az állatmotívumok közül megemlíthetjük Kispetriből az *őzest* (Sztánán: *vatkecskés*) és a *cibókást*, amelyet párnacsúpra varrnak (37. fénykép).

8. A hagyományos formakincshez tartozó vagdalásos mintákat többnyire egyenes vonalúvá, geometrikussá stilizálta a közösségi ízlés. Ez leginkább a lepedők díszítésén figyelhető meg. Egy bikali *poharas* már alig őriz valamit a régebbi mintaelemekből (65. fénykép), ám a zsoboki még a hagyományos ízlés szerint készült (64. fénykép), és ez jellemző a magyarvalkóira is, bár ezt már díványpárnára varrták feketével (66. fénykép).

Lepedőre varrták a *rostás* mintát is, rendszerint az alsó sávra (67. fénykép). Díszesebb az a változat, amelyet *táblásnak* neveznek: ez azt

jelenti, hogy az alsó sáv egy főelemét a minta fölé kiemelik, ott megismétlik egyszer vagy kétszer. Így a *táblás* nem egyetlen minta elnevezése, hanem a motívumok elhelyezkedésére vonatkozik meg arra is, hogy a kiemelt motívumot általában négyzet alakban bekeretezik más, egyenes vonalú mintaelemmel. Az említett zsoboki *rostás*nak két *táblát* varrtak még a közepére, akárcsak az almási változaton (68. fénykép). Ezt a mintát Damoson párnacsúpra is varrják, és nem *rózsával*, hanem *csillaggal* a közepén (69. fénykép).

Geometrikus minta még a Mérán és Körösfőn ismert *szarufás* meg az *asztallábos* és *nagyasztallábos*, amelyen az *asztalláb* nevű mintaelem ismétlődik (196. kép). A *berbécsszarvas* minta, akárcsak a mintaelem, amelyről elnevezték, főként a Nádas mentén ismert (198. kép). Egy türei lepedőn a felső sávot és a vászon függőleges szélét díszíti (36. fénykép). A *foglalóst* a mintaelem formájáról néhány ponton *sésésnek* is nevezik (195. fénykép). Egy damosi, pirossal hímzett *törülközőn* ez a fő motívum, az alján horgolt csipke van (70. fénykép). Zsobokon ismerik a *natyfoglalóst* és a *kisfoglalóst*, ez utóbbit kizárólag lepedők szélére varrják (72. fénykép).

9. Az összes vagdalásos minták közül legelterjedtebb a *kétröntőtísés* (Bh, Mb) és az *ëgyrëntőtísés* (Va). A *kétröntőtísésre* az jellemző, hogy két, egymással szimmetrikus, cikcakkos vagdalt vonal húzódik rajta végig élére állított négyzeteket alkotva, amelyeket levelekből alakított *rózsákkal* díszítenek. Egy zsoboki lepedőn megfigyelhető, hogy a négyzetek csúcsát *bokréta* díszíti *nígyjukuval* (72. fénykép). Még plasztikusabb ez a minta fodorvászonra hímezve, amelyet varrás után vertek vízbe, hogy *megfodrodjon* (73. fénykép). Pirossal vagy feketével is varrják, de nem lepedőre, hanem például — mint Bánffyhunyon — *vőfërkendőre* (74. fénykép). Magyarvalkón díványpárnára alkalmazzák ugyanezt, de itt már *fëlnódalas* vagy *csillagos* a neve (79. fénykép). Névváltozatai közül a minta alakjára utal még a *hòrgastőtítés*s (Ny, S, Kf, Gyv), a *hòrgas* (Mé, Nd) és a *kígyós* (Kk, Nk). Ezek az elnevezések már nem tesznek különbséget a *két-* és *ëgyrëntőtísés* között. Ez utóbbin egyetlen cikcakkos vonal tagolja a mintát (78. fénykép).

A *hòrgastőtítés*s tagolásához hasonlít a *pozsonyi* mintáé, de a tagoló elem ebben az esetben nem vagdalt sor, hanem páros levelekkel díszített, ki nem vagdalt sáv. Egy körösfői párnán látható, hogy a *vagdálás* és a *tőtís* a legutolsó munkamozzanat. A *széle csengős*, a páros leveleket *fogazásnak* nevezik, a tagoló vonalak hímzésére pedig az álló kereszt-szemekből alakított *láncot* használják (81. fénykép). Ugyanilyen egy magyarvalkói változat (80. fénykép), és mivel lepedőre hímezve fehér vagdalásosként ez a minta nem ismert, a hagyományos motívumok viszonylag új kompozíciójának kell tekintenünk (ezt az elnevezés is jelzi).

A *nyárszaji* változatai közül elterjedtebb a *kisnyárszaji* (12. színes fénykép). Hasonlít a *rostáshoz*, de a *csillagokat* (vagy *rózsákat*) vagdalt hímzés és laposöltéssel varrt négyzet veszi körül. A mintaelemek elhelyezkedését jól mutatja egy gyөрvásárhelyi terítő. Két darabból tolták össze *víszfojással*, de ez egyáltalán nem zavarja a szimmetriáját, pontosságát. A *natycsillagok* sarkaiban *jukazs bimbó* van (82. fénykép). Díványpárnára általában két ilyen motívumot (*táblát*) varrnak (83. fénykép), kisebb terítőre pedig csupán egyet. Ilyen egy bikali változat: ezen

a *csillag* szélén a *levelek* között *kismakk* ismétlődik, a táblát keretező vonalak között pedig *kismák* (84. fénykép). A *nagynyárszaji* jóval ritkább minta, és mint egy sárvásári párnán látható (85. fénykép), a középső csillag más formájú és nagyobb is, a tábla széleinek egyenes vonala is többször megtörik.

A *natytüreji vārassal* háromszél lepedőt hímeznek Mérán (88. fénykép). Az egyes széleket körben *nyulfiles* nevű félrózsa díszíti (190. kép), a hímzés a lepedő egész felületét kitölti. A *kistüreji* rózsamintái kisebbek, de az előbbihez hasonlóan helyezkednek el (87. fénykép).

Ma már egészen ritka és inkább csak díszpárnára hímzett minta a *gélántos* (13. színes fénykép). Ezen is felismerhető a négyzet alakú tábla, de még több törésvonal és sarkítás van rajta, mint az előbbin (86. fénykép).

A NÉPI ÖLTÖZET HÍMZETT DARABJAI

A népviseletet díszítő hímzéseket a viseletre vonatkozó néprajzi szakirodalomban szokásos sorrendben és csoportosításban vesszük sorra. Célunknak megfelelően nem a viselet részletes és teljes leírására törekszünk, hanem az egyes ruhadarabok díszítési módját, technikáját és mintáit helyezük előtérbe. Ebben a vonatkozásban az öltözet némely, díszítetlen darabjainak a leírása eleve kívül reked a vizsgálódás körén, illetőleg csak a teljesség kedvéért említjük meg némelyiket. A bemutatásban Nagy Jenő *A kalotaszegi magyar népi öltözet* című tanulmányának a beosztását követjük, amely — mint jeleztük — megfelel a néprajzi szakirodalomban általánosan követett tárgyalási rendnek.

A fejrevaló viselet díszítése. A kalotaszegi nők általánosan viselt, fejrevalóját, a *keszkenyőt* (a Felszegen: *keszkönő*) hímzéssel általában nem díszítik. Kivételnek tekinthető a Nádas mente, ahol (például Vistán) 25—30 éve a gyári fekete kendőt fekete vagy kék és zöld virágmintákkal varrják ki. Az ünnepi viselethez kásmir fejkendőt, *szőrkeszkenyőt* kötnek. Konfirmálásig, illetőleg férjhez menés után ebben járnak, sőt Nagykapuson már kontyoláshoz is *dulándlé* helyett inkább *fehérszőr* piros rózsás kendőt használnak. Ritkábban a *sejëmkeszkenőüt* is felkötik (vö. Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 219—21).

A téli hideg ellen a *natykeszkenyőnek* nevezett (Nm, Km) hárász-kendőt kötötték, ezt is maguk készítették vagy üzletből vásárolták. Magyarvalkón *csukroskendőnek* is mondták, mivel körben nem egyszerű rojt, hanem *csukor*, azaz bojt csüngött le róla. A színe egyformán fekete volt, és amikor megkötötték, hátul majdnem a muszuj aljáig ért.

1. A *párta* a nagylányok ünnepi öltözetéhez tartozik, általában konfirmálástól férjhezmenetelig. Vannak falvak (pl. Körösfő), ahol konfirmálás után egy héttel teszik föl először, máshol (Zsobokon, Farnason, Sárvásáron, Nyárszón) csak egy évre rá. Régebben, a század elején a *párta* keskenyebb, *törpébb* volt, mindössze két-három ujjnyi. A mai szélesebb: *magos*, fehéresebb színű. Mérán tiszta fehér, és a többi faluban is megfigyelhető, hogy kevesebb benne a piros, mint régen volt. Talán elsősorban azért, mert fehér gyöngyhöz mindig könnyebben hozzá lehetett jutni (vö. Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 45—68, 193—206).

Vannak falvak, mint Bábonny, Nagypetri, ahol már senki nem tesz pártát, Kiskapuson pedig régebben sem tartozott hozzá a viselethez. Újkat inkább a Nádas mentén: Vistán, Mérán, Inaktelkén készítenek, ezenkívül Kispetriben és Sárvasáron. Gyöngyhímzéssel készül. Vékonyabb, esetleg kettőbe-háromba összehajtogatott papírból szabják ki, ma rendszerint 8—9, a Nádas mentén néha 13—15 cm szélesre. Ezt egy gyoicsdarabra varrják föl. Elhelyezik rajta a fehér rongyból csavart *csúpok*at (Mérán: *makk*), középre és a két szélre nagyobbakat, közéjük két kisebbet. Erre előbb a nagy, drótba felfűzött *csigagyöngyöket* varrják fel, majd keresztbe az apróbbakat. A csúpokat is gyönggyel díszítik, elsősorban *szalmagyönggyel*. Legutoljára varrják a *pillangókat* és a *csillagokat*. Az így elkészített pártát egy nedvesen kör alakúra meghajtott és megszáritott kartonpapírra erősítik, majd *kék* vagy újabban inkább *piros* anyagból elkészítik a *bélísit*. Belül, a bélés szélét is kirakják gyönggyel 3—4 cm szélességben, de csak szalmagyönggyel és pillangóval. A tetejére drótba fűzve szoktak még egy-két sor csigagyöngyöt erősíteni. Rendszerint a párta viselőjének a nevét vagy a monogramját is kirakják. Elég gyakori ma, hogy a régi pártákat felújítják. Ilyenkor teljesen szétszedik, és a színtelenné vált gyöngyöket hamulúgban jól kifőzik, hogy újra fényesek legyenek.

Hátul a pártához hosszú, széles szalagokat erősítenek, az ún. *párta-pántlikát* (Bt) meg a *gyöngykötőt* (B, Kp, Sz). Magyarvalkón régen két ujjnyi széles, piros, zöld és kék zsinórok voltak a pántlika mellett. A *párta-* vagy *leeresztőpántlika* (Gyv) majdnem a muszuj aljáig ér. Három-négy darab, kettőbe hajtott három méteres pántlikát varrnak fel, falvanként eltérő elrendezésben.

A pártához rendszerint a gyöngyös *bojt* viselete is hozzátartozik (27. térkép), kivéve Mérát, ahol nem viselik, Kiskapuson pedig párta nélkül vették föl, néha „újkorukban“ még a menyecskék is. Kispetriben is régen két-három esztendeig felvehették az asszonyok is nagy ünnepek alkalmával. A pártapántlikával együtt a páros bojt is hátul csüng le, nem ritkán a muszuj aljáig. Menés közben, hogy megkíméljék, előreveszik a karjukra. A szárát régebben *déemcéből* fonták, magát a mintegy 18 cm hosszú nagybojtot fejtőből. Ma az egész selyemszálból készül, innen a *selyembojt* név (vö. Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 206—9). Kicsi fagombokat is *behánynak* selyemmel, és felfűzik a szárára, kicsi kosarakat horgolnak rá szintén selyemből. A szárát bevonják fehér selyemmel és rézfonállal, aztán az egészet kirakják gyönggyel, színesebbekkel, mint a pártát, pillangóval és szalmagyönggyel is (vö. Malonyay 1907. VII. tb.; Nagy J. 1953. 1, 3. fénykép). A jobb karjukon a pártás lányok kettőbe hajtott színes, mintás gyapjúkendőt hordanak, a *kézbevaló keszkenőt* (B) vagy *ròjtoskeszkenyőt* (Bt, Kk).

2. Kontyoláskor a párta helyére a *konytyolócsipke* (Nm), a *fűkötő* és a *dulándlé* kerül. A gyöngyös csipkét a kontykarikával és a *fűkötő*vel rendszerint az anyós adja a fiatalasszonynak, és amikor meghal, vele temetik el. A csipke a múlt század végén — mint Jankó János írja (Jankó 1892. 91) — 2—3 cm széles volt. Ma ez is jóval szélesebb, 4—6 cm-es. kb. 45 cm hosszú vászon vagy gyoics gyönggyel, pillangóval díszítve (vö. Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 209—14).

A *fűkötő* (Kp, M, Mé, Nd, Nk, V), amelyet Bánffyhunyadon *bükötő*-nek is mondanak, szintén gyöngyös, pillangós díszítésű (vö. Nagy J. 1958. 11; 5. fénykép). Erre kerül a *dulándlé* (29. térkép), amelyet régebben sokáig, több esztendőn át felvettek (Malonyay szerint mindaddig, amíg az asszony első gyermekét keresztelni vitték; vö. Malonyay 1907. 56), ma azonban az esküvő és az első úrvacsora után végleg a ládába kerül (vö. Nagy J. 1958. 4. fénykép). A négyzet alakú fátyol egy oldala kb. 190 cm. A sarkait hímzés díszíti: hárással kivarrt *rózsa* vagy *tulipánt*, amelyeket *ágak* kötnek össze. A fő motívumot rendszerint pirossal varrják, az ágakat zölddel. A kendő szélein csipke volt, Magyarvalkón 2—3 rend. A csipkék mellé körbe egy-két piros pántlikát varrtak vagy keskenyebb piros szalagot. Inaktelkén *vakvirágos* piros pántlikával díszítik. A sarkaira a Nádas mentén gyöngyöt és pillangót is varrnak. Amikor felkötik, az egyik sarkát ugyanúgy túrik be, mint a fejkendőét, a nyakon is körülcsavarják egyszer, a legdíszesebb hátsó sarka a szoknya aljáig ér le. A két fülét, amellyel megkötik, befelé fordítják, és belül, hogy ne látsszék, gombostűvel rögzítik.

Az ingek hímzése. Az alsóruhák közül elsősorban a női ingek hímzéseivel kell foglalkoznunk, de csak a *bűingekkel*, a *szűkingek* és a *bű-úju ingek* csoportja ugyanis a hímzések szempontjából figyelmen kívül hagyható (vö. Nagy J. 1958. 12). A *bűingek*hez tartozó típusok éppen a díszítő motívumok alapján különíthetők el.

Ing-típusok	Megkülönböztető jegyek			
	Egy kötés	Két kötés	Rece a kötések közt	Vállfő
Paraszting	–	–	–	–
Kötéses ing :				
– Egykötéses ing	+	–	–	–
– Kétkötéses ing	–	+	–	–
– Recésing	–	+	+	–
Vállfősing	+	+	+–	+

A *bűingek* típusai a Felszegen és az Alszegen

Ing-típusok	Megkülönböztető jegyek		
	Egy kötés	Két kötés	Vállfő
Paraszting	–	–	–
Asszonyos ing:			
– Egyrendes hárászos	+	–	–
– Kétrendes hárászos	–	+	–
Vállfősing:			
– Kötéses ing	+–	–+	+
– Kereking	–	–	+

A *bűingek* típusai a Nádas és a Kapus mentén

Legegyszerűbb a *paraszting* (30. térkép), amelynek csak a gallérja és a kézelője hímzett, díszesebb az *asszonyosing*, amelynek az ujját kívül egy vagy két széles, hímzett kötés díszíti, legszebb a *válfűsing* (31. térkép), amelynek a vállán is van hímzés. Ezeken a típusokon belül még további ingfajtákat is elkülönítenek, elsősorban szintén a hímzés jellege szerint. Mindegyik ingfajta egyformán jellemző, hogy mellévarrott ujjal készül, az oldalát rendszerint valamilyen kötés fogja össze. A ráncokat a gallér, illetőleg az ujjon a kézelő rögzíti. Ezt a ráncolást több faluban *szedésnek* nevezik (B, Kp, V). A nagyon sűrű és apró ráncokba szedett anyagot túvel *összecsípi*k, majd a ráncokat *tűre szedik* (Kf), fehér cérnával átfércelik, hogy szorosan álljon. Ezt is egyetlen színnel varrják, az átcsavarás módjával, sűrűségével alakítják ki a mintát (238. kép; vö. Ferencz — Palotay, 1940. 60). Kender-, mismás- vagy gyapotvászonból készültek, az első világháború után gyári vászonból is.

1. A *parasztingnek*, mint említettük, a gallérja és a kézelője hímzett. Kalotaszeg egész területén ismerik, de megfigyelésem szerint mégis inkább a Felszegen és az Alszegen kedvelik. Magyarbikalon, Ketesden és Bábonnyban *vasaltingnek* is nevezik. Az egyik oldalán *kötés* van, amelyet ugyanazzal a hímzőfonállal varrtak, mint a gallért és a kézelőt, többnyire korallpiros hárással vagy feketével. Az ing hónalj-betoldását, amelyet *pálhának* neveznek, minden ingfajta kötéssel varrták be (91. fénykép). Elöl az inghasítékot és a kézelőt *hárászból* font *ingköttöjével* kötötték be. Az ingköttőre és néha még dísznek is a nyakba egy-egy pár *bojt*ot készítettek, ugyanabból a hárászból, amellyel a hímzést varrták. Formája szerint megkülönböztetik a *keregbojt*ot és a *hosszubojt*ot (Nm). A bojt-készítésnek az az általános módja, hogy kör alakú, a közepén kivágott kartonlapocskát fonnak teljesen körül hárással. A külső peremén ezt elvágják, a közepén pedig megkötik. A kartondarabot kiszedik, a bojtot a tenyerükben formálják aztán gömb alakúra vagy hosszúra. A Nádas mente több falujában megkülönböztetik ezen kívül a *csürdébojt*ot (V, Mé), amelyet csak gyönggyel díszítenek, és a *dijózsbojt*ot (V, Mé, T, Nd), amelyen hárász is van.

A gallérja és a kézelője mindenféle *bűingnek* hímzett. Mivel azonban a parasztingre csak ez a díszítés jellemző, célszerű, hogy ennek leírásához kapcsoljuk a minták bemutatását. Ez annál inkább indokolt, mivel nincs semmi lényeges különbség az egyes ingfajták gallér- és kézelőmintái között.

A gallér és a kézelő hímzése rendszerint szálánvarrott, *akasztalatos*, tehát *kereszt szemmel*, *sinyórral* vagy szintén a szálakhoz alkalmazott laposöltéssel, *sújtával* varrják, gyakran ugyanazzal a mintával a gallért és a kézelőt. Egészen ritka az olyan, amelyet írásossal hímeznek.

A mintaelemek közül galléron és kézelőn is gyakori a *rózsa*. *Sújtarózsa* díszíti például egy nagykapusi ing kézelőjét (95. fénykép), *rózsás* mintájú egy másik, ugyanebből a faluból (96. fénykép), de ismerik ezeket a legtöbb kalotaszegi faluban. Mákófalván és Inaktelkén *mèrevaló rózsákat* hímeznek, nyolcat egy kézelőre, *darázzsal* tagolva. Gyakori még a *hòrgasrózsa* és az *asztallábos rózsás* meg a *kokasfarok*, amely a rózsá egyik formája (Kp; 205. kép). Kiskapuson a *sújtarózsának csillag* elnevezése is van.

Több ponton, így Kiskapuson, Vistán ismert a *baracmagos* (93. fénykép), a *bagòjfiles* (89. fénykép). A vagdalásos minták közt említettük az X alakú *asztallábast* meg az S formájú *foglaló*st: ezeket gallérra és kéz-előre is varrják.

2. Az *asszonyosinget* a gallér és a kézelő hímzésén kívül egy vagy két 4—15 cm széles kötés is díszíti, amely az ujj külső felén húzódik végig. Ez az ingfajta elsősorban a Nádas mentén kedvelt, illetőleg ott alakult ki a kötés legszélesebb és legdíszesebb formája. Két altípusát különíthetjük el: az egyszerűbb *egyrendes hárászosinget* (V; 89. fénykép) vagy az ennek megfelelő *ëgybokros inget* (Kf) és a *kétrendes hárászosinget* (90. fénykép) vagy *kétkötésös inget* (Kszt; 92. fénykép). Ez utóbbinak sajátos változata a *recésing* (Nagy J. 1958. 9. fénykép), amelyen a kötés két csíkját horgolt *rece* fogja össze.

Az *asszonyosing* és a *mënyecskésing* elnevezés jelzi, hogy elsősorban asszonyok viselték: a fiatalok piros hímzésűt, az idősebbek feketét. A *hárászosing* megjelölés általában 'kötéses ing' jelentésű, alkalmasint jelölhet bármilyen, hárással hímzett ingfajtát (*parasztinget*, *vállfűsinget* is). Zsobokon ilyen, *feketehárászós* inggel konfirmáltak, Ketesden, Nagykapuson és több más faluban a menyasszony gyászáat jelezte ez a szín. Nagykapuson meg a Nádas mente több falujában a *kötésösing* a vállfűsingnek az egyik változata, szemben a *kerekinggel*, amelynek nincs kötés az ujján (97. fénykép).

A *kötüst*, amely ezt az ingfajtát díszíti, már leírtuk az előző részben, amikor a vászonszélek összehurkolási technikáját mutattuk be, meg a vállfőmintás hímzésről szólva, amelynek a mintaelemeit a Nádas menti ingek kötéséről, illetőleg vállfőjéről másolják (néha egyszerűen levágják — l. pl. 16. színes fénykép). Említettük, hogy az ing részeit is többnyire valamilyen összehurkolási technikával fogják össze. Ezeket a kötések papírral erősítik meg, hogy az anyag ne húzódjék össze varrás közben.

A kötés egyszerűbb formáit a Felszegen az ingujj díszítésére is alkalmazzák, a Nádas mentén inkább csak a kevésbé feltűnő oldalvarrásokra. Erre a célra leggyakrabban a *vészfojás* használt (1. kép) meg a *símakötés* (Kispetriben: *hunyadi kötés*; 91. fénykép), amelynek öltései — a *bokòrkötéssel* ellentétben (3. kép) — egy vonalban helyezkednek el. Díszesebb változata ez utóbbinak a *rózsásbokor* (6. kép), a legegyszerűbb pedig valamennyi közül a *balhaugrás* vagy *balha* (91. fénykép).

A Nádas menti, egészen széles ingujjkötéseken az egyes motívumok párhuzamos sorokban helyezkednek el, szimmetrikusan. A sorok száma gyakran húsznál is több (14—5. színes fénykép). A kötés szélén rendszerint valamilyen összehurkolást varrnak, amellyel a kötést az ing anyagához rögzítik. Ilyen pl. a *fecskefarok* (7. kép), amelyet egy vistai ing kötésén lehet megfigyelni (93. fénykép). Máskor valamilyen, laposöltéssel hímzett *fog* zárja le a kötést: *csipkefog*, *libafog*, *hármás hegyesfog*, *cifrafog*, *kismajoránnás fog* stb. (96. fénykép) vagy a *csipkének*, *csipkehegynek*, *csipkedarásznak* nevezett mintaelem (95. fénykép).

Jellemző rá az átcsavarásos technikával hímzett *darázs* (a *fecskefarok* mellett: 93. fénykép) és változatai: az *inyima*, amelyre a *púp lábát* fogják (126. kép; 93. fénykép), a *hòrgasinyima* (94. fénykép), a *kétszemhòrgas* (96; fénykép), a *hatcérna* (benne *szílvamagos*, *asztalláb*as mintá-

val: 93. fénykép) és a *pénz* (128. kép). Ezekben az átcsavarásos mintákban is gyakori az *asztalláb*, a *foglaló* vagy *kígyó* (95. fénykép) és a *nyóc-lábu* motívum.

A sorokban hímzett mintaelemeket gyakran laposöltéses *sújta* (*sújtás*, *színelés*) választja el egymástól (93, 95—6. fénykép), de még fontosabb tagoló elem a *púp* vagy *búb*. Az egyik vistai ing kötésén például a *közbűrső* sor *púp* az egész minta szimmetriatengelye, de kétoldalt még egy-egy sor húzódik végig (93. fénykép). Egy másik, türei változaton szintén *púp*okból varrják a középső sort, a széleken pedig egy-egy sor *kicsi púp* van. A *púpot* mindig két *inyimasor* közé varrják, ahhoz rögzítik a *púp lábait*: *elhánnják a lábat, összefogják*, s aztán körbe varrják, *kerülik*, amíg elkészül.

Az említett vistai ingkötést a következő motívumok díszítik (93. fénykép): a *közbűrső púp* csíkja halad középen, szimmetriatengelyként, a *púpok lába* kétoldalt egy-egy sor *inyimához* kapcsolódik. Az *inyima* mellett a *hatcérna* nevű átcsavarásos minta húzódik, benne *asztallábas* motívummal, az *asztallábak* között *szílvamaggal*. Ezt a szél felé egy újabb *inyimasor* zárja, mellette *darázs*, aztán újra *inyima*, ismét *darázs*, majd laposöltéssel varrt *sújtás*, mellette ismétlődik a *darázs*, végül a legszélen: *fecskefarok*. Egy másik, nagykapusi kötés közepén *kétszemhorgas* húzódik (96. fénykép). Mellette *színelés*, *darázs*, *színelés*, *fog* követi egymást a széle felé haladva. Szélesebb a következő, amelynek a közepe *kígyós asztallábbal* váltakozva (95. fénykép). A szélen több *darázs- és színeléssor* váltja egymást, az ing anyagához *csipke* rögzíti.

3. A *vállfüsing* a legismertebb a kalotaszegi ingfajták közül. Az különbözteti meg a többitől, hogy nemcsak a gallérját és a kézelőjét vagy az ujját varrják ki, hanem a vállát is, a *vállfü*t. Az ujjába általában nem tesznek kötést, illetőleg a Felszegen — ha varrnak is bele egy keskenyebb *bokorkötést* — ezt nem tekintik külön ingfajtának. A Kapus völgyében ellenben és a Nádas mentén a *kötésesing* a *vállfüsing*nek az a változata, amelynek az ujján széles kötés van (95. fénykép); a kötés nélkülinek *kereking* a neve (97. fénykép).

Az első világháborúig hétköznapi is viselték, később ünnepi ruhadarabbá vált. A fiatal lányok konfirmálástól veszik, a menyasszony is gyakran ebbe öltözik, és néhány évig, 25—26 éves koráig a fiatalasszony is, amíg az első gyermeke megszületik. A menyasszony ingén fekete színű a hímzés.

A *vállfü* szélessége a századfordulón két-négy ujjnyi volt, már Malonyay megjegyzi azonban, hogy Mákóban majdnem tenyérynyi szélességű (Malonyay 1907. 52). A Felszegen és az Alszegen az utóbbi évtizedekben már nemigen varrtak *vállfü*t, a Nádas és a Kapus mentén pedig általánosan elterjedt az a széles forma, amelyet Malonyay még csak egyetlen faluból jelez. Két részét szokták megkülönböztetni, a keskenyebb *āj*át, amely az ingujj tetejére kerül, és a szélesebb *tetej*ét, a gallér felőli részt.

A Felszegen és az Alszegen a *vállfü* többnyire tiszta írásos volt, a Nádas és a Kapus mentén gyakoribb a laposöltéssel és átcsavarással (darácsolással) hímzett, amelyet esetleg írásos elemek egészítenek ki. Az írásos *vállfü*t jóval többen tudták írni, mint a nagyobb varrottásokat: sokan maguk vállalkoztak rá, de a közeli rokonságból biztosan akadt

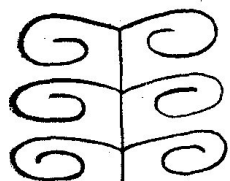
valaki, aki meg tudta csinálni. Az átcsavarásos hímzéseken — még ha volt is néhány egyszerű írásos mintaelem — az előrajzolás nem okozott gondot, csak arra vigyáztak, hogy előre kihúzzák a két szélső szálát, ezzel jelezvén a két szélső vonalat, amelyhez varrás közben igazodtak. Hímzés után sokan kékítették az ing anyagát.

Hímzőcérnának hárászt használtak, később inkább fejtőt, feketét vagy pirosat (sárgába hajló pipacspirosat). Az átcsavarást a Nádas mentén is inkább tagoló elemnek tekintik, rendszerint a laposöltésekkel és az írásossal hímzett részeket választják el vele. A laposöltéses *sújta* gyakran szintén tagoló elem az írásos *vállfűkőn*.

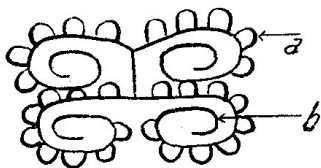
Az írásos *vállfű* motívumai jórészt megegyeznek azokkal, amelyeket az írásos hímzésről szóló részben már bemutattunk (16—58. kép). Részletesen ismerteti őket Nagy Jenő is Magyarvalkón gyűjtött anyag alapján (Nagy J. 1939), ezért csak a legfontosabb kérdésekre térünk ki.

A *vállfűkőn* is gyakori a *karikóu* (Jt, Mv; 22. kép), a *tyúkláb* (más írásos hímzéseken inkább *majoránna*: 49. kép) meg az általában *macskanyomnak* nevezett *rózsa* (36. kép). Az ágon egymás mellett álló kisebb leveleknek *köröm*, a nagyobbaknak pedig *taréj* a neve. Ebből ered a legismertebb vállfűmintáknak, a *körmösnek* meg a *taréjosnak* az elnevezése (200. kép). Az *ágast* sem *köröm*, sem *taréj* nem díszíti (199. kép). Bogár telkén — s máshol is a Nádas mentén — az *ág* nem más, mint az átcsavarásos, sujtásos vállfűt keretező, más írásos hímzéseken *pipának* nevezett mintaelem (23. kép). *Majoránnából* alakítják a Magyarókerékén *morojónásként* ismert mintát (29. kép).

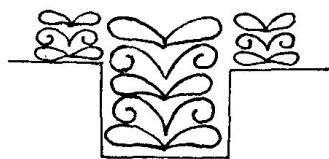
199—205. kép. Vállfűminták

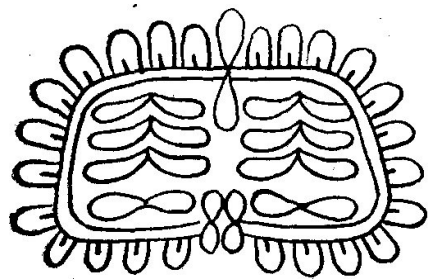
199. kép. Ágas

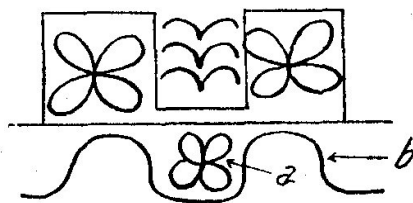
200. kép. Körmös: a. körme, b. ága

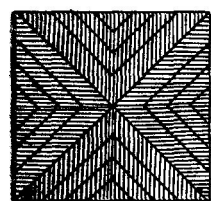
201. kép. Öttetejű

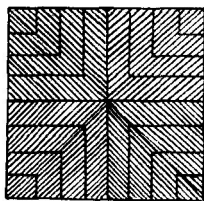
202. kép. Kokasfarku

203. kép. Horgas: a. csillag, b. tulipánt

204. kép. Rózsa

205. kép. Rózsa, kokasfarku

A *mákosra* ugyanaz az átlós szerkezet jellemző, mint a hasonló nevű szálánvarrott mintákra (vö. Nagy J. 1939. 124—5). A hullámvonal alakú *fojó* is gyakori motívum vállfőkön (20. kép): Mérán ez ismerhető fel a *kis-* és *natyfojón*, Magyarókerékén a *natyfojós* mintán. Hasonló ehhez a magyarvalkói *ëgyinu*. Az *öttetejü* két mintaelemnek, a *pipának* és a *símalevélnék* a váltakozásából áll (201. kép). A zsoboki *hòrgas* vállfőnek az alja *tulipántos*, a *csillag* nevű motívum (a *rózsza* egyszerűbb változata) pedig az alján és a tetején ismétlődik (203. kép). A *kokasfárkut* apró levelek díszítik, ezért ezt is nevezik *kòrmösnek* (202. kép). *Kokasfárkunak* Bogártelkén és Darócon egy laposöltéssel hímzett, négyzet alakú vállfőmintát neveznek, a *rózsza* egyik változatát (205. kép). Ezzel a technikával varrják az *asztallábast* is. A *tulipántos* meg a *rózsás* is nagyon sok változatban fordul elő vállfőkön.

4. A férfingek közül csak a *lobogósing* meg a Nádas és Kapus menti *bóúju ing* hímzett (l. Nagy J. 1958. 11. fénykép). A *lobogósingnek* rövid és bő a dereka, az ujjja széles. Gallérja néha egyáltalán nem volt, vagy csak igen alacsony, egy-két ujjnyi. A *bóúju ing* ujját a vállnál és a kézelőnél ráncokkal szűkítették. Gallérja az előbbinél valamivel szélesebb volt.

A *lobogósing* ujját, *lobogóját* vagdalásos hímzéssel díszítették. *Bòjtos* végű *kötő* fogta össze a nyakát. A hímzett rész szélén *paráma* volt (152—3. kép), gyakori mintaeleme még a *tyúkszëm*. A szokásos vagdalásos motívumokat alkalmazták, volt *mákos* (*nígymákos*), *foglalós*, *kígyós*, *hòrgas* (*hòrgasos*). A Nádas menti *bóúju ingeken* néha *púp* és *inyima* is előfordul.

5. A *lobogósinghez* a legények gyakran *nyakravalót* kötöttek (l. Nagy J. 1958. 14. fénykép). Ezt ritkán hímezték, de van rá példa Kispetriből, ahol az elnevezése is *cifranyakravaló*. Leginkább selyemből készült, és néha rátéteket is varrtak rá. Magyarvalkón pántlikából alakítottak ki kerek rózsát, ezt varrták a fekete *nyakravalóra*.

Más alsóruhák hímzése. A *penygyel* (Nk, Np) voltaképpen alsószoknya, amelyet a *muszuj* vagy a *fersing* alá vesznek föl. Újabban megkülönböztetik tőle az *ársószoknyát* (B), *kisszoknyát* vagy egyszerűen *szoknyát* (Mé), amelyet a *penygyel* alá szoktak felvenni. Már Jankó János (Jankó 1892. 92) és Malonyay (Malonyay 1907. 53) említi a *parkétből* készülő *kurtaszoknyát*, amely a mai alsószoknyának volt az elődje.

Az ünnepi alkalmakra felvett *penygyelt* ráncokba szedték, ez a *rán-cos penygyèl* (B) vagy *szëdettes penygyèl* (Gyv). Régebben fehér fodorvászomból készült (*sëritet pëndëj* — Mé) vagy gyapotvászomból (*gyapodgyócs penygyèl* — Kk), újabban gyolcsból varrják (*gyócspenygyel* — M). A viselő pendely gyakran vászomból volt (*vászonypenygyel* — Gym), és megkülönböztették tőle a szebb, erősebb vászonfélékből varrt *inneplò pëndëjt* (Nm). Az összevarrása ennek is kötéssel történt, az egyszerűbb *víszfojást* vagy a *pókoskötést* alkalmazták. Az oldalbetoldást *aszajnak* nevezték (vö. Jankó 1892. 92).

A férfi alsóruhák közül a *búgatyát* említjük meg, amelyet az első világháborúig hétköznap is viseltek a lobogósinggel együtt, később pedig — egyik-másik faluban napjainkig — nyári ünnepi ruhadarabbá

vált. Elegyészvászomból készült, utóbb olyan fodorvászomból, amelyben gyapotszál is volt. Annyira bő volt a szára, hogy egyikhez-egyikhez néha három szél vásznat használtak fel. A vászonszéleket *kötéssel* fogták össze. Megráncolták, a ráncokat lefogták, *leszedték*. A két szár közti négyszög alakú betoldás a *gatyaiület* vagy *ület*, a szár összevarrásába a *gatyapálhát* tolták be. A két szár alját szálak kihúzásával *kirostozták*, *rojtozták*, hogy ne sértse a lábat. A rojtozás felett, hogy a vászon tovább ne bomolhasson, *parámázták*: apró, párhuzamos öltéssorral varrták végig (vö. Nagy J. 1958. 15; Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 262—8).

Posztóból készült ruhadarabok. A felsőruha régen kizárólag bőrből és posztóból készült. Több olyan ruhadarab van, amely a női és a férfi viselethez egyaránt hozzátartozik. Mivel a bőrhímzéssel külön részben foglalkozunk, a következőkben a posztóból és a gyári textilanyagokból készült felsőruhákat mutatjuk be.

1. A *daróc* háziszöttes posztóból készült, a nőké fehér volt, a férfiaké szürke, ritkábban barna. Bőre szabták, illetőleg többnyire az anyag természetes szélességét hagyták meg, úgy állították össze az egyes részeket. Félhosszú volt, mint a téli ruhadarabok általában, combközépig ért. Varrásához kenderfonalat használtak, és az összevarrásokba ujjnyira kiálló, színes posztócsíkokat, *színelő posztót* erősítettek. Ennek a színe váltakozva piros és kék volt vagy csak egyszínű piros. Az alján körben meg az ujján és a gallérján színes vagy fekete szegővel szegték be. A gallér alacsony volt, zsinórt erősítettek hozzá: *condrakötőt*, ezzel fogták össze a nyakát.

Esküvőre, nagyobb ünnepekre *cifradarócot* vettek föl (Gyv). Ennek oldalbetoldását (*aszaját*) és a zseb tájékát posztócsíkokból: *sallangokból* álló *csukrok*, bojtok díszítették. *Hövèjkes tenyéryi* hosszúak voltak ezek a csíkok és két *unnyi szílesek*. Az ilyen díszes condrát nevezték Darócon *laskáscodrának* (vö. Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 270—5).

2. A századforduló után a *darócot* felváltotta a *bujka* (Gym: *bújbelé*; Kf, Ny: *bújbi*; Nm: *buji*). Ezt vastag gyári flanellből varrták Bánffyahunyadon, 1940-ig, amíg az anyaghoz hozzájuthattak. Ketesden kék *posztóut* is felhasználtak erre a célra. A *bujka* szűk szabású, az ujjja is nagyon szűk, a férfiakén elől négy zseb van, kettő fent, kettő alul. A Nádas mentén a legényeknek pirossal hímzett bujkájuk volt, az általános azonban a férfi viseletben a *fekete* és a *kék bujka*. Az idősebbek, a nők és a férfiak egyaránt, inkább a *szimpla bujkát* vették, amelyen jóformán nem is volt dísz.

A lányok és a fiatalabb asszonyok a *karikós-* (B, Mv) vagy *rózsás-bújkát* (Bh, K, Kszt) kedvelték. Sárvasáron különböző formájú, gyöngyből készült *csüngőket* varrtak rá, ez a *csüngősbujka*. A rátétdíszek anyaga és jellege szerint különböztetik meg a *kreppes bújkát* (B), a *gyönygyözs bújkát* (F, Mb), a *gombozs bújkát* (Nd) és a Nádas mentén ismert *prófétázs bújkát*.

A díszítéshez hozzátartozik a rátétként alkalmazott anyag (*sejsem* — B, *drész* — Mb, *krépszatén* — Gym, K, Va) megráncolása és a *szegő* (*sejemszegő* — Mb) felvarrása. Kisebb és nagyobb, rendszerint fekete

színű gyönggyel is kivarrják: *gyönygyözik* (Mb) vagy mintásan *gyönygyvirágozzák*. A *pitykő* is fekete gyöngyfésleség neve, amely a nők bujkájára kerül.

A *karikókat* (B, Mb, Mv), amelyek a cifrabujka minden részét díszítik, *csipkéből*, *selyemből* vagy *gyöngyből* alakítják. Aszerint, hogy a hátán hány *karikó* van, megkülönböztetik a legdíszesebb *hatkarikóst* és a kevésbé díszes *hármast* (B). A többi minta nem hímzett, illetőleg nem kézi, hanem gépi hímzésű. Van *tulipánt* és *róuzsa* (Mb) gyöngyből kirakva, a *róuzsás* — a *karikóshoz* hasonlóan — rátétmintaként is előfordul. A *macskanyomos* és a *lajtorjás* mintát gyöngysor alkotja (vö. Nagy J. 1958. 24. fénykép; Faragó — Nagy — Vámszer 1977. 276—82).

3. Posztóból készült a női viselet másik díszes darabja, a *csipkés-mērevaló* is, amely kétségtelenül a torockói női öltözetből került Kalotaszegre. Szabása a test vonalát követi, hossza körülbelül a csipő vonaláig ér, és bár ujjatlan, bárányszőr bélelése még késő őszi viselésre is alkalmassá teszi. Posztójának színe zöld, az alját, a mellrészét és a vállát téglapiros rátétszipke díszíti. Gyerőmonostoron, ahol a recekészítésnek, horgolásnak nagy hagyománya van, ezt a csipkét is maguk horgolták. Az alján tenyérynyi széles prém volt gidó- vagy bárányszőrből. Kalotaszeg nagy részén ma már ritkaságszámba megy a *csipkés-mērevaló* viselése: Kispetriben, Gyerőmonostoron, Körösfőn nagy ünnepek alkalmával még felveszik, ketesdi adatközlőim azonban csak a szüleiktől hallottak róla.

4. A különféle hímzett ingekre a lányok, különösen nyári időben, *vállat* vettek, amelyet csipke díszített vagy hímzés. Elöl keskeny szalaggal fűzték össze, régebben posztóból készítették, később inkább bársonyból, piros vagy zöld színűből. A pirosra fekete színű csipkét: *bóyticsipkét* varrtak (K), a zöldre pirosat, néha két *renddel* is. Ezen kívül *rézessel* is díszítették (Nk) és kerek *piculával* (Jt, Nk), fekete gyönggyel. Az anyaga szerint megkülönböztetik a legrégebbi *vászonyváltat*, a *posztóváltat* és a legújabb *bársonyváltat* (Mv). A díszítés jellege szerint legáltalánosabb a *csipkés vál*, ritkább a *gyöngyös vál* (Gyv) és ennek különleges változata: a *csüngösvál* (S).

A *lájbi* anyagában és funkciójában is hasonlít a vállhoz, sőt azt lehet mondani, hogy ugyanannak a ruhadarabnak a Nádas menti változata, amelynek más az elnevezése és a díszítése is részben eltérő. Ezt is posztóból vagy bársonyból készítik, gyakran a muszuj elbontott anyagából. A színe is megegyezik a válléval, a szegő az alaphoz igazodik: zöld alapra piros, pirosra zöld. Van *gyöngyös* és *virágos lájbi*, ez utóbbit virágmotívumok díszítik: *levél*, *bimbó*, *rózsa*, *tulipánt* stb. (98. fénykép).

A vállra vagy lájbira piros, fekete vagy tarka szalagot tesznek a vállrészre (*válpándlika* — Np) és a mellre. A Nádas mentén a mellre tett pántlikát *kötőbevalónak* nevezik, és függőlegesen helyezik el a bojt mellé a lájbi összefűzött elejéhez. A Kapus mentén ugyanígy viselik, ott *ingelő pántlika* vagy *cifrapántlika* a neve. Az Alszezen és a Felszezen újabban keresztbe teszik a *mējpándlikát*, bár néha a régi viselési mód is megfigyelhető.

5. A *szúr* néhány évtizedig — a századfordulótól a negyvenes évek végéig — fontos tartozéka volt a férfiak viseletének. Nagyváradon és

Kolozsváron készítették a szűrszabók, de nem hímzéssel, hanem posztórátéttel, ezért semmiképpen nem volna indokolt, hogy bővebben foglalkozunk vele (vö. Nagy J. 1958. 16—9).

A szoknyafélék hímzése. A felsőruházathoz tartoznak még a szoknya- és kötényfélék meg a férfiak posztóharisnyája, nadrágja. A szoknya- és kötényfélék készítésére általánosan jellemző, hogy ráncolják őket, és a ráncokat rögzítő varrás egyben a derék rész díszül is szolgál. Éppen ezért, mielőtt az egyes, ide tartozó ruhadarabok leírására térnénk, a hímzésnek ezt a fajtáját mutatjuk be. Az előbbi hímzestechnikáknál bonyolultabb, ezért ezt mesterségszerűen tanulják, és minden faluban akad egy-két asszony, aki ezzel foglalkozik.

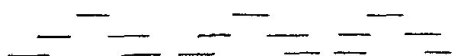
1. A nagyon bőre szabott anyagot a ruha derekánál előbb csak egy szál vastagabb, erősebb cérnával *ráncolják meg, rándzba szedik*. A ráncok nagyon aprók, és vigyáznak arra, hogy a *ráncolás* befejezésével a kívánt *bűsítet*et kapják. Ezután következik a ráncok rögzítése három-négy sor varrással, *tűzőlissel*. Ennek két alapformája van: az *egyenes*, amely minden ruhadarabon előfordul, és a *horgas*. Ez utóbbi lehet hullámvonal alakú (206. kép) vagy cikcakkos, amelyet *saroknak* is neveznek (207. kép). A *hörgastűzőlést* is legtöbb esetben vízszintes öltésekkel varrják, hogy a ráncokat jobban tartsa (208. kép). Két *hörgastűzőlés*-sor együtt *szembehorgas* vagy *nyóucas* mintát ad (209—10. kép). Ehhez hasonló a *borított csipke* (211. kép). Ezeket a tűzőlési módokat kombinálhatják, főként olyan szoknyákon, amelyeknek nincs dízesebb hímzés a derekán. Például a két sor *tűzísre hörgastűzíst* varrnak, erre pedig *majoránnát*, a tűzélésnek egy különlegesebb formáját (212. kép). Ugyanezt a *marojánnát szembehörgastűzíssel* is összekapcsolják (213. kép). Még dízesebb a négy soros, párhuzamos tűzőléses ráncrögzítés *sarokkal, hörgassal*, a horgasok

206. kép. Horgas

207. kép. Sarok

208. kép. Horgatűzőlés

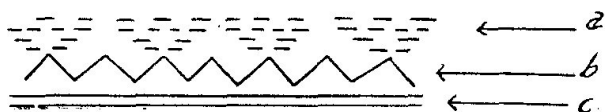
209. kép. Szembehorgas

210. kép. Nyóucas

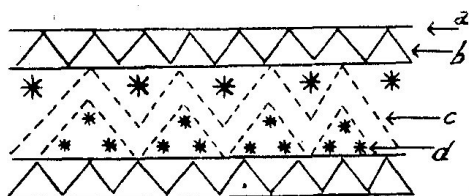
211. kép. Borított csipke

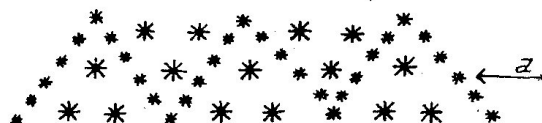
212. kép. Horgatűzíz majoránnával: a. majoránná, b. hörgastűzís, c. tűzís

213. kép. Szembehorgas tűzís majoránnával: a. majoránná, b. szembehorgas tűzís

214. kép. Szoknyaráncolás: a. tűzőlís,
b. sarok, c. horgas, d. pók

215. kép. Tűzőlís helyettesítő motívumok
a. apró pók

216. kép. Égypókos

217. kép. Hárompókos

közti kisebb és nagyobb *búbokkal* (214. kép). Ezeket a kicsi mintaelemeket, az *aprópúpok*at Kiskapuson önmagukban is használják ráncrögzítésre: cikcakkos vonalat varrnak belőlük a horgastűzőlés mintájára, a sarkokba nagyobb *púpok* kerülnek (215. kép).

2. A díszesebb hímzésű kötény és muszuj apró ráncait régen inkább *mégkockázták* (Mk). A *kockát* *hárásszal* varrták, később pedig — amint már Malonyay említi (Malonyay 1907. 252) — *sejémmel*. A *kockázás* úgy készült, hogy az anyagot mély ráncokba rakták. Mindig három ránc került egymásra. Ezeket úgy öltötték le egymást keresztező öltésekkel, hogy az első öltés után vízszintesen két ráncon áthaladtak, a harmadikba is beleöltöttek, majd a visszaján függőleges irányban vezették a szálát, és a kezdet oldalán öltöttek ki a színére. A második öltés keresztezi az elsőt. Így a színe nyolcasöltést mutat, a fonákján függőleges öltések látszanak (240. kép; vö. Ferencz — Palotay, 1940. 61). Az így keletkező minta neve *kocka* (102. fénykép).

3. A *kockánál* díszesebb a *darázs*, amely átcsavarásos technikával készül. Ez azt jelenti, hogy egy vagy több, már előzőleg varrt öltést ugyanolyan vagy más színű hímzőfonállal átcsavarnak. Az alapszálakból és az átcsavarás módjából alakul ki a minta. A hímzés tehát két fázisból áll: előbb varrják a *darázs* alapját, azaz *elhányják*, *elfejtőzik*. Erre a célra régebben *hárászt* vagy *déemcét* használtak, újabban néha *stoppolócérnát*, gyakrabban *fejtőt*. Minden ráncot két olyan hosszú függőleges öltéssel erősítenek le, amilyen a tervezett *darázs* szélessége. A második fázisban, amelyet *rostéjozásnak* neveznek, ezt az alapot átcsavarják, egyszerre egy vagy több szálát fogva át. Az átcsavarás lehet lépcsős is. Az így kialakuló minta rendszerint geometrikus jellegű (240—1. kép; vö. Ferencz — Palotay, 1940. 22, 61).

A *darázs* színét a falvanként részben eltérő hagyomány határozza meg. Általános az, hogy a mostani cifrább, szélesebb, mint a század eleji volt, és hogy a ruha viselőjének korához igazodik.

A *darázs* fajtáit részint a ráncolt ruhadarabok alapján különítik el: *ruhahányás* (T), *szoknyadarázs* (Gyv, Sz), *muszujdarázs* (Gym), részint a színe alapján: *gyászozsdarázs* (Gyv) vagy pedig a hímzés jellegeből adódóan: *hunyadijas hányás*, *vārásos hányás* (így nevezik több

Nádas menti faluban a nem gyönggyel kirakott darázsféleségeket, szemben a *gyöngyös fírcel*, *kabolás hányással*, amelyek gyöngyhímzéssel készülnek).

Újabbán a Nádas mentén általánossá vált a *gyönggyel, pòrcolánygyönggyel béra*kott *hányás*. Eredeti ráncrögzítő szerepétől ez már annyira eltávolodott, hogy külön anyagra varrják föl a gyöngyöt, és utána erősítik föl a kötényre, sőt az is előfordul, hogy kötőtűvel kötik a darázs alapját.

A darázminták bemutatását a hagyományosabb, geometrikus motívumokkal kezdjük. Ezeknek és az újabb, növényi motívumokból alakított mintáknak is a szélét a Nádas mentén csipkének nevezik (101. fénykép). Ez hasonlít a tűzőléshez, és úgy készül, hogy előbb előöltésből sort varrnak alapnak. Utána egy másik szállal az első előöltést teljesen átcsavarják, alulról felfelé fűzve bele a tűt. A második öltést ugyanígy csavarják át felülről lefelé. Az összekötés folytán hullámvonal alakú sort kapnak, a *horgastűzőlés*hez hasonlót (242. kép).

A geometrikus motívumok közül legegyszerűbb az *igényes* (Kf) vagy *sorozsdarázs* (D), amelyen egy vagy több csík húzódik végig (99. fénykép). Ezt csak a Felszegen és az Almás mentén varrják. Elterjedtebb a másféle hímzésekről is jól ismert X alakú *asztalláb* és a belőle alakított *asztallábas* minta (115. fénykép). Rendszerint vele együtt fordul elő az S alakú *foglaló*, a *foglalóshányás* vagy *foglalósdarázs* és változatai: a *kisfoglalós* és a *felfeléfoglalós* (122. fénykép). Az egyszerűbb mértani motívumok közé sorolható a Damoson ismert *dűllős* is (118. fénykép).

Az átcsavarásos technikával hímzett növényi motívumok is stilizáltak, akárcsak a szálánvarrott hímzéseken. Így a *rózsa* is, amely nagyon sokféle változatban fordul elő darázsoláson: van egyszerű *ròzsás*, *ëgyròzsás*, *háromròzsás*, *nígyròzsás* (Bh, D, Kf, Sz; 117. fénykép), *hegyesròzsás* (Bt), *receròzsás* (M, Mé, T, V), *nígyreceròzsás* (V; 126. fénykép), gyöngyből kirakott *kerekròzsás* (Bt, Kk), *mákaji ròzsás* (Bt). A *tulipántos*nak is több változata van: *natytulipántos* (Bt), *kéttulipántos* (M), *níytulipántos* (Bt, Nd). Gyakori minta még a *barackmagos* (Kk, Mb, Mé, Ny) és a *szílvamagos*. Ez utóbbinak egy szép hímzett változata Bánffy-hunyadról való (113. fénykép), egy másik, gyöngyhímzésű, Vistáról (126. fénykép).

4. A *cifradarázs* mintáit, az előbbiekkal ellentétben, nem átcsavarással, hanem laposöltésekkel varrják. Ezek szabadrajzú hímzések: nem igazodnak az anyag szálaihoz, sem a ráncoláshoz. Rendszerint papírra előre *kirájo*lják a mintát (Zs), ezt az anyagra *fírc*elik (Mk), utána kezdik hímzéssel *lëvirágo*zni (Mb). A minták rendkívül színes, a matyóhímzésekre emlékeztető motívumok, minden stilizálás nélkül (106—7. fénykép). Néha egyszerűen virágnak, *cifravirágnak* nevezik őket, de legtöbbször megkülönböztetik a kisebb motívumokat is: a *bímboút*, az *á*gat, a *ròzsás* különféle változatait (*ëgyròuzsás*, *háromròuzsás*, *nígyròuzsás* — K). De szinte minden díszes kerti virág és vadvirág, sőt más növény is felismerhető ezeken az újabb darázsokon (és az ezek mintájára varrott tarka terítőkön): *gyönggyvirág*, *gyönggyvirág koszoru* (Kszt), *tulipánt* (It, Va, Kszt), *császárszakál* (F, Va), *nëfelëjcs* (Mk), *szekfü* (Nk, M), *búzafü*

(S), *màrgaretta* (Kszt; 113. fénykép), *dália* (Mk), *fokszija* (B), *szalma-rózsa*, *csillagvirág* (Va), *eper* (Mb; 104. fénykép).

A ráncokat rögzítő tűzőlés vagy darázsolás elkészítése után a szoknyát, kötényt vizesen *leszedik*, vízzel lerakják (Ketesden *lemossák*) a *szedődeszkán* (Ketesden: *mosóüdeszka*, Mérán: *ráncoló*). A vizes *szedist* megszárazítják, hogy az apró ráncok megmaradjanak.

5. A szoknyafélék közül legjellegzetesebb a *muszuj* vagy *bagazia* (37. térkép). Erről a ruhadarabról Dr. Kós Károly írt átfogó, a nyelvtörténeti adatokat és a régebbi leírásokat is figyelembe vevő tanulmányt (Dr. Kós 1964). Ez részben felment bennünket attól, hogy részletekbe menően foglalkozzunk vele, ám mégsem mondhatunk le teljesen legalább a fontosabb adatok bemutatásáról. A muszuj egy szoknyaféle tehát, amelynek az a legfőbb jellegzetessége, hogy elől nincs összevarrva. Felkötéskor a két sarkát az övbe tűzik oly módon, hogy a fonákjára alul varrt posztócsik kifordul, és így ez a szépen felfelé ívelő szegély az egész ünnepi viseletnek sajátos díszévé válik (99. fénykép). Ez is, mint a többi mai nagyünnepi ruhadarab, eredetileg hétköznapi volt. Idősebb kapusiak említették például, hogy az iskolába menéshez is volt *kizsbagazija*, de kapáláshoz, szénához is felvették. (Ezt igazolják Kós idézett tanulmányának múlt századi metszetei is.)

Az anyaga *glott* (Va), *szatèn* (Mb, Mk) vagy *szőr* (Gym) volt. A színe többnyire fekete, ritkábban kék. A derekára gallért varrtak. A ráncolása, illetőleg a darázsolása nem különbözik a szoknyáétól: jellemző rá a csikozott *sorozsdarázs* (D). A posztó eredetileg az alj erősítését szolgálta, megakadályozta a foszlást, a kopást. Erre a gyakorlati célra jól megfelelt az eredeti 5—6 cm szélességű posztócsik, amely azonban fokozatosan díszítőelemmé vált. A mai, nemritkán 25 cm-es *visszahajtó* (Va), mint a régi és az új anyagot találóan egybefoglaló név is jelzi: *bársonyposztóu* (K), azaz a régi posztót helyettesítő bársony; a régebbi *ángliját* (Bh) és más posztóféleségeket ritkán lehet látni. A posztót két darabból *kötíssel* varrják össze. A mai bársony szegélydíszítése lehet gyári is. Ez az ún. *rezes* (K), amely aranyos mintákkal nyomtatott. Nem ritka a géppel való hímzése sem, a Nádas és a Kapus mentén pedig előfordul, hogy száröltésekkel növényi motívumot, *virágot* hímeznek rá (18. színes fénykép). Jankó János még azt jegyzi meg — ezt ma már nem lehet megfigyelni —, hogy Inaktelkén csak a posztó jobb felét hímezik, Bogártelkén az egészet (Jankó 1892. 92).

6. A *fersing* is az ünnepi viselet darabja. Fehér bolti gyolcsból készítették, rendszerint *kétszálból* (M). Az alját visszahajtják, néhol a hossz feléig, hogy jobb tartása legyen. Vannak falvak (pl. Nagykapus), ahol az anyagát *kíkitik*. A derekát valamilyen egyszerűbb tűzőléssel ráncolják, egészen aprón, aztán a ráncokat vizesen lerakják. Konfirmáláskor hagyományyszerűen felvették pl. Vistán, Bikalon, Kiskapuson, sőt néha a menyasszony is *fersingbe* öltözött (M, Mk, Kk, Mv). Alája *penygyelt* vesznek (Nk, Np), egyetlen ponton, Nagykapuson említették, hogy a *fersinget* veszik a *bagazia* alá. Legtöbb helyen csak a lányok öltözetéhez tartozott hozzá (konfirmálástól férjhez menetelig), Gyerőmonostoron azonban a fiatalasszonyok is felveszik (vö. Nagy J. 1958. 21).

A *gyócsfersinget* (M, Nk, V) hímzés alig díszíti: mindössze a ráncokat rögzítő *tűzőlés* és néhol az alját erősítő lyukas *szegís*. Az anyag-

széleket, amelyekből készül, régebben néha mintás *kötéssel köttik össze* (Kf), leginkább *asztallábassal* vagy *kispínzéssel* (It).

7. A XX. század első évtizedeitől a muszujt és a gyolcsfersinget — előbb a hétköznapi, később az ünnepi viseletben — fokozatosan felváltotta a különféle gyári anyagokból (*kartonból, szaténból, szőrből, szövetből, sejemből*) készült *szoknya*. A muszuj színéhez hasonlóan ennek is *kik* volt a nagyünnepi változata, ma már elég gyakori a *zöld* is.

Különleges, Nádas menti változata a szoknyának a több rend *karikával* (csipkével, szalaggal, pántlikával) díszített, a szokásosnál hosszabb *cifraszoknya*. A fiatalokénak 8—10 sor *karika* (Mé) van az alján, 40—50 cm szélességben, az idősebbekén 3—4.

A ráncolás módja, illetőleg a derékrész díszítése szerint különül el a *darázsos szoknya* (K, Kk, Mk) és a *pókosszoknya* (Kszt). A darázsolás menete és mintái megegyeznek a muszujéval. A *pókosszoknyán* darázsolás nincs: a ráncokat *horgastűzőlés* rögzíti, és ennek cikcakkjai közé varrják a *pókot* (Gyv, Kszt, Nd, S) (más elnevezéssel: *púp*: Kk, Nk, Sz; *búb*: B, K, Kp, Np, Zs; *bimbó, bab*: Mb; *csécs*: Bh stb.; 214—5. kép). A *pókot* néha *virág, kicsivirág* helyettesíti. A *pókos* tűzőlés többféle lehet: *étypókos* (S), *égybúbos* (K), *étypúpos* (Nk; 216. kép), *hárompókos* (Kszt; 217. kép), *nítypókos* (S). Régebben a *pókot* is a tűzőlés öltéseivel varrták, ezért *soványabb*, kisebb volt, ma már *tőjtik* (K), hogy nagyobb, kövérebb legyen.

A kötényfélék hímzése. A *kötő* (a Nádas és a Kapus mentén: *ruha*) talán a leggazdagabban hímzett darabja a kalotaszegi öltözetnek (38. térkép). A ráncokat a derékrészen rögzítő varrás, a tűzőlés és a darázsolás, amelynek egyben fontos díszítő szerepe van, ugyanolyan, mint a szoknyaféléken, a minták is ugyanazok, emiatt fölösleges ismétlés volna, hogy újra leírjuk őket. Az anyag is, amelyből az ünnepi kötény készül, ugyanolyan, mint a szoknyaféléké: *glott, krépszatén, szőr, szövet*, újabban *sejëm*.

1. A *kötőcsináló* (Ny), aki a szoknyát is készíti, a rendelő ízlése szerint *szabja el* (Kp) az anyagot: három vagy négy darabba *hasítja* (Zs), attól függően, hogy két vagy három kötéssel akarja díszíteni. A *kötés* elkészítése után következik a darázsolás. Vannak falvak (pl. Inaktelke), ahol *ājat* raknak a köténynek. Legfelül gallért varrnak rá és *szalagot, kötőt*, amellyel felkötik a kötényt (118. fénykép). A Nádas mentén hímzés helyett ma szinte teljesen gyöngyből rakják ki a mintákat.

A kötények két legnagyobb csoportján, a *kötésés* és a *pántlikás* kötényen kívül, amellyel a továbbiakban részletesen foglalkozunk, még további típusok különíthetők el, részint az alapanyag, részint pedig a díszítési mód szerint. Legáltalánosabb a *szőrruha* (Bt, M), egyre inkább terjed a növényi motívumokkal hímzett *cifraruha* — M (*cifrakötőü* — K, Ny); a *szimplakötényt* hétköznapi viselik (darázsolása nincs, csak tűzőlése), Inaktelkén és más Nádas menti falvakban veszik a *bodrosruhát*, a *jetykötőt* pedig a menyasszony kapja a vőlegénytől (114. fénykép).

2. A *kötést* régebben *gyapjuval* (Mé) vagy *hárásszal* hímezték. Ma a Nádas mentén gyakran *völgával* varrják, a Felszegen és az Alszegen szinte kizárólag *sejëm*mel. Régen nagyon keskeny volt, alig *unnyi* széles-

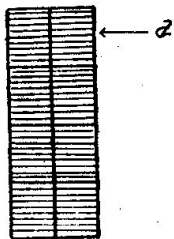
ségű. A mai szélesebb *kötések* elveszítették eredeti összefogó, összetartó funkciójukat, csupán díszei a köténynek.

Hímzés előtt papírt fércelnek az anyag fonádjára a hímzendő kötés vonalán, hogy tartsa a széles öltéseket, majd a színére kartonpapírból kivágott sémával kirajzolják a kötés mintáját. Ha cifra kötést varrnak, annak vékonyabb papírra rajzolják a mintáit, azt fércelik az anyag színére, és arra öltenek.

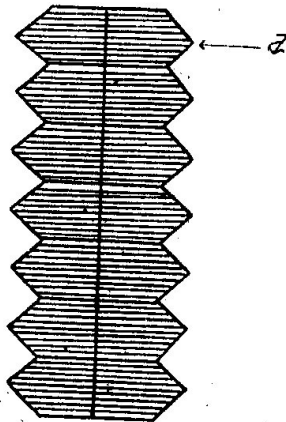
A hímzőfonál, illetőleg a hímzéstechika szerint különül el egymástól a *hárászkötés*, a *vàrottaskötés* és a *gyönytykötés* (M), amelyet gyöngygyel raknak ki. A legegyszerűbb és egyben a legrégebb kötésforma a ma már kötényre nem alkalmazott *háromóti*s (237. kép). A későbbi, keskeny kötés *síma* lehetett, de nem olyan széles, mint a mai, tincsenként más-más színű hárászsal hímzett *símaköti*s (It, Kk, Nk, 218. kép). Ilyen keskeny, *bokor* nélküli kötés látható egy kispetri pántlikáskötényen (124. fénykép).

3. Legáltalánosabb kötényeken a *bokorköti*s. Ennek az összehurkolási módnak az öltései egymástól elkülönülő egységeket: *bokrokat* alkot-

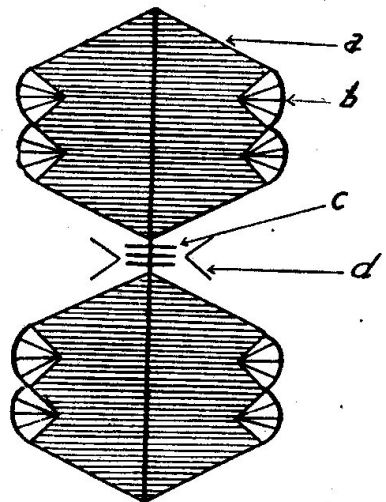
218—224. kép. Fontosabb kötéstípusok kötényen

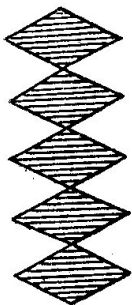
218. kép. *Símaköti*s:
a. tincs

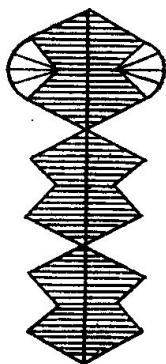
219. kép. *Töttött bokor*:
a. cakk

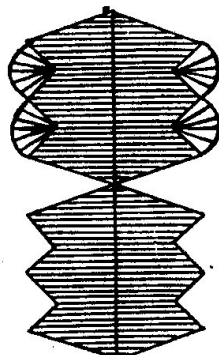
220. kép. *Szaggatott bokor*:
a. bokor, b. bimbó, c. balha,
d. villaág

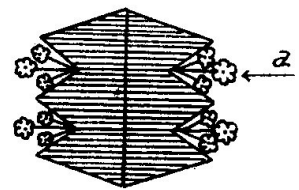
221. kép.
Éggyes

222. kép.
Kétbokros

223. kép.
Hárombokros

224. kép. *Bokor virággal*
a. virág

nak. Részint azért különülnek el, mivel az öltések vége cikcakkos vonalat alkot, így minden *cakk* (219. kép) egy-egy *bokrot* jelez, részint pedig a hímzés színe is általában minden bokorban más és más (108, 120. fénykép). Ha a *bokor tőtött*, a kötés öltései nem szakadnak meg a kötény egész hosszában (219. kép). Gyakran azonban azzal is variálják a hímzést, hogy a kötetést meg-megszakítják: *szaggatott* (vagy: *szotyogós*) bokrot varrnak (220—1. kép). Néha a megszakadó bokrok közé három-négy kicsi öltés: *bálha* kerül és melléje szalmagyöngyből *villaág* (220. kép). Aszerint is különböznek a kötények, hogy a szaggatott kötés elkülönülő részeiben hány *bokor* van, és ez gyakran a megnevezésben is tükröződik: *égyes* (Mk), *kédbokros* (D, Mb), *hárombokros* (221—3. kép).

Még az egyes bokrok közé is gyakran díszítőelemet varrnak, rendszerint egy kicsi, ék alakú motívumot: *bimbót*; ezt néha újabban kicsi *virág* helyettesíti (224. kép).

A különböző színű bokrok falvanként részben eltérő, meghatározott sorrendben követik egymást.

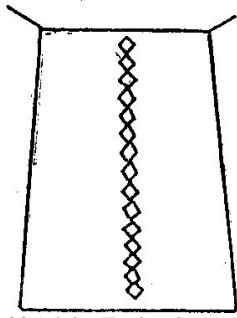
4. A kötéses kötény típusai, amelyek világosan kivehető fejlődési sort alkotnak, jól mutatják, hogy az összevarrás miként válik fontos díszítőelemmé egy ruhadarabon. Kezdetben kötés nélkül készült a kötény, és később is, amikor a ráncolás miatt szükségessé vált két anyag-szél összevarrása, csak egyetlen, nagyon keskeny, bokor nélküli kötetést alkalmaztak (225. kép). Ezt rendre felváltotta a bokorkötés *bimbó* nélküli változata. Később, már a század elején megjelenik a kétkötéses forma, amelyet nem az anyag eredeti széleiből kötnek össze, hanem a keskenyebbre elvágott anyagot varrják újra össze, hogy az előbbi egy helyett két bokorkötéssel díszíthessék (226. kép). Ez a két kötés egyre díszesebbé, színesebbé válik, kialakul a bokrok színezési rendje, a szélek díszítésére pedig megjelenik a *bimbó* (227. kép). A negyvenes évek végétől, de inkább az ötvenes években terjed el a háromkötéses változat, amely ebben a típusban a legdíszesebbnek tekinthető (228. kép).

A régebbi, egyszerűbb formákon a színezés is mértéktartóbb. A bokor rendszerint egyszínű volt: kék, zöld vagy fekete. A *bimbó* is ehhez igazodott: fekete bokor mellé fehérret vagy pirosat varrtak. Még a fiatalok kötényén sem volt három-négy színnél több, rendszerint piros, kék, fehér és zöld (19, 20. színes fénykép).

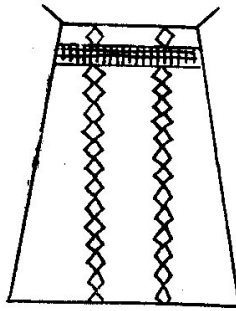
A divat változása olyan rohamos volt a század elejétől, hogy nemcsak az új ruhadarabokat készítették a régitől eltérően, megváltozott ízlés szerint, hanem sokszor négy-öt évvel elkészülte után a régebbieket is átalakították. Egy szentkirályi kötény például (100. fénykép), amely 1905 táján készült, eredetileg egybokros, keskeny kötésű volt. A ráncolását sem a díszesebb darázs, hanem az egyszerűbb tűzőlés rögzíti. Később a kötetést megváltoztatták: középen összevarrták géppel, három darabba vágják, és két kötéssel fogták össze. A tűzőlést meghagyták eredeti formájában.

5. A fejlődés, az ízlésváltozás természetesen nem zárult le a háromkötéses formával, hanem — mint a darázsolás esetében — kialakult a *rózsáskötés* (229. kép). Ezt *sújtával*, azaz laposöltéssel meg száröltéssel varrják, amelynek már semmi kapcsolata nincs az összehurkolással. Emiatt az anyagot sem vágják el, mint a bokorkötés esetében. A növényi motívumokat papírra rajzolják, azt a kötényre fércelik, és a rajz

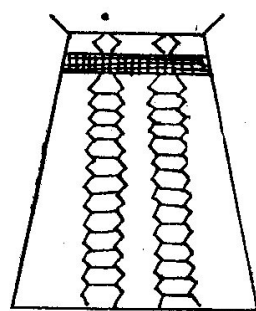
225—229. kép. A kötéseskötény főbb típusai

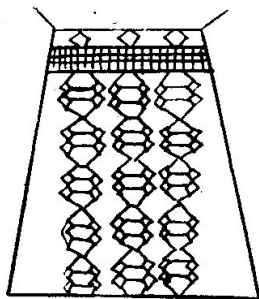
225. kép. Egykötéses

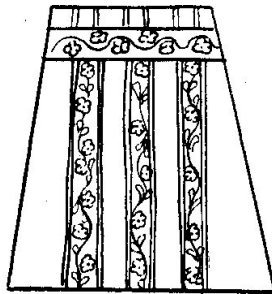
226. kép. Kétkötéses

227. kép. Két szélesebb kötés

228. kép. Háromkötéses

229. kép. Cifrakötéses

vonalai szerint varrják ki. Kizárólag selyemmel hímezik, nagyon változatos, *tárka* színezéssel. A Nádas mentén pedig ezt a kötést is, mint a darácsolást, gyöngyhímzéssel készítik.

A *cifrakötés* mintái alig stilizált növényi motívumok, amelyeket gyakran csak egyszerűen *virágnak* neveznek. A kötények készítői azonban külön-külön is megnevezik az egyes elemeket, mint amilyen a *levél* (B, Zs), a *rózsza* (Kp, Zs), *nagyrózsza* (Nk), *nígyrózsás* (B; 111. fénykép), *kisrózsás* (Gyv), *gyöngyvirág*, *madár* (Nk), *szekfű* (B, Nk), *császárszakál* (F, Va), *tulipánt* (Mv).

6. A kalotaszegi kötények következő csoportját azok alkotják, amelyeket nemcsak hímzés (darázs és kötés) díszít, hanem szalagos, pántlikás rátétdísz is. Ez a *pántlikáskötő* vagy — ha pántlika helyett csipkét varrnak rá — *csipkésköttő*. A két főtípus elterjedésében elég jelentős a különbség a Nádas mente és Kalotaszeg többi része között. A Nádas mentén igazi ünnepi *ruhának* csak a *pántlikásruha* számít, a pántlika nélküli kötéses kötényt csak szombati, vasárnap délutáni, kevésbé féltett *hurbolónak* tekintik. Az Almás és a Kapus mentén kiegyensúlyozottabb a kettő viszonya, bár még itt is a pántlika nélküli kötéses kötényt — a díszítlenségére való utalással — *parasztkötőnek* nevezik. A Felszegen mindkettőnek az egyszerűbb változatait viselik, bár kétségtelen, hogy a legnagyobb ünnepeken itt is a *pántlikáskötőt* kötik (21, 22. színes fénykép). Ennek van olyan változata is, amelyre kötést nem varrtak (pl. Damosról: 114. fénykép, és Kispetriből: 122. fénykép).

Szinte mindenütt pántlikáskötényt kötnek konfirmálásra és esküvőre. Zsobokon ilyenkor fekete a kötény piros pántlikával, Ketesden is kék muszujhoz fekete kötényt kötnek. Farnason gyakoribb a fekete alap piros szalaggal, de van piros alapú fehér szalaggal és fordítva: fehér alap

piros szalaggal. A kötény elnevezésében is utalás történik a pántlika színére: *piros pándlikáskötő*; ebben a jelzői determináns nem az alapanyag, hanem a pántlika színére utal.

A kötény széleire gyakran *kétrénd pándlikát* varrnak (a Nádas és az Almás mentén: 123. fénykép). A köztük lévő sávot *csipke* vagy *poszománt* díszítheti (Kp). A Nádas mentén a szalagokra és a szalagok közé gyöngyöt tesznek, leginkább szalmagyöngyöt, amelynek itt *kabola* a neve, ezért a kötény is: *kabolás ruha* (108. fénykép).

7. A pántlika azonban nemcsak a kötény széleit keretezi: külön díszként a sarkaiba *rózsát* alakítanak belőle (230. kép). A Felszegen általában egy-egy rózsza van a két sarokban (114. fénykép), az Almás mentén is (122. fénykép), itt azonban a rózsza közepébe gyakran bojtot tesznek, köréje pedig gyöngyöt. A Nádas mentén általában a *nagyrózsza* mellett egy vagy két *kisrózsza* is megjelenik (126. fénykép). Mérán a nagyrózsza neve *lappancs*, a kicsié *pánkò*.

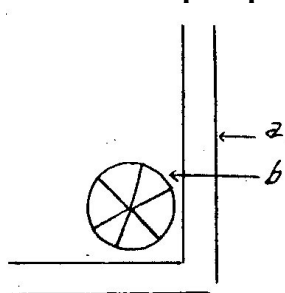
A *rózsákat* legtöbbször ugyanolyan szalaggal be is keretezik. Ez a keretül szolgáló rátétdísz a szarufa, illetőleg a *kis- és nagyszarufa*. (232—6. kép). A *szarufák* számában is megoszlás tapasztalható Kalotaszeg területén: a Nádas mentén általános a hatos változat (két nagy és négy kicsi), a Kapus és az Almás mentén a négyes (két nagy és két kicsi, az utóbbiak gyakran *rózsza* nélkül; 233. kép).

8. Ha az említett díszek alapján meg akarjuk állapítani a pántlikás-kötény főbb típusait az egyszerűbbektől haladva a díszesebbek felé, a következő eredményre jutunk. Legegyszerűbb az a Felszegen előforduló változat, amelyet csak a *rózsza* díszít *szarufa* nélkül, az ún. *karikós* (230. kép). A következő a *kalibás (szarufás)*, amelyen ezt az egy rózsát egy rend pántlika keretezi (231. kép). Díszesebb ennek a típusnak a *duplapántlikás* változata, amely főként az Almás mentén divatos (232. kép; 120—22. fénykép). A Kapus és az Almás menti főtípus azonban az, amelyen *kis-szarufa* van, rendszerint még *kisrózsza* nélkül (233. kép), a *nagyrózsza* közepére *bojtot* varrnak. Ezt is készítik cifrábban is, *duplapántlikával* (234. kép; 124. fénykép). Legdíszesebb a Nádas menti főtípus: a *nagyrózsza* és *nagyszarufa* mellett két *kisrózsával*, illetőleg *kisszarufával* (235. kép; 126. fénykép). Ennek is gyakori a *duplapántlikával* készülő változata (236. kép; 125. fénykép).

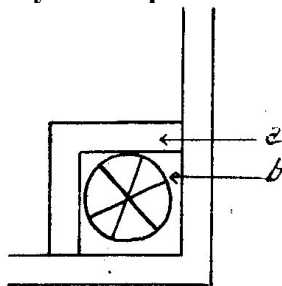
A harisnya és a surc. A férfiviselet darabjai voltak, napjainkra azonban gyakorlatilag teljesen eltűntek, még a ládákból féltve őrzött ruhadarabok között is csak egészen ritkán találjuk meg őket. Egyik-másik adatközlő mint legalább száz éves emlékről beszélt a *harisnyáról*, ez azonban nyilvánvalóan túlzás, hiszen a régi családi fényképeken is látható, hogy a század elején, az első világháborúig még megvolt. A *surc* pedig csak a negyvenes évek végén tűnt el teljesen.

1. A harisnya posztónadrág volt, szabásában és színében a székely harisnyához hasonló. Hászított posztóból kézzel varrták. A hétköznapi viselő harisnya szürke posztóból készült, az ünneplő fehér volt. Ez utóbbinak az összevarrásaiba különböző, *unnyi* széles posztócsíkokat erősítettek. A csíkok színe, kombinációja falvanként is részben eltérő volt, de inkább az életkor szerint mutatott eltéréseket. Általában piros és fekete csíkok váltakoztak: Az idős emberek harisnyájában egyetlen fekete csík

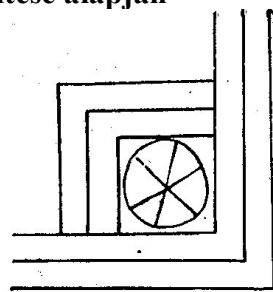
230—236. kép. A pántlikáskötény főbb típusai a sarok díszítése alapján

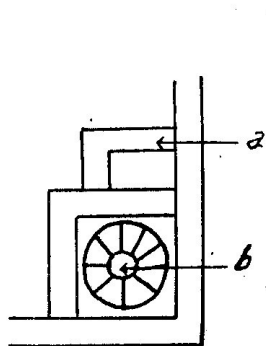
230. kép. Rózsás:
a. pántlika, b. rózsza

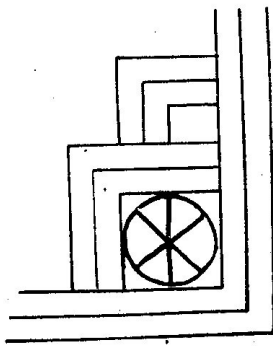
231. kép. Szarufás:
a. szarufa, b. rózsza

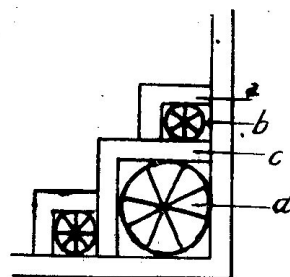
232. kép. Szarufás
duplapántlikával

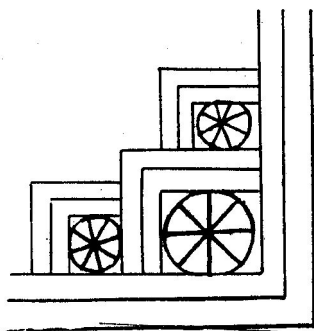
233. kép. Duplaszarufás
(Almás menti típus):
a. kisszarufa, b. bojt

234. kép. Duplaszarufás
duplapántlikával

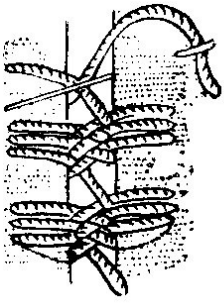

235. kép. Két kisszarufás:
a. kisszarufa, b. kisrózsza,
c. nagyszarufa, d. nagyrózsza

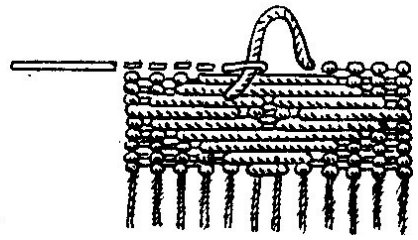

236. kép. Két kisszarufás
duplapántlikával

volt, Magyarvalkón a fiatal, nős férfiakéban piros, a legényeké pedig mindenütt három, öt vagy ennél is több *rëndés* volt. Zsobokon két piros csík közé sárgát varrtak, Magyarvalkón feketét. Türebén és más Nádas menti falvakban szintén piros és fekete váltakozott, de nem volt ritka az *öt-*, sőt *nyolcrëndés* harisnya sem. Egyes pontokon, mint például Mé-rán, rátétdíszeket is alkalmaztak: *kutyás*, *tulipántos*, *hòrgas* mintákkal díszítették a harisnya különböző részeit.

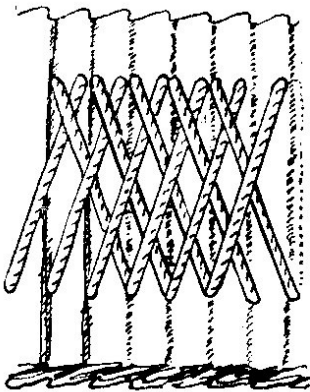
237. kép. *Háromóti*
(Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

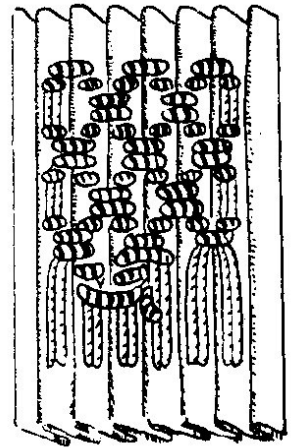
238. kép. *Ingráncolás*
(Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

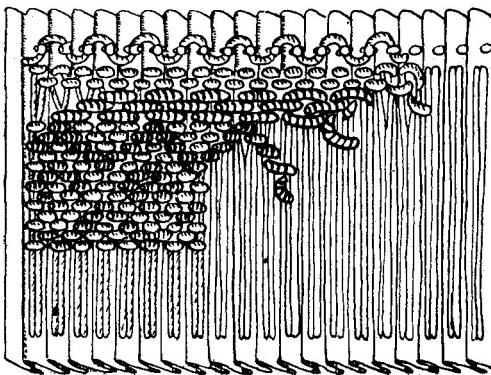
239. kép. *Átcsavarás* (Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

240. kép. *Kocka*
(Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

241. kép. *Darázs*
(Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

242. *Darázs* (díszesebb változat)
(Ferencz — Palotay 1940. nyomán)

2. A *surcot* a bőgatyával együtt viselték. Általánosabb használatban a szó a vászonból készült, hímzés nélküli munkakötényt jelöli. Ezért is válik gyakran szükségessé, hogy az ünnepi ruhadarabot *cifrasurcként* (a Nádas mentén: *-ruhaként*) emlegessék. A férfiak a vékony anyagból készült, apró virágmintás kötényeket szerették. A Nádas mentén elég gyakori volt a *szörsúrc*, Mérán még selyemből is készítették. Inaktelkén a *sárgaszőyr* és a *körmösszőr ruha* volt divatos.

Nyárszón a vőlegény *surcán*ak tiszta fehérnek kellett lennie. Nagykapuson a pirosat szerették fekete *csipkével* az alján és két kicsi *síma-kötíssel*. Általában mindenütt varrtak bele két keskenyebb *kötíst*, *rán-colták* is (de nem *darázsolták*). A Nádas és a Kapus mentén az *ājára csipkét* tettek, vagy több rendű hajtást (*fodòr, bodor, redò*) varrtak.

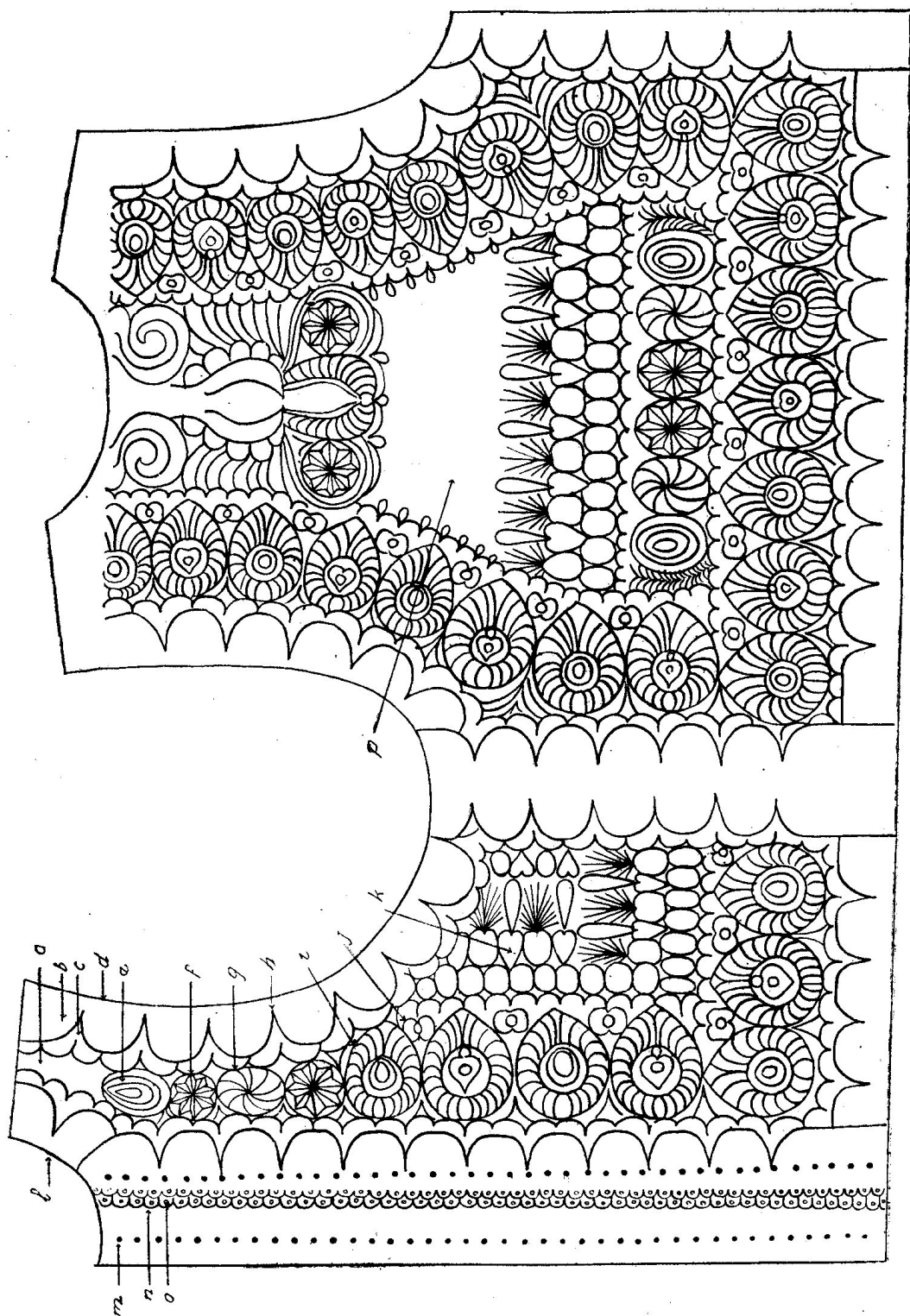
A BÓRHÍMZÉS

A szücsmesterségnek a teljes leírása külön dolgozatot igényelne, és ennek keretében kapna helyet a bőrből készülő ruhadarabok bemutatása. A gyűjtött anyag lehetővé is tenné ezt a részletező leírást, ám a szűkebb témánkhoz és a terjedelmi arányokhoz ragaszkodva ezúttal meg kell elégednünk azzal, hogy csak magát a hímzést és részben a rátétdíszeket mutassuk be.

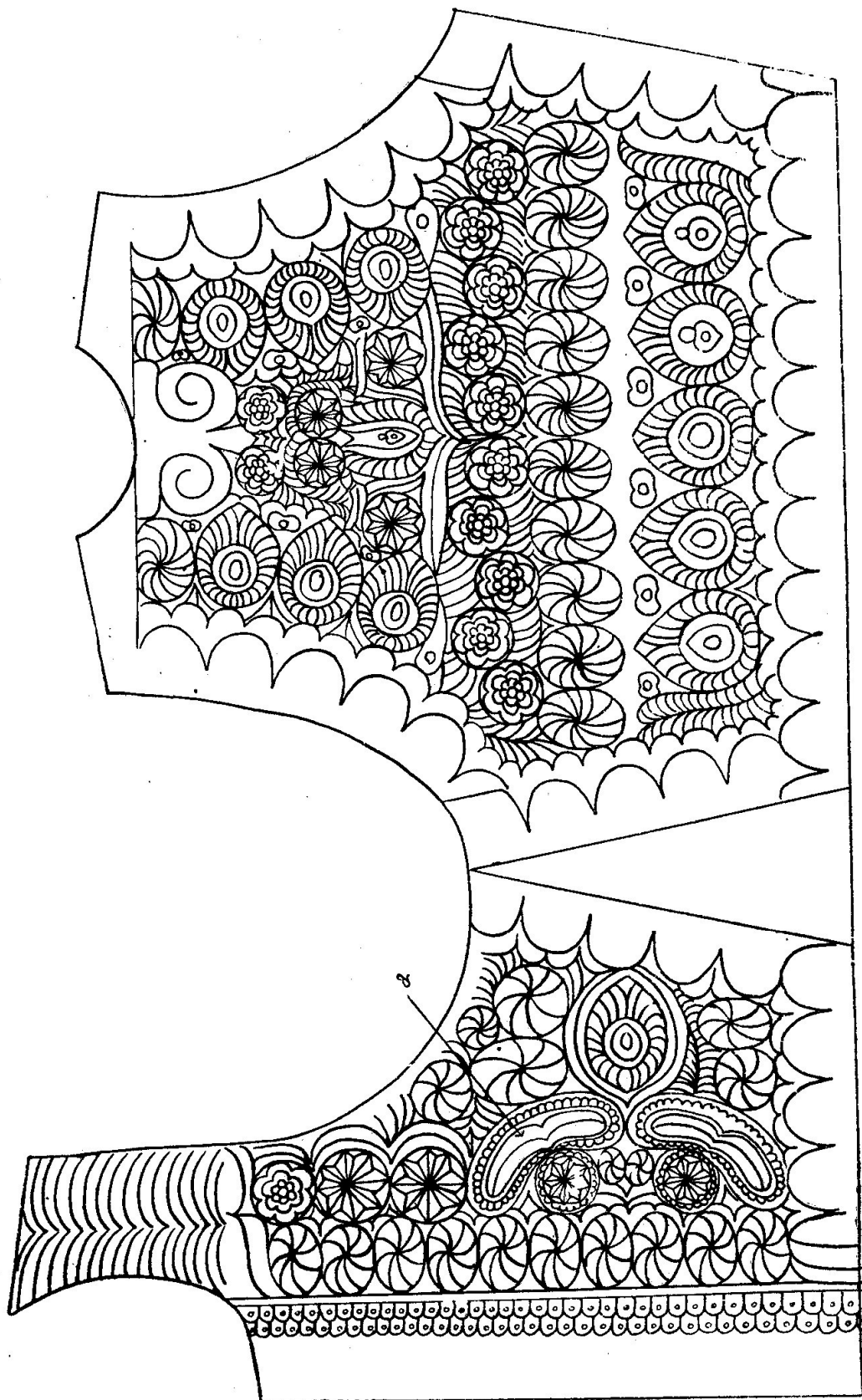
1. Az idők folyamán két fontos központja alakult ki Kalotaszegen a szücsmesterségnek: Bánffyhunyard és a kutatóterületünkön kívül eső Gyalu. A ma élő és részben még a mesterségben dolgozó szücsök kivétel nélkül e két központ valamelyikében inaskodtak: a felszegiek Bánffyhunyardon, a Nádas és a Kapus mentiek meg a gyerővásárhelyi születésű almási mester Gyaluban. Az utóbbi két-három évtizedben ez a kismesterség is hanyatlásnak indult: a régi mesterek közül többen más foglalkozást választottak, és azok is, akik még mindig ebből élnek, a régebbi hímzett mintákról mint inaskori emlékről beszélnek. A bánffyhunyadiak szövetkezeti műhelyben dolgoznak, a többiek: Szentkirályon, Gyerőmonostoron, Almáson, Inaktelkén, Kis- és Nagykapuson kisiparosként. A türei és a nyárszai szücs más mesterséget folytat, Vistán és Mérán pedig — és még néhány Nádas menti faluban, ahol ragaszkodnak a hímzett mellrevalókhoz — egy-két idősebb asszony vállalkozott rá, hogy a szücs-hímzés mintáit vászonra rajzolja, és az eredeti öltésekkel kihímezze (ezt néha gyöngyhímzéssel egészítik ki).

2. A bőrhímzés alapanyaga a kikészített *júbűr* vagy *báránybűr*. Régebben inkább fehérén varrták ki, a Felszeg környékén lakó románok ma is ezt szeretik leginkább. A kalotaszegi szücsök azonban kivétel nélkül festik a bőrt. A *festék* részint növényi eredetű: *dijófa-*, *almafa-* vagy *eperfagombából* főzik, részint pedig üzletből vásárolt szervesetlen festékanyag: *analin* (It, Kszt).

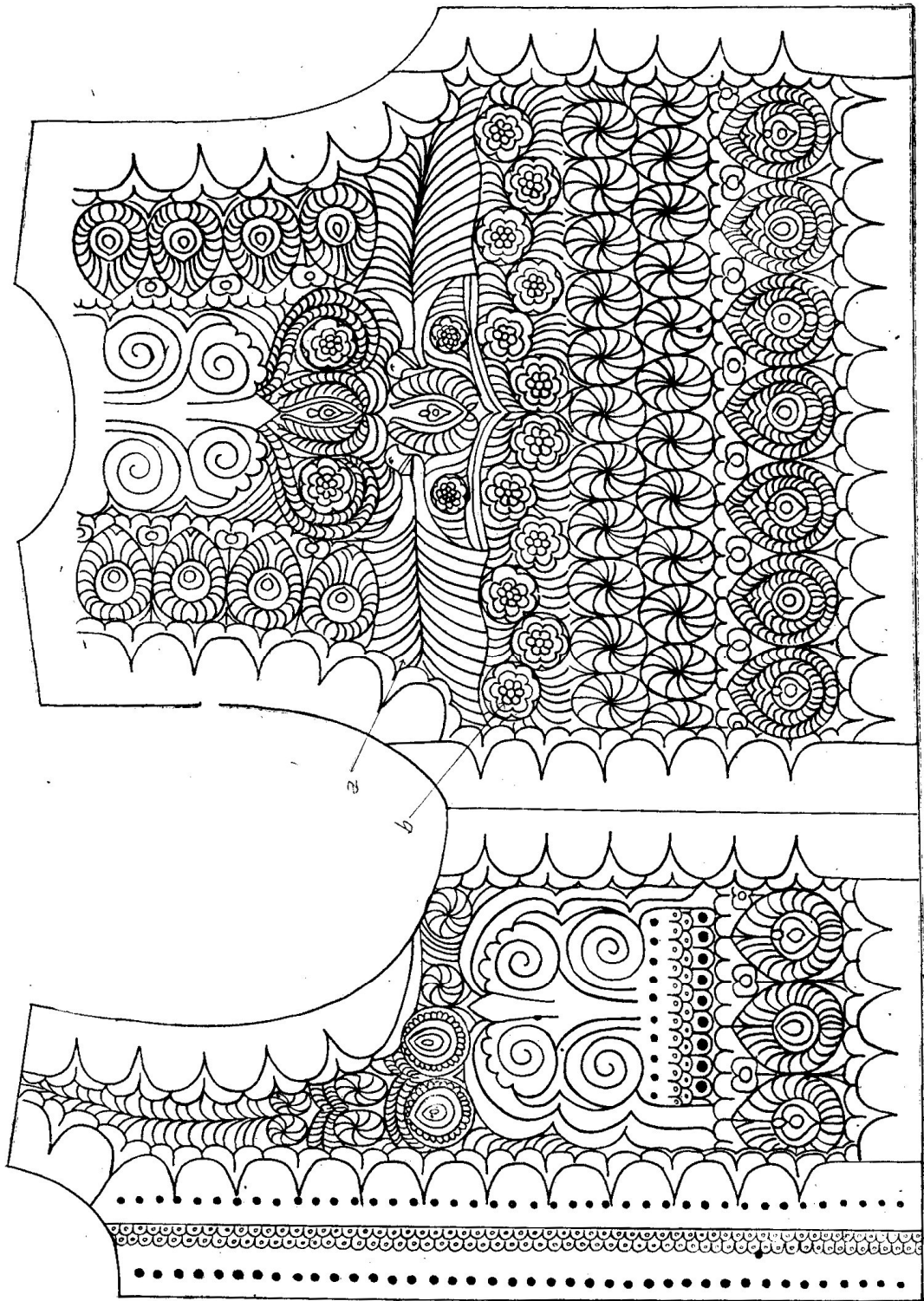
A fáról leszedett *taplót* darabokra törik, majd felfőzik. Aztán kézzel kiszorítják belőle a levét, ehhez adják hozzá, hogy erősítsék, a bolti festékanyagot, majd újra felfőzik. Amikor festenek, a festéknek langyosnak kell lennie: annyira hűtik le, hogy bírja a kéz. Ha túlságosan meleg, összehúzza a bőrt, de a hideg festék sem jó, ezért festés, közben

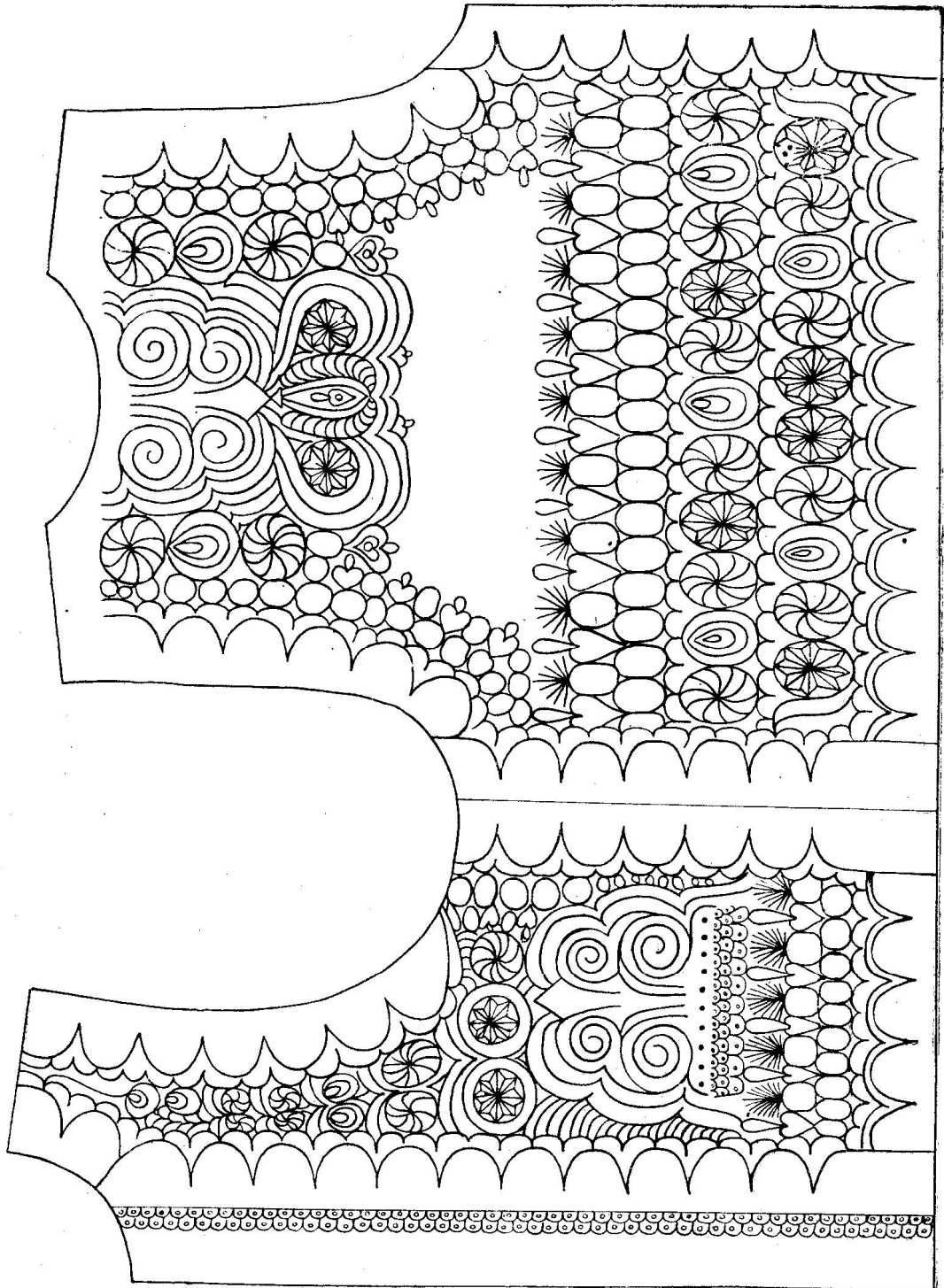
243. kép. Leányos görginás mellrevaló: a. váll, b. szerelés, c. ződelis, d. karöltő, e. ökörszém, f. cikkescsillag, g. forgócsillag, h. almásolás, i. simpla görgina, j. boglár, k. szarkaláb, l. nyak, m. gomb, pityke, n. csipke, o. ringli, p. parasztya

244. kép. Leányos koszorú mellrevaló: a. székfű

245. kép. Férfi koszorus mellrevaló: a. koszoru, b. nefelejcs

246. kép. Kétrëndös csillagos mellrevaló

időnként újra melegítik. Kétszer végzik el a festést, a második után 24 óráig állni hagyják a bőrt, majd egy szövettel bevont *hónyájvassal* le-dörzsölik a festékport, a *hòrgolóvassal* pedig kifényesítik. Rendszerint barnára festik: néha egészen világosra, sárgásbarnára, máskor (pl. Almáson) sötétre, ritkábban *bòrdóra*.

3. Festés után kiszabják a ruhadarabot: a *kozsókot* vagy a *mērevalót*. A *kozsó*k — mint ismeretes — combközépig ér, ujjá és gallérja is van (a széleit *plüss* vagy *prém* díszíti). A díszítése és a szabása nem egyforma: van hímzés nélküli (sőt ma már ez a gyakoribb) és selyemmel hímzett. Rendszerint öt bőrből szabják ki, és ezt követően rajzolják rá az egyes részekre a motívumokat: *virágokat*, *rózsákat*. A hímzés csak a széleket díszíti a rátétdíszekkel együtt. Miután *kihímézték* (*kivárták*), öszszeállítják. A rátétdíszek, amelyeket együtt *szereálisnek* neveznek (Va), szintén növényi motívumok: *boglár*, *tulipánt*, *rózsa*.

4. A *mērevaló* vagy *tyéptár* (Bh, Kf, Mv, Nk; román eredetű terminus) ujj és gallér nélküli ruhadarab. Egyszerűbb, hétköznapi viseletre készült változata hosszabb, hímzés nélküli, oldalgombolós (egyres falvakban, pl. Körösfőn, csak ezt nevezik *tyéptárnak*). A hímzett *ciframērevaló* (Sz) csipőig ér, télen és nyáron egyaránt hozzátartozott az ünnepi viselethez. Két juhbőrből vagy három báránybőrből szabták ki. Ezt később néhány faluban felváltotta a *bársonymērevaló*, a Nádas mentén pedig már *kanavászra* varrják (Vistán ezt még bőrrel is kibélelik, Mérán azonban csak a hímzés emlékeztet a régi szücsmunkákra: 127. fénykép).

A mellrevaló fajtáit elsősorban aszerint lehet elkülöníteni, hogy a női vagy a férfi viselet darabja-e, másodsorban pedig a domináns díszítőmotívum alapján. Így van *női koszorus mērevaló* (130—1. fénykép) vagy *leányos koszorós* (244. kép) és *férji koszorus* (245. kép). Aztán *leányos görginás* (243. kép), *kétrëndös csillagos*, amelyet csillagminták díszítenek (246. kép) és *csillagos mērevaló*, amelynek a parasztja csillag alakú (132—3. fénykép).

Az egyes mellrevalótípusok elnevezéséből is megállapítható, hogy a kedvelt díszítőelem a *görgina* (130. fénykép) és változatai. Bánffyahunyadon és Almáson gyakori a *dupla-*, illetőleg a *koszoruszgörgina*, szentkirályi hímzésen fordul elő a *szimplagörgina* (243. kép). Néha még a görgina részeit is megkülönböztetik: a belül lévő *tincseket*, a *süvegnek* nevezett tetejét és rajta a zöldes dísz, a *hòrgast*.

A *rózsa* változatai közül leggyakoribb a *mērevalórózsa* (T, V) vagy *fòrgórózsa* (Kszt, Nk; 127, 134. fénykép), amelyet Szentkirályon *ökör-szémnek* is neveznek. Van ezenkívül *csillagrózsa* (It, Kk, T, V; 134. fénykép) vagy *kúrvarózsa* (V), *tincsésrózsa* (Kk; minden *tincset* más színűre varrják), aztán *kerekrózsa* (Mé, V), kisírással öltéssel hímzett *ürkosrózsa* (Mé; 127. fénykép).

A *csillag* (Bh, Gyv, Kk) a *csillagrózsához* hasonlít (131. fénykép). Ennek is van *cikkéscsillag* nevű változata, aztán *kerekcscsillag* (Bh, Kszt), *forgòcsillag* (Kszt; 243. kép). Ennek a motívumnak a fontosságát az olyan minta-elnevezések is jelzik, amelyek a mellrevaló egész díszítésére utalnak: *leányos csillagos*, *égyrèntcsillagos* (Kszt) stb.

A *levél* többnyire töltelékelemként szerepel (129. fénykép). A *székfű* különleges formája nagyobb felület díszítésére alkalmas (244. kép). Kiseb, de szintén gyakori motívum a *szarkaláb* (243. kép), a *nefeljcs*, a *boglár* meg a *bimbó* és változatai (*körmözsimbó*, *keregbimbó*). A *koszorúnak* tulajdonképpen nincs pontosan meghatározott formája, így tetszés szerint alkalmazható nagyobb, de rendszerint keskeny felületek kitöltésére (245. kép).

Hímzőfonalként eredetileg élénkebb színű *hárászt* használtak, később kizárólag *sejmet*. Az előre kirajzolt mintákat rendszerint a szücs felesége varrta ki. A mai *mèrevaló* hímzése *fekete* egy-egy *sárga ponttal*. A *csillagmintákat* régen is inkább feketével hímezték, a *görgina* egyik *tincse piros*, a másik *fekete* volt (23. színes fénykép). A *levél*, *szőlőlevél* színe *zöld*, de a *piros* sokféle árnyalata sem hiányzott a *rózsák*, *székfűk* színezéséből: *világospiros*, *bördőpiros*, aztán a *rózsaszín*, *bördőy*, *sötétbördő*, *metyszín*.

5. A hímzés befejezése után összeállítják a mellrevalót, majd vizesen egy deszkára szegezik a megfelelő méret szerint kinyújtva, mivel az öltések *összekucorítják* a bőrt (Gym). Ezt követi a rátétdíszeknek a szélekre való felerősítése, a *szerelés*, amely egyben a szélek kopását is akadályozza a mellrevaló alján, elején, *nyakán*, és a *karöltőjénél* (243. kép). Ennek egyik fontos mozzanata az *almásolás* (243. kép). Az *almásolóval* félkör alakú mintájú szegélydíszeket vágnak fekete vagy piros bőrből, majd körben a mellrevaló széleire ragasztják (Kszt). *Szegőnek lagbőr*, *lagvászony* vagy *plüss* is használatos. Az *almásolást* rendszerint *szíronnyal* (vékony, zöld színű irhabórral) varrják le, *lészírnózzák*. Ezt a műveletet és a létrehozott díszet nevezik *juhászolásnak* vagy *írhászolásnak* is (ez szövegyüléssel keletkezett az *irház* és a *juhászol* terminusokból). A *tacsmolás* (Bh, Va) ennél díszesebb varrás: fonottasan végzik, két szíronyszállal: egy feketével és egy zölddel, két rend *almásolás* között. Szírony helyett *hárászt* is használtak néha. Utolsó mozzanatként kerül sor a *gomb* (*pityke*) meg a sárga és fehér színű, szintén díszként szolgáló *ringli* felerősítésére (243. kép).

A MINTÁK KOMPOZÍCIÓS STRUKTÚRÁJA

A hímzések elemi egységei, jelei rendszert alkotnak. A rendszeren belül elkülönül a paradigmatis (memoriális) és a szintagmatikus szint. A paradigmatis szinten külön csoportokat alkotnak az alapanyagok, a színek, a technikák és a motívumok. Ez utóbbiak rendeltetésüknek megfelelően lehetnek: a) dekoratívok, b) tagolók, c) térkitöltők és d) keretező (szegélydíszek). A csoportok között nincs merev határ: ugyanaz a motívum, egyedül a méret megváltoztatásával, lehet központi dekoratív elem vagy csak szegélydísz, esetleg térkitöltő (pl. egy rózsamotívum). A szálszámolásos technikában az egyes motívumok funkciója is kötöttebb, kevesebb a funkcióváltási lehetőség a paradigmatis szint csoportjai között. A megnevezés is többnyire ezt veszi alapul: a jellemző motívumot. Az analitikus gondolkodás részekre bontja a mintát, kiemeli

a jellemző (vagy jellemzőnek vélt) mintaelemet, és annak a neve lesz a mintanév alapszava (pl. *pávás* az 58. fényképen).

Szintagmatikus szinten az elemi jelek szerveződését megszabja a varrottas funkciója és a hímző személy mesterségbeli tudása. Az esztétikai értéket a dekoratív tárgyakon nagymértékben a technikai tökéletesség határozza meg: a munkavégzés automatizmusa és az ellenőrzés automatizmusa, ami különösen a geometrikus formák esetében lényeges, egyenes vonalakat, ritmikus rendet eredményez. F. Boas feltételezése szerint valószínűleg a technikai tudás és a virtuozitás terjesztette el az egyenes vonalakat és a szabályos görbéket (kör, spirális) a díszítőművészetben (Boas 1975. 138—40).

Az elemi jelekből alakulnak a közösségtől hagyományként megőrzött szabályok szerint a hímzések mintái, illetőleg maguk a hímzések. A meglehetősen kevés számú elemből az alapvető szabályok „rekurzív” alkalmazásával végtelen sok kombináció alakítható, tehát maga a hímzés folyamata generatív jellegű. Ezzel analóg folyamat a hímzésre vonatkozó terminológia kialakulása, lévén a szóalkotás folyamata is generatív jellegű.

Ismeretesek azok a szabályszerűségek, amelyek a színek, az alapanyag, a technika megválasztására vonatkoznak (egyetlen szín a varrottason, az öltözetben meghatározott színekombináció stb., a varrottasokon homogén technika: azonos típusú öltések stb.).

A kompozícióra vonatkozó paradigmatisz szabályszerűségnek tekinthetjük a *szimmetriára* való törekvést. A szimmetria mint alapvető rendezési elv többféle formában jelentkezik: leggyakoribb a tengelyes szimmetria. Ezen belül a horizontális szimmetria van túlsúlyban: az elemek a tengely jobb és bal oldalán helyezkednek el. Ez különösen virágmintákon gyakori: közhírt az a reneszánsz kompozíció, amelyen a virág szára a függőleges szimmetriatengely (7. színes fénykép). A madárábrázolások megszokott kompozíciója a tükörképszerű horizontális szimmetria (114. kép). Ritkább a vertikális szimmetria, amely alsó és felső-részre osztja a kompozíciót. A szimmetriatengely ebben az esetben rendszerint egy egyenes vonalú dísz vagy csak képzeletbeli vonal. Különösen régebbi párnamintákon, illetőleg párnákról másolt mintákon dominál ez, ahol a párnavég tűrési vonala volt a szimmetriatengely (77. kép). Gyakori a centrális szimmetria is, amikor a szimmetrikus mezők sugarasan rendezettek. Ezek a sugarak szintén lehetnek ágak vagy vonalas átlók (89. kép). A megszokott szimmetria helyett sok esetben figyelhető meg a két szimmetrikus oldal megfordítása: ami jobboldalt felül van, bal oldalon alul esik (80. kép). Dinamikusabbá teszi a kompozíciót a körben haladó ritmikus ismétlés (87. kép). Bár a szimmetria alapvető rendezési elvnek tűnik, nem állítható, hogy ne volnának aszimmetrikus kompozíciók is, főként olyan varrottasokon, amelyekben eltérő típusú motívumokat kombinálnak (31. fénykép).

Igen lényeges kompozicionális elv a *ritmikus ismétlés* is. A meglehetősen sztereotip, unalmas munka időbeni ritmusa tevődik át térbe: az öltések ritmusába, az öltések ritmusa az ismétlődő motívumok ritmusába, a motívumok ritmusa a kompozícióéba. A mozdulat ritmikus ismétlése alakul át a forma szabályosságává. Általában gyakoribb a forma, mint a színek ritmusa, hiszen a varrottasok jórészt egyszínűek. Ruha-

hímzéseken, mint pl. a kötény bokorkötésen, a formák ritmusát hangsúlyozza, néhol élénkíti a színek szabályos ismétlődése (20. színes fénykép). A ritmus leginkább a végtelen sorokban nyilvánul meg (pl. a kötéseken: 1—7. kép).

Esztétikai szempontból is fontos a kompozíció *arányossága*. Az arányosság alapja a díszítendő felület tagolása. A tagolás elemi szintje a szálszámolásos hímzések egy öltésnyi egysége: az akasztalat. A tagolást szolgálják a geometrikus díszeken az átlók, egyenes és párhuzamos vonalak stb., szabadrajzú hímzéseken a virágminták szára, ága, a hullámvonalszerű indák stb. Gyakori a felület arányos felosztása mezőkre, amelyeknek a díszítése teljesen egyforma (pl. a 12. színes fényképen).

Az arányossággal együtt jár a kompozíció világossága, *harmóniája*. A harmónia és az arányosság megnyilvánul a motívumok tömörítésében, a tömör foltok arányos elosztásában, a színek kombinációjában. Ezekben a díszekben feloldódnak a vonalak: csak tömör foltok tűnnek ki relief-szerűen az alapanyagból (4. színes fénykép).

Hagyományosan bizonyára nem volt alapvető szintagmatikai szabály a kompozíció lezárása szegélydíszekkel, csak abban az esetben, ha a szegélydísznek gyakorlati funkciója volt: védte a kopástól, a foszlástól a lepedő vagy az abrosz szélét. Ma is vannak egészen nyitott (a szegélyen le nem zárt) kompozíciók, és valószínűleg ezek a régebbiek (10, 12. fénykép). Fokozatosan alakult ki a gyakorlati funkció nélküli szegélyek varrása, míg némely kompozíció eljutott a teljes zártsághoz: ezen a központi motívumokat teljesen körbeveszi a szegélydísz, mint keret a képet (91. kép). A szegélydísznek a kerettel való összevetése nem pusztán hasonlat: a teljesen zárt kompozíciók kialakulására bizonyára hatással volt a képzőművészeti alkotások bekeretezésének gyakorlata (vö. Schapiro 1975).

A szintagmatikai szabályszerűségek, általában az elemi jelek használata szempontjából nem hanyagolható el a *kompetencia* és a *performancia* viszonya. Kétségtelen, hogy a népművészetben a kompetencia, a kötöttség dominál. Ez azonban soha nem jelentette az inventivitás és a kreativitás teljes hiányát. Ellenkezőleg: a legkiválóbb mesterek tudatosan szembehelyezkednek a másolással, alacsonyabb rendű munkának tekintik. A fejlődés is, legalábbis Kalotaszegen, abba az irányba haladt, hogy a technikailag jól képzett, virtuóz művészek egyéni képességeiket is egyre inkább kibontakoztathassák. Ez a törekvés szabta meg a népi hímzés változásának irányát a teljesen kötött vagdalásos technikától az ábrázolást és az egyéni kompozíciót egyre inkább lehetővé tevő kereszt-szemes, illetőleg szabadrajzú technikák felé. Ezért szoríthatja háttérbe a kora középkori geometrikus mintakincset a reneszánsz virágornamentika, ezért hagy maradandó nyomokat a török indás, leveles díszítés. A fejlődés azonban, amint éppen napjaink népművészetének helyzete mutatja, nem határtalan és nem veszélytelen: a formák és a színek burjánzásával nem tart lépést az egyéni mesterségbeli tudás fejlődése, nincs kellő önellenőrzés, és ma már a közösség véleménye se szabja meg a határt. Ehhez járul a rendelők ízléséhez való alkalmazkodás, — de mindez már nem a népművészet, hanem a giccs kérdéskörébe tartozik.

Ezek a változások szemiotikai szempontból a pragmatikát érintik. Ismeretes, hogy egy jelcsoporton belül a változás iránya jól meghatáro-

zott. A viseletről tudjuk például, hogy a kevésbé látható, kevésbé feltűnő jelcsoporton kezdődik a változás: a lábbelivel, folytatódik az alsóruhával, aztán a felsőruhával, a fejrevalóval, és befejeződik a hajviselettel. A kivetkőzés folyamata tehát akkor ér véget, amikor a falusi lány szinte jelképes aktusként levágatja a haját. A varrottasokon is kimutatható egy meghatározott sorrend: a hímzővásznon és a hímzőfonal változik meg legelőbb (néha kényszerű okokból is), aztán a szín; új elemekkel keveredik, elbizonytalanodik, uniformizálódik a technika; ezt követően megbomlanak a formák, a kompozíciók és a motívumok (a szintagmatikai szabályok), és végül a jelek jellege is átalakul (vagy jel voltak meg is szűnik). Mindez persze már nemcsak a mikroszemlézést érintő folyamat: a makroszemlézés szintjén is megváltozik vagy eltűnik a hímzett tárgy korábbi gyakorlati funkciója, és esztétikai értékéből is veszít.